

Продумана
Іванавіч
1927-1928

ББК 3
47.34

Проф. А. СМОЛІЧ

СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧЫЯ РАЁНЫ БЕЛАРУСКАЕ Сав. СЛЦ. РЭСПУБЛІКІ ў 1927-1928 гадох

ПАПЯРЭДНЯЯ СХЕМА і МЭТОДОЛЭГІЧНЫЯ ўВАГІ

1929

МЕНСК — 1929

Праца гэтая зьяўляецца ў сваёй аснове крыху дапоўненым дакладам, які аўтар рабіў у 1929 годзе ўпаршыню на ўсебеларускім аграрна-лічым зьезьдзе, а пасля на нарадзе прадстаўнікоў пляновых органаў і ў вышэйшых дзяржаўных установах Рэспублікі. Шэраг вельмі каштоўных уваг, якія былі атрыманы ў часе гэтых дакладаў, а таксама пры праглядзе працы паасобнымі таварышамі, якім аўтар прыносіць шчырую падзяку, дазволілі выправіць шмат якія памылкі і недакладнасьці. Бясспрэчна, аднак, што шмат іх яшчэ засталася ў працы, дый гэтага цяжка было-б і ўнікнуць дзеля шэрагу прычын, а перад усім дзеля прысьпешнага тэмпу, якім вялася праца, і недакляту добракасных матар'ялаў. Уважаючы вылажаную ў працы схему раёнаў за дыскусійную, аўтар спадзяваўся выправіць яе недахваты на падставе заўваг і паправак з боку шырокіх колаў мясцовых зямельцаў і краязнаўчых працаўнікоў, практычна знаёмых з тыпам гаспадаркі паасобных раёнаў.

У момант, калі праца выходзіць у свет, соцыялістычнае будаўніцтва ставіць перад эканамічным раёнаваньнем саўсім новыя задачы, якія ідуць назад практычна яшчэ ня ўсплывалі. Ад будаўніцтва паасобных каапісаў, астраўкоў у моры індывідуальнае гаспадаркі, мы перайшлі ў гэтым годзе да суцэльнае калектывізацыі вялікіх тэрыторый на базе значна вышэйшай тэхнікі буйных соцыялістычных гаспадарак і ў бліжэйшай будучыне скончым калектывізацыю ўсяе краіны. Разам з гэтым ва ўвесь рост устала пытаньне аб раёнаваньні новых форм соцыялістычнае гаспадаркі, аб вызначэньні спецыялізацыі і канкрэтных граніц агроіндустрыяльных камбінатаў-гігантаў. У абліччы гэтых перспэктыву разгляд эканамічных формацый мінулага.—хаця-б і самага недаўкага, траціць шмат свае учарайшае актуальнасьці і можа мець вартасьць толькі як матар'ял, які можна скарыстаць для географічнага вывучэньня тэрыторый; такое вывучэньне тэрыторны неабходна пры раёнаваньні соцыялістычнае вытворчасці ў значна большай меры, чым раней для рэгуляваньня і плянаваньня масавае аднаасабовае гаспадаркі.

Абмяжоўвацца, аднак, толькі гэтага роду матар'ялам цяпер, калі на парадку дня стаіць не рэгуляваньне, а непасрэдная арганізацыя гаспадарчых працэсаў, ніяк немагчыма. Паглыбленае вывучэньне прыродных рэсурсаў, найдакладнейшы падлік магчымасьцей, якія дае значна тэхнічнае базы ў сувязі з зьменай вытворчых адносін у буйнай калектывнай гаспадарцы ў параўнаньні з даўнейшай сялянскай дазваляць разьвязаць задачу раёнаваньня з значна большым посьпехам і такім у адпаведнасьці з сучаснымі арганізацыйнымі патрэбамі соцыялістычнае гаспадаркі.

Работа выкана па заданьні і за сродкі Беларускага Навукова-Дасьледчага Інстытуту сельскай і лясной гаспадаркі імя У. І. Леніна—пры дапамозе навуковага і тэхнічнага апарату катэдры географіі Беларускай Акадэміі Навук.

Аўтар.

У С Т У П.

1. Агульныя методолёгічныя ўвагі.

Сельская гаспадарка Беларусі складаецца ў сучаснасці з сотняў тысяч аасобных гаспадарчых адзінак, якія адносяцца да рознастайных эканомгеаграфічных тыпаў, сацыяльных форм і ўкладу. Рознастайнасць географічных тыпаў гаспадаркі злажылася стыхійна, пераважна як вынік прасторавага падзелу працы пад уплывам рознастайнасці прыродных умоў аасобных мясцовасцяў, пад непасрэдным уплывам рынкаў рознай ёмістасці і рознай аддаленасці. пад уплывам палепшаных шляхоў зносін, асабліва чыгунак, якія з'вязваюць паміж сабою аддаленыя рэіоны, пад уплывам шэрагу іншых эканамічных і сацыяльна-гістарычных фактараў.

Географічная дыферэнцыяцыя і географічны падзел працы ў сельскай гаспадарцы бязумоўна існавалі з самых даўніх часоў, нават у часы панавання натуральнай гаспадаркі і нізкай тэхнікі камунікацый. У эпоху гандлёвага капіталу, напр., Беларусь мела значны гандаль збожжам, пянькой, лёнам, дрэвам і г. д., якія сплаўляліся па рэках да Рыгі і Кенігсбэргу, і збожжам, якое прывозілася часткай па рэках, часткай коньмі з Украіны. Аднак цэлую рэвалюцыю ў рыначных адносінах, а разам з тым і ў географічнай дыферэнцыяцыі зрабіла правядзенне чыгунак. З 1866 году, калі па тэрыторыі Беларусі прайшла першая чыгунка (Дзвінск—Віцебск), і да пачатку вайны, на працягу каля 50 гадоў адбываўся хуткі рост гаварнага земляробства; праўда, з'якуючы неспагадным палітычным умовам царскага рэжыму, рост гэты значна адставаў ад росту ў некаторых іншых краінах былой Расіі. Тым ня менш тэмп дынамічных зьмен у народнай гаспадарцы за гэты паўвек быў вялікі. Выраслі адны гарады (часамі на пустым месцы), заняпалі другія, якіх абмінула чыгунка, надзвычайна ўзмацніўся вываз продуктаў сельскай і лясной гаспадаркі і ўвоз як сельскагаспадарчых, так і індустрыяльных продуктаў. Беларусь увайшла ў сферу уплыву далёкіх, часткаю сусветных рынкаў.

Міжрэёны і міжнародны абмен пры наяўнасці палепшаных спраўляю камунікацый ужо ў умовах капіталістычнае гаспадаркі няўхільна вядзе да спецыялізацыі кожнага раёну на тых галінах гаспадаркі і тых продуктах, якія ў даным раёне даюць найбольшы эканамічны эфект. Кожная народная гаспадарка абяртаецца ў сыстэму спецыялізаваных раёнаў, дыферэнцыяцыя якіх у далейшым нагадывае па меры ўдасканалення транспарту, а таксама і росту мясцовых буйных рынкаў.

К моманту Кастрычнікавай рэвалюцыі Беларусь складалася з шэрагу эканамічных раёнаў, якія прыямлілі удзел у географічным падзеле працы, з'якуючы сваім міжрэённым і міжнародным гандлёвым

сувязям. Плянавае будаўніцтва соцыялістычнае гаспадаркі ня можа ня лічыцца з гэтай зьявай, а наадварот павінна як найшырэй выкарыстаць яе ў працэсе соцыялістычнай рэканструкцыі, бо ў географічным падзеле працы хаваюцца колэсальныя магчымасці падняцця прадукцыйнасці працы і ўсяе народнае гаспадаркі. Проф. Н. Н. Баранскі, напр., даводзіць, што з гэтага боку географічны падзел працы дае для народнай гаспадаркі такія карысці, як і палепшанні тэхнікі¹⁾. А проф. С. В. Бэрнштэйн-Коган проста указвае, што: „задача плянавай гаспадаркі іменна ў тым і ёсць, каб удакладніць і рацыяналізаваць гэты географічны падзел працы, які дагэтуль складаўся стыхійна“²⁾.

Такое значэнне географічнага падзелу працы абавязвае да найбольш пільнага і дакладнага вывучэння гэтае зьявы ва ўсіх яе дэталях. Для таго, каб разабрацца ў многакшталтнасці канкрэтнае эканомікі Беларусі, трэба перад усім правесці вялікую класіфікацыйную працу эканомічнага раёнавання — устанавіць галоўныя тыпы гаспадаркі і іх размяшчэнне, даць апісанне гэтых тыпаў і тлумачэнне іх паходжання ў сувязі з важнейшымі умовамі, якія выклікалі іх існаванне і лэкалізацыю. Трэба, адным словам, устанавіць географічнае разуменне гэтых гаспадарчых комплексаў, як пэўных унутрана ўвязаных эканомгеографічных ландшафтаў. Такое разуменне зусім неабходна для ўсякай практычнай працы ў абсягу эканомічнае палітыкі соцыялістычнае дзяржавы.

Вышэйсказаным тлумачыцца тая ўвага да раёнавання, якая выявілася ў гады рэвалюцыі, той попыт на раёнаванне, якога па сутнасці ўжо не змагла здаволіць цалкам навуковая думка папярэдніх эпохі. Ініцыятыва пераходзіць да навукова-плянавых устаноў, створаных Кастрычнікавай рэвалюцыяй, як камісія Гозьльро і Дзяржплан. Выкарыстоўваючы навуковыя здабыткі папярэдніх працаў па раёнаванні, дадаючы да іх сваю выразную метаімянасць і правільную мэтадалёгічную ўстаноўку ў гэтай справе, дадзеную ў. І. Леніным яшчэ ў яго „Развитии капитализма в России“³⁾, гэтыя установы стварылі ня толькі найбольш удалы падзел тэрыторыі СССР на раёны, але адначасна і асновы зусім новае і арыгінальнае мэтадалёгіі раёнавання, якая вядома пад назваю энэргетычнай.

Энэргетычны метод раёнавання ставіць сабе мэту рацыяналізацыю географічнага падзелу працы. Пры распрацоўцы пляну электрыфікацыі, які клаў аснову для ўсяго будучага развіцця народнае гаспадаркі, было прызнана, што гэтае важнейшае пачынанне соцыялістычнага будаўніцтва для свайго найбольшага поспеху павінна праводзіцца з самым строгім падлікам мясцовых гаспадарчых асаблівасцей; значыць у першую чаргу трэба было высветліць тыя рэальныя эканомгеографічныя сукупнасці, якія існавалі на тэрыторыі РСФСР, вылучыць іх тэрыторыі ў відзе раёнаў і высветліць магчымыя перспектывы развіцця паасобных раёнаў у сувязі з іх энэргетычнымі рэсурсамі, капіталнымі вартасцямі і характарам насялення. Самы працэс праектавання эканомічнага раёну павінен адбыцца паводле дакладу Дзяржплану РСФСР⁴⁾ наступным чынам: „з самага пачатку мы задаемца пэўнай галоўнай спецыялізацыяй нашага раёну і

¹⁾ Н. Баранский. Краткий курс экономической географии.

²⁾ Экономическое районирование России. Вид. Госплана. 1921.

³⁾ Н. Ленин. Развитие капитализма в России. Изд. 1925. Стр. 197-198.

⁴⁾ Экономическое районирование России. 1922.

ў залежнасці ад яе вызначаем прыблізную яго канфігурацыю, адносячы ў яго склад мясцовасці, якія маюць тыя або іншыя вытворчыя элементы, неабходныя для абранае мэты. Паралельна з гэтым вядзецца дэталёвае вывучэнне з прыродазнаўчага і эканомічнага погляду тэрыторыі данага раёну, увязваючы ўсё гэта праз пабудову пляну вытворчага развіцця данага раёну на аснове новае тэхнікі, падліку капіталных затрат і кваліфікацыі насялення. У выніку робіцца магчымым спраўдзіць правільнасць выбару спецыялізацыі“. У далейшым праводзіцца вывучэнне транспартных сувязяў, унутранага і вонкавага таваразвароту, вызначэнне гаспадарчых цэнтраў і ўрэшце для канчатковага спраўджання раёнавання ўкладаюцца гаспадарчыя баянсы кожнага раёну. „Гэтым самым, кажа далей памянёны даклад, закладаюцца правільныя асновы будучае плянавае гаспадаркі краіны“. Як вядома, плян электрыфікацыі разам з сваім энэргетычным раёнаваннем і стаў асновай усяго далейшага плянавага будаўніцтва соцыялістычнае гаспадаркі СССР.

Крытыка¹⁾ знаходзіла пэўныя недахваты ў мэтадалёгіі энэргетычнага раёнавання, недакладнасці азначэнняў, унутраныя супярэчнасці і г. д. Прызнаючы нават наяўнасць гэтых недахватаў, трэба адначасова падкрэсліць, што ў асноўным гэтая мэтадалёгія добрая, што яна адкрывае новыя магчымасці ў раёнаванні і вынікі працы па ёй цалкам здавальняюць вымогам як навукі, так і практыкі плянавага будаўніцтва. Каб значэнне яе лепш усьвядоміць, зьвернемся да іншых важнейшых кірункаў у справе мэтадалёгіі раёнавання.

Як бачым, энэргетычны мэтад раёнавання ў першую чаргу зьвяртае ўвагу на прыродныя ўмовы краю, якімі вызначаюцца яго асноўныя энэргетычныя рэсурсы, ды і на спецыялізацыю гаспадаркі ў працэсе географічнага падзелу працы як у сучаснасці, так і ў перспектыве. Найбольш пашыраныя і вядомыя дагэтуль тэорыі раёнавання проф. А. Н. Чалінцава і Г. А. Студзенскага або прыцыпова выкідалі з разгляду пры раёнаванні прыродныя ўмовы або надавалі ім таксама як і кірунку рынчнае спецыялізацыі другараднае значэнне. Асноўныя працы проф. А. Н. Чалінцава, выходзілі з імкнення прадставіць у сучасным географічным размяшчэнні сістэм гаспадаркі іхнюю эвалюцыю на працягу часу (хоролёгія як адбітак хронолёгіі), дзеля чаго раёны разглядаюцца як „стады эвалюцыі сельскае гаспадаркі“. Раёнаванне дазваляе аўтару эмпірычна вызначыць як тыпы гаспадаркі, так і іхнюю няпісаную гісторыю.

У аснову сельска-гаспадарчага раёнавання як А. Н. Чалінцаў, так і Г. А. Студзенскі кладуць амаль ня выключна адзнаку інтэнсыўнасці гаспадаркі і яе галін; усе высілкі яны накіроўваюць да вылічэння або хаця-б укоснага вызначэння гэтае адзнакі. Тады як ранейшыя аўтары карысталіся пераважна звычайнымі статыстычнымі паказчыкамі (г. зв. натуральна-тэхнічнымі), як паказчыкі пропорцыі культур, суадносін розных відаў і ўзростаў жывёлы і г. д. Г. А. Студзенскі яскрава давёў неабходнасць цэннаснага ўзважвання гэтых паказчыкаў праз вылічэнне агуловае прадукцыі і яе складу. Апроч інтэнсыўнасці ў падставу вызначэння тыпу гаспадаркі кладуцца

¹⁾ Напр., гл. працу Б. Н. Кііповіча: „Сельско-хозяйственное районирование“, М. 1925.

суадносінны розных галін, іх уздельная вага у гаспадарцы і ступень цягнуцасці іх і ўсяе гаспадаркі ў рыначны таваразварот.

У выніку прац, пабудаваных на гэтых мэтодалёгічных падставах, атрымаліся бяспрэчна цэнныя вынікі, якія леглі ў падставу сельска-гаспадарчай географіі СССР. Вынікі гэтыя неабходны і для патрэб энэргетычнага раёнавання, але ўсё-ж імі толькі абмежавана нельга; яны даюць нам больш-менш добры малюнак сучаснасці і вельмі цікавы ўзгляд назад. Калі-б мы разлічвалі толькі на стыхійную эвалюцыю гаспадаркі, мы маглі-б на падставе мінулае эвалюцыі зрабіць вывады і аб магчымым кірунку і тэмпе будучае эвалюцыі — аб перспэктывах пасобных раёнаў. Аднак ва ўмовах плянавае гаспадаркі як кірунак, так і тэмпы эканамічнага развіцця вельмі моцна змяняюцца свядомай воляй дзяржавы, якой прыходзіцца пры конструяванні раёнаў асабліва лічыцца з прыроднымі, энэргетычнымі, сыравіннымі) рэсурсамі, а не абмяжоўвацца толькі высвятленьнем пройдзеных стадыяў эвалюцыі. Так для сацыялістычнага будаўніцтва бадай ці не важней ведаць глебавыя, гідролёгічныя, кліматычныя і іншыя ўмовы Палесся, чым сучасную эканамічную структуру палескай сялянскай гаспадаркі (наогул кажучы вельмі цікавую) з яе адуцасцю трохпалёўкі і шэрагам перажыткаў вельмі даўняй мінуўшчыны. Недаўлік прыродных умоў пераходзіць перспэктыўнаму падыходу да раёнавання. Цікава паказаць перастаўленымі шэраг важнейшых зьяў у самых эканамічных формах масавае гаспадаркі. Таксама шкодзіць працам па раёнаваньню няўвага да сацыяльна-гістарычных фактараў, пад уплывам якіх разгортваецца ўтварэнне і лэкалізацыя тыпаў сельскай гаспадаркі.

Папярэднікі памянёных аўтараў — П. П. Сямёнаў, А. І. Скварцоў і інш. улічвалі даволі шырока прыродныя ўмовы раёнаў і нярэдка іменна іх клалі ў аснову сельска-гаспадарчага раёнавання. Іхнім праектам раёнавання часам робяць заклад, што яны замала паглыбляліся ў істоту эканамічнае структуры і арганізацыі самое сельскае гаспадаркі. Для нас зараз больш важныя тэарэтычныя асновы іхніх класіфікацый тыпаў сельскай гаспадаркі. А. І. Скварцоў, працы па раёнаванні Расіі якога, на жаль, засталіся незакончанымі, у сваіх тэарэтычных азначэннях сістэмы гаспадаркі таксама, як крыху раней проф. І. А. Сыцэбута, выходзіць з характару рыначнае часткі прадукцыі і называе сістэмы гаспадаркі паводле найважнейшага рыначнага прадукту. Падобнае-ж разуменне і класіфікацыя сістэм гаспадаркі прыймалася ў. І. Леніным пры высвятленьні росту гандлёвага земляробства ў пасобных раёнах Расіі. „Той працэс спецыялізацыі гаворыць Ленін, які аддзяляе адзін ад аднаго розныя віды зпрадоўкі прадуктаў, ствараючы ўсё большы і большы лік галін прамысловасці, выяўляюцца і ў земляробстве, ствараючы спецыялізаваныя раёны земляробства (і сістэмы земляробчай гаспадаркі), выклікаючы абмен на толькі паміж прадуктамі земляробства і прамысловасці, але і паміж рознымі прадуктамі сельскай гаспадаркі“. А далей Ленін спасылкаецца на класіфікацыі сістэм сельскай гаспадаркі І. А. Сыцэбута і А. І. Скварцова¹⁾. У гэтай працы Леніна мы ўжо бачым асноўныя думкі, якія пазней былі развіты ў энэргетычным раёнаванні. Дзяржаўна, надаючы яму асноўны кірунак.

¹⁾ П. Ленін. Развитие капитализма в России. Выд. 1925. ст. 14

З навейшых аўтараў Б. Л. Брук²⁾ у сваіх працах па раёнаваньню звярнуў асаблівую ўвагу на рыначную спецыялізацыю пасобных раёнаў. Паводле яго думкі сістэма гаспадаркі вызначаецца двума элементамі — сістэмай земляробства, пад якой ён разумее тэхніку спосабаў здабывання прадукцыі, і кірункам гаспадаркі. Апошні залежыць ад складу прыходна-грашовае часткі бюджэту, ад характару рыначных прадуктаў і іншых грашовых прыбыткаў (прамыслы і г. д.). Сістэма гаспадаркі азначаецца гэтымі двума элементамі так, як у ботаніцы расьліны азначаюцца радавой і відвай назвай.

Мы ня будзем пералічаць шэрагу іншых прац, якія зчапляюць тэорыю раёнавання і даюць часта даволі арыгінальную мэтодыку і цікавыя вынікі. Трэба лічыць, што дагэтуль усе найбольш каштоўныя вынікі атрымаліся пры працы пералічанымі мэтадамі, або бліжэй да іх (напр., працы Нікіціна, Котава і г. д.). Паколькі наша праца ставіць сабе мэту не высвятленьне чыста мэтодалёгічных праблем раёнавання), а пераважна канкрэтныя задачы як пазнавальнага, так і практычнага характару ў справе раёнавання БССР, дык мы і будзем імкнуцца з боку мэтодалёгіі галоўным чынам выкарыстаць вопыт нашых папярэднікаў, уносячы толькі тия ці іншыя папраўкі з мэтай лепшага прыстасавання яго да беларускіх матар'ялаў і ўмоў. Гэта тым больш патрэбна, што самы характар матар'ялаў, якімі можна распалагаць пры дробным раёнаванні Беларусі, іншы раз вельмі абмяжоўвае выбар мэтодыкі працы. З другога боку для ўсебаковага разгляду такой важнай праблемы, як географічны падзел працы ў сельскай гаспадарцы Беларусі, будзе мэтазгодным выпрабаваць не адну якую-небудзь мэтодыку, а некалькі, тым больш, што кожная з іх мае свае вартасьці і загань, ды і розніцы паміж іх у большасці ня носіць прыцыповага характару. Каб вырашыць, якую частку работы мы будзем праводзіць якім спосабам, трэба азнаёміцца з характарам матар'ялаў, па якім прыдзецца працаваць, і магчымасьцямі застасавання тае або іншае мэтодыкі.

2. Стан матар'ялаў па БССР.

Перад усім трэба адзначыць, што як аб самых формах і тыпах гаспадаркі, так і аб умовах іх утварэння ў нас вельмі мала навуковых апісаньяў з якіснымі характарыстыкамі. Розныя статыстычныя і ведамственыя дасьледаваньні базіруюцца выключна на лічбовым матар'яле, які можна парознаму вытлумачыць. Толькі экспэдыцыйная дзейнасьць утвораных рэволюцыяй беларускіх навуковых устаноў (Беларуская Акадэмія Навук, Навукова-Дасьледчы Інстытут сельскай і лясной гаспадаркі імя Леніна і інш.) за апошні дзесятак гадоў высветліла характар некаторых эканамгеаграфічных тыпаў і гэта ўжо дазваляе знайсці ключ да тлумачэння статыстычных лічбаў і па іншых тыпах. Што да статыстычных матар'ялаў, дык іх у архівах нашых статворганлаў сабралася даволі многа і толькі фінансавыя магчымасьці ЦСУ, на жаль, не дазваляюць апублікаваць гэтыя лічбы ў падсумаваньнях па дробных тэрыторыяльных адзінках, як сельсаветы або адміністрацыйныя раёны. Мы для свае працы мелі магчымасьць

¹⁾ Сельско-хозяйственные районы ЦЧО.

²⁾ Аношні гэтах апрацьніх г.д. літаратуру ў адной кнігі.

скарываць гэтыя матар'ялы і на іх у першую чаргу грунтуем свае схэмы раёнавання.

Да часоў імперыялістычнае вайны Беларусь ня мела колькі-небудзь здавальняльнай і дэталёвай статыстыкі. Публікаваліся тады толькі паветавыя або нават губэрскія лічбы, якімі рэгістраваліся вельмі абмежаваны круг эканамічных зьяў, што найягчэй падаваліся статыстычнаму нагляданню, як прыкл. плошчы засеваў і ўраджайнасць паасобных культур, лік жывёлы, рыначныя цэны і г. д. Бюджэтныя дасьледваньняў па ўсёй этнографічнай Беларусі за даваенны час амаль што не вядома. Адно што было запраўды добра пастаўлена ў той час—гэта транспартная статыстыка, якая рэгістравала і публікавала лічбы перавозак паасобных грузаў па кожнай станцыі з паказаннем іх кірунку. Ужо ў часы рэволюцыі з гэтых абшчын матар'ялаў былі зроблены выбаркі перавозак па ўсіх станцыях этнографічнае Беларусі за некалькі год С. Ждановічам і А. Ярашчуком і апублікаваны ў апрацаваным відзе ў працы: „Характарыстыка сельскай гаспадаркі Беларусі на падставе чыгуначных і водных перавозак“. Гэтымі матар'яламі карысталіся і мы ў працы па раёнаваньні.

У часы вайны ўпяршыню ў Беларусі былі праведзены ўсеагульны сельска-гаспадарчыя перапісы ў 1916 і 1917 гадох, лічбы якіх апублікаваны ў паветавых лічбах, але для карыстаньня даступны і неапублікаваныя дагэтуль лічбы на больш дробных адзінках—валасных. Мы маем тут размеркаваньне плошчы усё зямлі па ўжытку—насыцах, падзел ральні на засеўную і незасеўную плошчу (за 1917 г.), склад засеўнае плошчы па культурах (абодвы гады), лік жывёлы з размеркаваньнем не на відах і узростах груп (абодвы гады). Усеагульны характар гэтых сылісаў і даволі добрая іх арганізацыя тлумачаць тую ўвагу, якой карыстаюцца ў дасьледчыкаў эканамісты-географы гэтыя сылісы да нашага часу, ня глядзячы на тое, што яны адносіліся да гаспадаркі ўжо моцна зьмененай ваеннымі ўмовамі, на тое, што ад часоў, калі праводзіліся гэтыя перапісы, нас аддзяляе 12-13 гадоў вайны імперыялістычнай і грамадзянскай, вялікай рэволюцыі і выключнага па свайму характару і тэмпу соцыялістычнага будаўніцтва. Так, напр. гэтымі лічбамі карыстаецца ў якасьці асноўнага матар'ялу Ураллян пры раёнаваньні свае краіны ў 1928 годзе, а трэба сказаць, што на Урале была ў свой час някелская земская статыстыка. Тым больш патрэбна выкарыстаць гэты матар'ял пры раёнаваньні Беларусі, дзе земская статыстыка зусім ня было і аб даваеннай географіі сельскай гаспадаркі мы шмат чаго можам даведацца выключна з гэтых крыніц.

Перапіс 1920 году ахапіў толькі ўсходнюю частку Беларусі, якая знаходзілася найбліжэй да фронту. Стан гаспадаркі ў той час быў яшчэ менш характэрным як для даваенных, так і для сучасных умоў. Апроч таго і непаўната ахопу тэрыторыі Рэспублікі перашкаджае выкарыстаньню гэтае крыніцы.

Пасьля 1920 году на тэрыторыі Беларусі не адбывалася ўсеагульных сельска-гаспадарчых сылісаў—чарговы такі сыліс мяркуюць правесці толькі ў 1930 годзе. Аднак на працягу апошніх 10 год у нас парывалася ў значна большых чым да рэволюцыі разьмерках рэгулярная праца бягучае статыстыкі, матар'ялы якое заслугоўваюць на асаблівую ўвагу. Штогод праводзяцца веснавыя і асеннія роспыты ў часткі ўсіх гаспадарак па праграмах вялікіх сельска-гаспадарчых перапісаў, штогод праводзяцца вельмі паглыбленыя перапісы насель-

ніцтва і гаспадаркі ў паасобных гнёздах для высвятленьня дынамічных процэсаў у гаспадарцы і ўрэшце бюджэтныя дасьледваньні таксама ў 20 з лішнім гнёздах; па БССР. Гэтыя матар'ялы даюць нам мільёнак сучаснага стану Беларускай сельскай гаспадаркі і яе разьмяшчэньня, што прадстаўляе асаблівую назнавальную і практычную цікавасьць; але, з другога боку, нярэдка выказваюцца сумляваньні аб іх рэпрэзэнтацыйнасці.

Што да 10-працэнтавых веснавых роспытаў, пры якіх праводзіцца даволі мэханічны выбар аб'ектаў дасьледваньня, дык сумляваньні ў іх рэпрэзэнтацыйнасці для географічных мэт трэба адкінуць. Як мы пераканаліся, з году ў год гэтыя роспыты даюць нам амаль нязьменна лёкалізаваныя раёны паасобных элемэнтаў сельска-гаспадарчага ляндышафту. Дынамічныя зьмены паасобных паказчыкаў у большасці выпадкаў маюць цалкам законамерны характар і лёгка паддаюцца вытлумачэньням. У кожным разе, калі не абсалютныя лічбы паасобных паказчыкаў, дык іх суадносіны і разьмяшчэньне даецца вынікамі гэтых роспытаў больш-менш правільна.

Іншая рэч гнездавыя дасьледваньні як дынамічныя, так і бюджэтныя. Адносна першых заўсёды можа быць няпэўнасьць што да тыповасьці абраных для нагляданьняў тэрыторый, а адносна другіх—адносна тыповасьці як тэрыторыі, так і самых гаспадарак. Бясспрэчна, тут вельмі цяжка ўхіліцца ад недакладнасьцяў і памылак, але гэта зусім яшчэ ня значыць, што гэтых даных нельга выкарыстаць пры раёнаваньні. Сапраўды, тыповасьць тых або іншых вёсак ці гаспадарак для данага раёну мы можам хаця-б прыблізна ўстанавіць на падставе даных статыстычных перапісаў выбарачных і ўсеагульных, а таксама на падставе літаратурных крыніц. Гэтыя-ж даныя дазваляюць нам і наадварот меркаваць аб пашыранасьці тых або іншых тыпаў і зьяў, якія паглыблена вывучаюцца пры бюджэтным або дынамічным дасьледваньні. Значыць, гэтыя апошнія дасьледваньні даюць магчымасьць паглыбіць нашае разуменьне ўжо вылучаных на падставе іншых матар'ялаў эканамічных тыпаў, а таму іх трэба шырака выкарыстоўваць пры раёнаваньні.

Апроч усюмяненых асноўных статыстычных матар'ялаў мы ў сучаснасьці можам распалагаць цікавай „ведамственай“ статыстыкай. Ужо ўспаміналася аб высокіх якасьцях транспартнай статыстыкі і аб неабходнасьці яе выкарыстаньня пры раёнаваньні. Тое самае трэба сказаць адносна статыстыкі нарыхтовак нашых дзяржаўных і коопэратыўных устаноў, аб статыстыцы контрактацыі засеваў, аб статыстыцы коопэратыўных устаноў, асабліва вытворчае і збытавое коопэрацыі і інш. Даныя гэтыя асьвятляюць важнейшае пытаньне аб рыначнай спэцыялізацыі паасобных раёнаў, што пры раёнаваньні мае асаблівую важнасьць.

Нарэшце трэба адзначыць неабходнасьць прыцягненьня да працы па раёнаваньні розных даных дэмаграфічнае статыстыкі і вынікаў прыродазнаўчых, географічных і эканамічных экспэдыцыяў і дасьледваньняў.

3. Програма работ па сельска-гаспадарчым раёнаваньні.

Пастараемся цяпер пабачыць, у якой меры мы можам зьдзейсьніць нашу працу тым або іншым мэтодам. Пачнем з найбольш папулярнага ў сучаснасьці мэтоду раёнаваньня на падставе вызначэньня інтэнсыў-

насьці валёрыстычным мэтодам (Г. А. Студенский, А. А. Котов). Магчымасць ужывання гэтага мэтоду ў дробным сельска-гаспадарчым раёнаваньні Беларусі некалькі абмежавана. Так, вылічэньні агуловай прдукцыі па дробных тэрыторыяльных адзінках для даваеннага часу неметазгодны, бо ў нас няма даных ні аб прдукцыйнасьці культуры і галін, ні аб цэнах для дробных тэрыторыяльных адзінак. Вылічэньні гэтых лічбаў норматывным спосабам маглі-б павесці да вялікага скажэньня супраўдасьці і ў кожным разе не апраўдалі-б тых высілаў, якія прышлось-б для гэтай мэты затраціць.

Мэтазгодным будзе праводзіць валёрыстычнае раёнаваньне альбо па больш буйных адзінках (па паветах), або паводле даных веснавых роспытаў апошніх гадоў па адміністрацыйных раёнах. Калі прыняць пад увагу ўжо сказанае аб рэпрэзэнтацыйнасьці гэтых апошніх матар'ялаў, а таксама тое, што даныя аб цэнах і аб прдукцыі паасобных галін у большасьці выпадкаў у нас ёсьць, трэба лічыць, што валёрыстычнае раёнаваньне на падставе гэтых матар'ялаў павінна даць памысныя вынікі.

Валёрыстычныя вылічэньні трэба ужываць па магчымасці і адносна іншых матар'ялаў і крыніц. Так, даныя чыгуначных перавозак шмат выграюць пры ацэнцы іх, хаця-б самай схэматычнай. Для вывучэньня агуловай прдукцыі трэба прыцягнуць бюджэтны матар'ял, матар'ял дынамічных перапісаў і г. д. Праводзячы такім чынам значную частку працы пры данамазе валёрыстычнага мэтоду, мы не павінны адхінацца ад непасрэднага разгляду натуральна-тэхнічных паказчыкаў. Запраўды, момант ацэнкі нярэдка можа грунтоўна адхіліць увесь выгляд гаспадаркі ад запраўдасьці, у якой рэальнае значэньне паасобных элемэнтаў вызначаецца іх натуральнай колькасьцю, а не цаной. Гэта якраз адзначае ня хто іншы, як проф. Г. А. Студзенскі, аўтар сучаснае валёрыстычнае мэтодыкі раёнаваньня. Выходзячы з неадэкватнасьці тэхнічнага і цэнавога складу элемэнтаў сельска-гаспадарчай вытворчасці, ён лічыць, што „ў сваім аналізе эканамічная тэорыя заўсёды павінна дайсьці да натуральнай асновы гаспадарчых зьяў, бо ў натуральнай прыродзе багацьцяў ляжыць супраўднае іх значэньне для чалавека“¹⁾.

Прымаючы сказанае пад увагу, мы ў некаторай часьці работы будзем карыстацца натуральна-тэхнічнымі паказчыкамі — галоўным чынам у тых выпадках, дзе па тэй або іншай прычыне ня мог быць ужыты валёрыстычны мэтод. Пры гэтым будзем мець на ўвазе, што натуральна-тэхнічныя паказчыкі могуць даць нам толькі прыблізную, укосную характарыстыку інтэнсыўнасьці сельскай гаспадаркі. Хаця даныя аб агуловай прдукцыі таксама па сутнасьці не адказваюць на пытаньне аб інтэнсыўнасьці, якую уласціва трэба было-б азначаць не па вышынні прдукцыі, а паводле разьмераў затрат, але ужываньне гэтага апошняга спосабу пры дробным раёнаваньні пры сучасным стане нашых статыстычных матар'ялаў магчыма толькі ў відзе выключэньня. Нават бюджэтныя матар'ялы ЦСУ, якімі мы карысталіся, не дазваляюць зрабіць такія вылічэньні, бо ў іх у большасьці выпадкаў няма даных аб затраце працы.

Нарэшце трэба адзначыць яшчэ неабходнасьць дынамічнага ўхільу ў раёнаваньні і наогул у эканамічнай географіі. Апошняя нярэдка

¹⁾ Г. А. Студенский. Проблемы экономики и географии сельск. хозяйства. 49 ст.

прадстаўляецца выключна як навука аб статычным разьмяшчэньні зьяў. „Эканамічная географія зьяўляецца быццам дадаткам да эканамічнай гісторыі. Апошняя вывучае гаспадарчае жыцьцё ў мінулым, першая ў сучаснасьці“¹⁾. Між тым географія цяпер ужо цікавіцца па сутнасьці ня толькі разьмяшчэньнем паасобных зьяў, а разьмяшчэньнем пэўных комплексаў зьяў — ландшафтаў і пры тым ня толькі самым разьмяшчэньнем, а і генэзісам паасобных ландшафтаў і дынамікай іх у межах бліжэйшага мінулага, сьляды якога ня страцілі яшчэ цалкам свайго значэньня ў сучасным ландшафце. У прыстасаваньні да сельска-гаспадарчага раёнаваньня для нас важна ня толькі даць клясыфікацыю сучасных гаспадарчых тыпаў і сетку раёнаў, але зразумець і выгладзіць іх паходжаньне, дынаміку разьвіцьця і магчымыя перспэктывы. З гэтай мэтай намі і пастаўлены спецыяльныя работы па дынаміцы паказчыкаў, якімі магчыма будзе ахапіць перыоды па дробных раёнах з 1916 да 1928 году, а па буйных — з 80-х гадоў да сучаснасьці.

Самастойную цікавасьць прадстаўляе разгляд географіі сельска-гаспадарчых паказчыкаў у 1916-1917 гадох. Папершае, тут мы маем адбіцьцё, хоць можа і ня цалкам дакладнае, даваеннае эканомікі з яе эканамічнымі укладамі, якія ўтварыліся ў выніку даўгой стыхійнай эвалюцыі. Падругое, даныя 1916-1917 гадоў аб географічным разьмяшчэньні тыпаў сельскай гаспадаркі па сутнасьці ня зусім яшчэ ўстаўляюць і для нашага часу. У кожным з раёнаў, у кожным з географічных тыпаў сельскай гаспадаркі маглі адбыцца колёсальныя зрухі і зьмены як колькаснага, так і якаснага характару, але суадносіны паміж раёнаў маглі ў выніку зьмяніцца вельмі мала; таксама і разьмяшчэньне тыпаў сельскай гаспадаркі маглі застацца ў асноўным мала зьмененым. Разгляд самых матар'ялаў 1916-1917 гадоў пераканала нас, што так яно фактычна і было. Але калі матар'ялы 1916-1917 гадоў ня страцілі свайго значэньня да нашага часу, дык яны прадстаўляюць для нас асаблівую цікавасьць з таго боку, што даюць нам весткі аб тэрыторыяльных адзінках у 3-4 разы драбнейшых, чым сучасны адміністрацыйны раён — аб валасьцях. Гэта дазваляе адпаведна ўдакладніць нашае раёнаваньне, зрабіць яго яшчэ больш дробным і самае галоўнае — зразумець шэраг сучасных лічбаў па адміністрацыйных раёнах. Апошнія лічбы, з неабходнасьці будучы сярэднімі, выведзенымі нярэдка праз сумаваньне гаспадарчых адзнак розных географічных тыпаў, ствараюць іншы раз уражаньне пераходных тыпаў там, дзе ёсьць рэзкі рубэж і наогул нярэдка зацямяваюць запраўдны малюнак разьмяшчэньня сельска-гаспадарчых раёнаў. З мэтай найпаўней выкарыстаць гэтую крыніцу мы вылучаем у асобную тэму географію сельскай гаспадаркі паводле даных перапісаў 1916-1917 гадоў.

Важнасьць заданьня, якім зьяўляецца сельска-гаспадарчае раёнаваньне БССР, і недахват патрэбных крыніц і матар'ялаў прымушае нас з поўнай увагай і стараннасьцю выкарыстаць усе даступныя матар'ялы, пасьвячаючы больш важным іх групам асобныя самастойныя работы. У выніку працы — на сельска-гаспадарчаму раёнаваньню БССР на нашу думку павінны складацца з шэрагу асобных тэм.

Перад усім трэба паставіць працы па вывучэньню галоўных умоў і фактараў сельскай гаспадаркі. Звычайна пры эканамічным раёнаваньні

¹⁾ Проф. Э. Ден. Курс экономической географии. ст. 3.

у сучаснасці гэтыя фактары ўмовы разглядаюцца асобна і ўволяюцца ў сыстэму раёнавання ў якасці момантаў, якія дазваляюць вытлумачыць той або іншы эканамічны ландшафт. Хаця мы будзем імкнуцца да таго, каб устанавіць больш цесную сувязь паміж эканамічным ландшафтам і ўмовамі, якія яго стварылі, аднак лічым неабходным папярэдняя падсумаванне вывадаў навуковае літаратуры адносна прыродных ландшафтаў Беларусі, як базы для развіцця раённых тыпаў гаспадаркі. Далей у спецыяльнай рабоце неабходна разгледзіць вонкавыя эканамічныя ўмовы сельскай гаспадаркі — перад усім географію рынкаў і цен. І ўрэшце неабходнасьць улічыць у раёнаванні момант сацыяльны патрабуе асобнага разгляду географіі вытворчых адносін у сельскай гаспадарцы, паколькі на гэта дазваляць наяўныя статыстычныя матар'ялы.

Для выяўлення саміх тыпаў сельскай гаспадаркі і прастораў іх нашырэння мы, як ужо відна з вышэйсказанага, павінны выкарыстаць шэраг крыніц, якія проста або ўкосна даюць нам патрэбны адказ на запытаньне. З гэтай прычыны мяркуем правесці наступныя асобныя работы: а) раёнаванне на падставе даных аб агуловай прадукцыі, яе вышыні і складзе ў 1926—8 гадох, б) дынаміка асноўных элементаў сельска-гаспадарчае вытворчасці за перыяд 1881—1926 г. па буйных раёнах і за 1916—1928 г. па дробных раёнах, в) раёны вывазу сельска-гаспадарчых прадуктаў у 1913 і 1926—27 гадох на падставе даных чыгуначных перавозак, г) географія сельска-гаспадарчае вытворчасці па дробных раёнах валаснога маштабу ў 1916—17 гадох. Вывады ўсіх пералічаных прац, даложыеныя паглыбленымі характарыстыкамі тыпаў сельскай гаспадаркі на падставе бюджэтных і дынамічных дасьледванняў ЦСУ, даных ведамсцэўвеннай статыстыкі і матар'ялаў навукова-дасьледчае літаратуры, пасля іх крытычнага разбору і ўзгаднення дадуць магчымасьць з належнай упэўненасьцю конструіраваць сыстэму сельска-гаспадарчых раёнаў.

Такая праграма работ па сельска-гаспадарчым раёнаванні ўжо дзела сваіх размераў можа быць выканана толькі пры калектыўным удзеле шэрагу спецыялістаў. Гэтага аднак мала. Кожны спецыяліст, нават калі ён мае ў сваім распараджэньні вычарпальны матар'ял (а тым больш, калі такога матар'ялу ня мае), павінен увязаць свае вывады з жыццёвай праўдзасцю, устанавіўшы магчыма шырэйшы контакт з перыфэрыяй, з масамі мясцовых работнікаў, для карыстання якіх ён урэшце дасць вынікі свае работы. Устанавленне такога контакту пажадана і патрэбна ва ўсякай навуковай працы, якая зачпляе інтарэсы мас і ім служыць, але асабліва патрэбна яно ў справе сельска-гаспадарчага раёнавання, якое імкнецца да класіфікацыі сотняў тысяч гаспадарчых адзінак, да высвятлення як сучаснага стану, так і перспектывы вялікіх тэрыторый і да ўстанавлення падстаў тэй эканамічнай палітыкі, якую адносна іх павінна будзе стасаваць дзяржава. Тут удзел у працы масавага працаўніка асабліва неабходны.

Выходзячы з гэтых меркаванняў, а таксама жадаючы магчыма хутчэй даць дзяржаўным органам і грамадзянству хаця-б самую грубую схэму сельска-гаспадарчых раёнаў, мы, не чакаючы зканчэння ўсіх прац па раёнаванні, выдаем папярэднія вынікі тэе часткі працы па раёнаванні, якая ўжо закончана, або магла быць спецыяльна прысьпешана. Праца гэтая мае некаторыя мэтадологічныя асаблівасці, на якіх трэба троху затрымацца.

4. Мэтадологічныя асаблівасці папярэдняга раёнавання.

У падставу папярэдняй працы аб сельска-гаспадарчых раёнах Беларусі мы кладзем матар'ялы веснавых распытаў ЦСУ Бел 1927¹⁾ і 1928 гадоў (гл. у канцы кнігі) і ведамсцэўвенныя даныя аб рынчонай спецыялізацыі гаспадаркі—матар'ялы аб контрактацыі засеваў і сьвіней, аб загатоўках, аб коопэрацыі і асабліва аб малочных арцелях і некаторыя матар'ялы статыстыкі чыгуначных перавозак, у тым ліку яшчэ неапублікаваныя даныя работ у гэтым кірунку М. В. Абухіна. Апроч таго выкарыстоўваюцца даныя бюджэтных дасьледванняў і адпаведная навуковая літаратура аб сельскай гаспадарцы Беларусі, яе ўмовах і формах, пералічаная ў даданым сьпісе. Гэтых матар'ялаў замала, каб можна было гаварыць аб канчатковым устанавленні сельска-гаспадарчых раёнаў, але досыць для папярэдняй схэмы. Адсутнасьць матар'ялаў па агуловай прадукцыі абцяжыць нам колькаснае вымярэнне інтэнсыўнасці сельскай гаспадаркі і яе паасобных галін. Каб даць усё-ж уяўленьне і у гэтай справе, мы скарыстаем даныя бюджэтных матар'ялаў і ўкосныя характарыстыкі інтэнсыўнасці, якія можна атрымаць з пералічаных матар'ялаў.

Гэтая асаблівасць скарыстных у працы матар'ялаў прымушае нас сконцэнтраваць у ёй галоўную ўвагу вакол пытаньня аб кірунку спецыялізацыі гаспадаркі. Як мы бачылі вышэй (стар. 2-5), вызначэньне кірунку спецыялізацыі гаспадаркі зьяўляецца наогул важнейшай часткай раёнавання, а ў некаторых аўтараў—як у Скварцова, Брука, Аляксандрава самай асноўнай і важнай апэрацыяй пры раёнаванні. Прыстасоўваючы дробнае сельска-гаспадарчае раёнаванне да сыстэмы энэргетычнага раёнавання Дзяржплана, мы павінны перад усім даць адказ аб сучаснай спецыялізацыі паасобных раёнаў, што разам з падлікам энэргетычных і сыравінных рэсурсаў дазволіла б устанавіць перспектывы спецыялізацыі ўсяе народнае гаспадаркі раёну.

Такім чынам нашыя, на першы погляд недастатковыя, матар'ялы дазваляць нам шчыльней падысьці да асноўнай праблемы, якую павінна развязаць раёнаванне. Гэта надае вынікам нашай папярэдняй працы характар ня толькі дыскусыйнае схэмы раёнаў, але і некаторага чарнавога проекту, які карысна будзе ў далейшым мець на ўвазе пры пастаноўцы ўсіх іншых прац па раёнаваньню.

Звычайна ў працах па раёнаванні шмат увагі ўдзяляюць статыстычнай і картографічнай тэхніцы працы. У некаторых аўтараў, як прыкл., у Нікіціна, Абухова і інш., гэтая тэхніка даведзена да высокай ступені распрацаванасці і складанасці і тым ня менш не заўсёды пры сваім стасаванні дае памысныя вынікі. Прычынай гэтага мы лічым ужыванне значнай колькасці адзнак, па якіх не заўсёды ёсць цалкам верагодныя і даступныя для тлумачэння лічбы.

З мэтай па магчымасці спрасьціць усю працу мы будзем карыстацца пры раёнаванні мінімальнай колькасцю адзнак, якія характарызуюць толькі асноўныя рынчонныя галіны гаспадаркі. Але кожную з такіх адзнак мы пастараемся папярэдне вывучыць, параўнаўшы ўсе

¹⁾ Матар'ялы веснавога распыту 1927 году былі распрацаваны для гэтай мэты групай працаўнікоў ЦСУ Бел. пад кіраўніцтвам А. Папялышкі, М. Гілячана і В. Папсішчыкава. Лічбы абодвух гадоў бируча асобна, бо выведзеныя з іх сярэднія за 2 гады толькі затрыманні-б магчыму дэфэктуюнасць пласовых лічб. Биручы іх асобна, мы ўжо паводле разьмеру хістанню можам меркаваць аб іхняй большай ці меншай пэўнасці.

дасупныя нам крыніцы, якія гавораць аб географіі данае адзнакі, і даць па кожнай такой адзнацы ўжо крытычна вывераную схему раёнаў яе пашырэння. Так, калі мы прызнаем адной з адзнак раёнавання спецыялізацыю на бульбяной культуры, дык мы ўводзім яе ў агульнае раёнаванне ў відзе асобнай схэмы бульбяных раёнаў, апрацаванай на падставе даных веснавых роспытаў аб плошчы бульбы, вестак аб контрактацыі, чыгуначных перавозак і г. д. Зразумела, што такая схэма бульбяных раёнаў будзе значна больш верагоднай, чым устаноўленая толькі на падставе аднаго паказчыка, напрыклад, удзелу бульбы ў засеўнай плошчы.

Другое тэхнічнае пытаньне, якое заўсёды стаіць перад працаўніком раёнавання, гэта спосаб устанавлення інтэрвалаў кожнае асобнае адзнакі. Аб гэтым шмат пісалі і спрачаліся. Так, М. Давыдовіч лічыць, што інтэрвалы будуць раёны. Ад якасці інтэрвалаў залежыць і склад і якасць раёнаў¹⁾. В. М. Абухоў²⁾, выходзячы з важнасці гэтае справы і хочучы ўхіліцца ад суб'ектыўных момантаў, прапанавала дзяліць статыстычныя рады паказчыкаў інтэрваламі на 3 груп чыста механічнымі спосабам—у залежнасці ад велічыні сярэдняй арыфмэтычнай усяго раду. А. Н. Чалінцаў прапануе механічна дзяліць на 4 групы—па роўнай колькасці тэрыторыяльных адзнак у кожнай або вышэй і ніжэй сярэдняй і палавіны сярэдняй або палутарнай сярэдняй³⁾. Аднак спосаб механічнага ўстанавлення інтэрвалаў надзвычайна грубы. Мы пераканаліся ў гэтым зрабіўшы вылічэнні інтэрвалаў па спосабу Абухова. Атрымаўшы пасля даўгіх і складаных вылічэнняў картаграмы паасобных адзнак, мы не маглі імі карыстацца, бо яны давалі больш грубы малюнак разьмяшчэння паасобных адзнак, чым якое-небудзь простае інтэрваліраванне, напрыклад, па дзесятках.

Пры вызначэнні інтэрвалаў, нам здаецца, больш мэтазгодным трымацца якіх-небудзь магчымых да ўгрунтавання прыняццяў. Такімі могуць быць, напрыклад, арганізацыйна-тэхнічныя нормы самой гаспадаркі. Разглядаючы падзел ральлі на засеўную плошчу і папар, мы можам, напрыклад, мець на ўвазе, што ў чыстай трохпалёўцы папар будзе складаць 33% ральлі, а ў экстенсіўных формах папарнай чатырохпалёўкі ці васьміпалёўкі—25% ральлі. Гэтыя лічбы і кратныя ім выкарыстаныя пры раёнаванні, робяць інтэрваліраванне больш сэнсоўным. Можна таксама выкарыстоўваць нормы найбольш пашыраных севазвотаў (напрыклад, 12,5% бульбы ў васьміпалёўцы), у жывёлагадоўлі—склад стада, які ў розных яе кірунках і сыстэмах мае свае больш-менш характэрныя лічбы.

Такое тэарэтычнае ўстанавленне інтэрвалаў на жаль можна ставіць не да ўсіх адзнак і не ва ўсіх выпадках. Нават там, дзе тэорыя дае выразныя нормы, як у прыведзеных прыкладах, многакітатнасць і складанасць эканомічнае сапраўднасці разам з нявывучанасцю эканомікі і арганізацыі беларускае масавае гаспадаркі не даюць пры карыстанні гэтым спосабам пажаданых поспехаў. Застаюцца часцей прыходзіцца ставіцца спосаб географічнага ўстанавлення інтэрвалаў. Перад усім ужо шляхам непасрэднай

¹⁾ М. Давыдовіч. О системе приращков в сельско-хозяйственном районировании.

²⁾ В. М. Абухоў. К вопросу о распределении статистических материалов при районировании.

³⁾ У работах „Сельско-хозяйство района“, у Трудах Земельнаго III и IV методологич. с.-х. микрорайонирования“. Пути с.-х. 1928, кн. 4-5-6.

прысцягнуты на карце мы часта зусім лёгка можам знайсці з аднаго боку компактныя масывы блізкіх адзін да аднаго значэнняў данае адзнакі і з другога боку—тыя выразныя іншы раз ступені і разрывы ў статыстычных і географічных радох, якія адзівадуць натуральным і рэзкім граніцам паміж раёнамі. Так без вялікіх труднасцяў мы зможам па ўсіх адзнаках знайсці рэзкую прыступку, якая аддзяляе інтэнсіўную Случыну ад суседняга з паўня і ўсходу экстенсіўнага Палесся. Гэта дазваляе нам эмпірычна вызначыць інтэрвал паміж рэальна існуючымі тыпамі беларускай сельскай гаспадаркі. Калі-ж нам ужо тым або іншым спосабам (напрыклад, спосабам механічнага ўстанавлення інтэрвалаў), хаця-б згруба вывучана географія асноўных умоў і асноўных тыпаў сельскай гаспадаркі, дык важныя ўказанні можа даць параўнанне картаграм адзнакі, якую мы вывучаем, з картаграмамі ўжо больш ці менш вывучаных адзнак. Так, калі мы ведаем разьмяшчэнне глебавых тыпаў, дык сочачы за зменай колькасцінага выражэння данае адзнакі на мяжы паасобных глебавых тыпаў, мы можам знайсці запрады характэрны інтэрвал; ведаючы разьмяшчэнне гаварнага валакна ў частцы тэрыторыі, мы зможам знайсці сярэднюю арыфмэтычна-тэхнічную паказчыкаў адпаведныя іх велічыні, якія характэрны для раёнаў гаварнага валакна і якія можна будзе экстраполіраваць на іншыя часткі тэрыторыі.

Калі-ж ні тэарэтычным ні эмпірычным спосабам не удаецца атрымаць характэрных інтэрвалаў, дык застаецца ўжыць адзін з механічных спосабаў, пры гэтым пажадана—цайпрасцеішы. Мы звычайна ў такіх выпадках бралі інтэрвалы па больш-менш круглых лічбах—цэлыя адзінкі, кратныя 5 або 10.

Нарэшце трэба яшчэ сказаць аб спосабе аб'яднання раёнаў паасобных адзнак у сынтэтычны сельска-гаспадарчы раён. Справа гэтая даволі цяжкая,—некаторыя аўтары дзеля таго проста адмаўляюцца ўстанавляць такія агульныя „інтэгральныя“ раёны. Выходзячы з таго жадання раёнавання, аб якім гаварылася ўпачатку, мы ня лічым магчымым адмовіцца ад устанавлення аб'яднаных сельска-гаспадарчых раёнаў, раёнаў, якія-б адзівадалі сельска-гаспадарчым ландшафтам. Для гэтай мэты мы карыстаемся спосабам наляжэння адзнак аднае на адну. Такое наляжэнне можна здзейсніць, вносячы па чарзе граніцы паасобных спецыяльных раёнаў на адну картаграму, альбо ўжываючы якія-небудзь умоўныя адзначэнні прываленнасці кожнага данага участку да таго ці іншага спецыяльнага раёну. Мы карыстаемся для такіх адзначэнняў першымі літарамі лацінскага алфавіту. Гэта дазваляе пры вылучэнні сынтэтычных сельска-гаспадарчых раёнаў мець перад вачыма адразу характарыстыку кожнае тэрыторыяльнае адзнакі з боку ўсіх адзнак, якія прыймаюцца пры раёнаванні.

Напярэдняя схэма сельска-гаспадарчых раёнаў, апрацаваная вылічэнным тут метадом, як ужо адзначалася, не прэтэндую на шырокае прымяненне ці практычнае значэнне; яе роля больш службовая, дапаможная ў далейшым разгортванні працы раёнавання. Аднак, схэма гэтая мае некаторае самастойнае значэнне, як дзякуючы выкарыстанню метаду, які прастаўляе біспрэчную п'якнасць для эканомічнай географіі Беларусі, так і паводле свае метадалогічнае ўспраўкі, якая дае ў кірунку прыстававання ў трэцім сельска-гаспадарчым раёнаванні палетаў энэргетычнага методу.

УМОВЫ РАЗВІЦЦЯ СЕЛЬСКОЙ ГАСПАДАРКІ БССР.

Ставячы сабе мэтай ня толькі вылучыць і апісаць сельска-гаспадарчыя раёны, але і зразумець іхнюю сутнасць, вытлумачыць іх утварэнне і мець падставы для меркавання аб іхніх перспэктывах, мы павінны перад усім разгледзіць тыя ўмовы, прычыны і фактары, ад якіх залежыць тып гаспадаркі і яго лэкалізацыя ў тым або іншым раёне. З гэтых умоў мы разгледзім толькі важнейшыя і да таго ж вельмі пабежна, бо гэтай тэме будзе ахвяравана ў далейшым некалькі асобных прац.

Разгледзім перад усім прыродныя ўмовы Беларусі. Вельмі цяжка было б адмаўляць ім уплыву на ўтварэнне гаспадарчых форм, да таго ён відавочны, асабліва ў краях поўнатуральнае гаспадаркі, якім зьяўляецца Беларусь. У гэтай справе досыць будзе толькі паўтарыць словы Плеханава: „чалавек з вакольнага прыроднага асяроддзя атрымоўвае матар'ял для ўтварэння сабе штучных органаў, пры дапамозе якіх ён змагаецца з прыродай. Характар вакольнага прыроднага асяроддзя вызначае характар яго (чалавека) вытворчай дзейнасці, характар яго сродкаў вытворчасці. Але сродкі вытворчасці таксама няўхільна вызначаюць узаемаадносінны людзей у працэсе вытворчасці, як узброеныя арміі вызначае ўсю яе арганізацыю, усе узаемаадносінны людзей, з якіх яна складаецца“¹⁾.

Даволі выразна выказваецца і такі знаўца арганізацыі сельскай гаспадаркі, як Т. Брынкман; ён лічыць, што „прыстасаванне сельска-гаспадарчае вытворчасці да прыродных уласцівасцяў глебы і клімату зьяўляецца самай характэрнай зьявай штандартызаванай сельскай гаспадаркі... пры параўнанні сельска-гаспадарчых прадпрыемстваў буйных масываў гэты ўплыў засланяе ўсе іншыя“²⁾.

З паміж прыродных умоў найбольшае значэнне для нашае мэты маюць клімат і глебы. На жаль дагэтуль яшчэ належна ня вывучаны характар сувязі гэтых умоў з эканомічнымі асаблівасцямі беларускага земляробства. Гэта тым больш важна, што, як кажа той-жа Брынкман, „такое агульназначнае функцыянальнае залежнасці паміж ураджайнасцю глебы і інтэнсіўнасцю сельска-гаспадарчага прадпрыемства, як паміж інтэнсіўнасцю і выгоднасцю рыначнага палажэння пня“³⁾. У кожным краі, а можа і ў кожным раёне можна спадзявацца сваеасаблівых узаемаадносін паміж прыроднымі умовамі і формамі гаспадаркі. Пры сучасным стане нашых ведаў бывае лічэй не наводзе прыродных умоў рабіць вывады аб тыпе гаспадаркі якое-небудзь мясціны ў Беларусі, а наадварот—наводзе некаторых асаблівасцяў гаспадарчага тыпу дамысляцца аб прыродзе мясціны, дзе ён лэкалі-

заваны. Так, рэдкае насяленне, значная лясістасць, пашыранасць грэчкі і бульбы сьведчыць нам аб пяшчаных глебах і г. д.

Паасобныя мясцовасці Беларусі розняцца найбольш паміж сабою якраз сваімі **глебамі**. Асаблівасці апошніх дужа моцна адбіваюцца на тыпе сельскай гаспадаркі і нават на самай магчымасці яе існавання. Так, сыпкія пяскі звычайна ў нас не выкарыстоўваюцца пад земляробства, бедныя пяшчаныя глебы мала выкарыстоўваюцца і пераважна знаходзяцца пад лесам, тады як больш звязныя глебы ў большасці даўно ўжо расчышчаны з-пад лесу і на іх мы знаходзім больш ці менш густое земляробскае насяленне. Найбольш прыцягваюць да сябе земляроба лёсавыя суглінкі, якіх можна лічыць найбольш багатымі глебамі з паміж найбольш пашыраных у Беларусі глебавых адмен.

З гэтай прычыны набывае цікавасці пытанне аб тых прычынах, якія ляжаць у аснове размяшчэння глеб. Тут іграе ролю размяшчэнне акрышчэвых парод, клімат, расьліннасць. Карта глеб Беларусі ў большай сваёй частцы паўтарае карту акрышчэвых парод, размяшчэнне-ж апошніх трэба лічыць вынікам гісторыі ледавіковага часу і блізкіх да яго эпох. Наводзе думкі акад. Я. М. Афанасьева, размяшчэнне акрышчэвых парод, якое адбылося ў той час пад уплывам флювіягляцыяльных патокаў, знаходзіцца ў цеснай сувязі з рэльефам. На узвышаных тэрасах адкладаліся больш тонкія матар'ялы (гліны, лёсы), тады як больш грубыя матар'ялы адкладаліся на паніжаных тэрасах і дне патокаў.

Схэматычная глебавая карта (мал. 1) наказвае нам, што асноўным масывам лёсавых глеб залягаюць у сярэдняй Беларусі двума вялікімі групамі: 1) паміж Воршаю, Магілёвам і Мсціславам і 2) паміж Менскам і Слуцкам. Наадварот уся паўднёвая Беларусь (Прыпяцкае Палессе) і шырокая паласа ўздоўж Бярозы ўяўляюць з сябе даволі аднастайную пяшчаную раўніну, рэдказаселеную і лясістую, перарываную дзе-нідзе астравамі лепшых глеб (Брагіншчына, Тураўшчына, Мазырскі востраў, Лошніцкі востраў ля Барысаву). На паўднёвым усходзе, з глебавага боку найгорш дасьледаваным мы знаходзім прэстую мозаіку глеб пяшчаных, супяшчаных і сугліністых з перавагай усё-ж лёгкіх глеб. На поўначы—у вадазборы Дзьвіны наадварот пераважаюць морэнавыя супяскі і суглінкі.

Характар клімату на прасторах БССР змяняецца ня так рэзка, як глебавае акрышчэ; у кожным разе апошняе ўжо адбівае сабою да пэўнай меры і кліматычныя ўмовы, якія перад усім выклікаюць большую ці меншую ступень ападзенасці глебавых адмен. Клімат Беларусі вывучаны мала. Апроч успамінаў у кліматычных аглядах больш шырокіх тэрыторый у апошнія гады выйшла некалькі спецыяльных прац, ахвяраваных гэтаму пытанню, і вялікі кліматычны атлас проф. А. І. Кайгарадава⁴⁾. У апошнім пасля падрабязнага разгляду элементаў клімату даецца схема кліматычных раёнаў, якіх вылучана на тэрыторыі БССР 6 з 11 падраёнамі. У падставу вылучэння раёнаў паложаны даныя аб тэмпературы і ападках. Схэму гэтых раёнаў мы даем на карт. 2.

Для мэт эканомічнага раёнавання асаблівае значэнне мае ня клімат сам па сабе, а клімат, як умова глебавога працэсу, як умова для жыцця расьлін. З гэтага боку, аднак, кліматычныя ўплы-

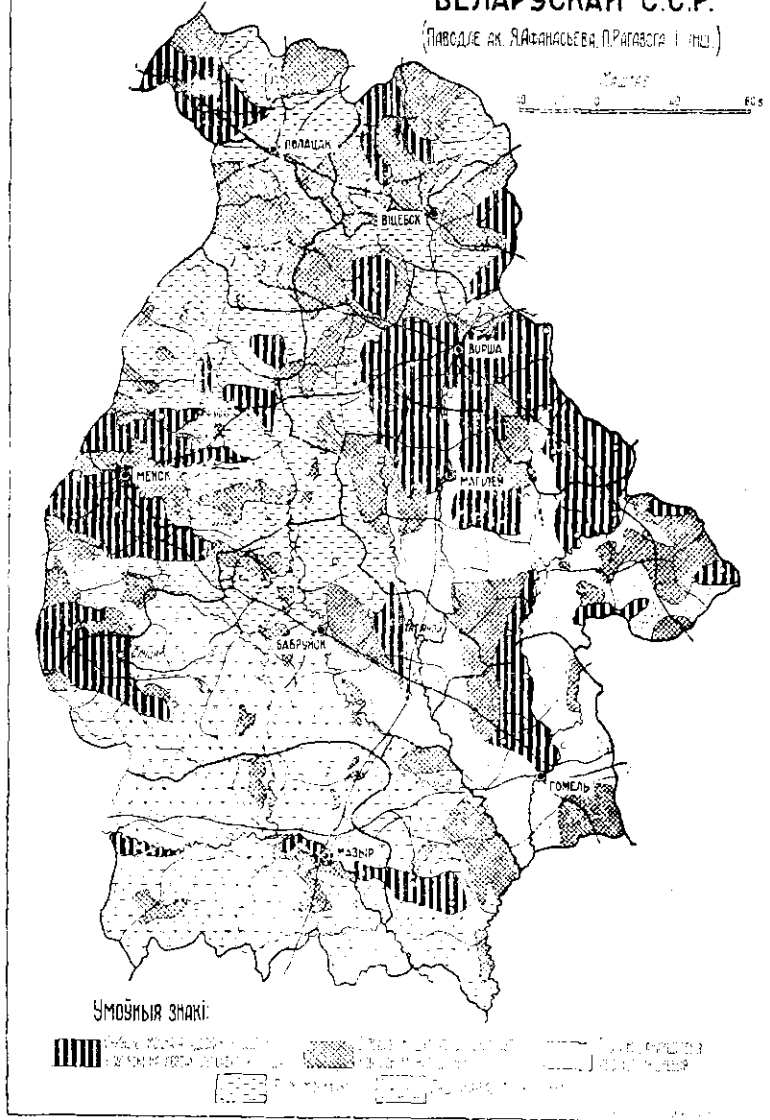
¹⁾ Г. Плеханов. Очерки по истории материализма.

²⁾ Т. Брынкман. Системы земляробства.

⁴⁾ А. І. Кайгарадава. Кліматычны атлас Беларусі. 1928.

СХЕМАТИЧНАЯ КАРТА ГЛЕБОВЫХ РАЙОНОВ БЕЛАРУСКОЙ С.С.Р.

(Поводле ак. Я.Афанасьева, П.Рагавска і ін.)

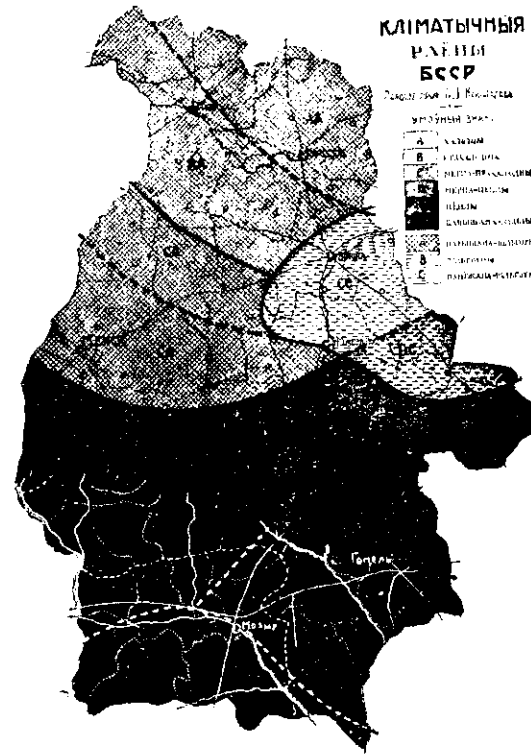
Карт. 1.

вы ў Беларусі вельмі мала яшчэ прасочаны і мы толькі можам агулам адзначыць, што на поўначы Беларусі, асабліва ў вазёрным краі, аподзоленасьць глебаў, мусіць, найбольшая і што к паўдню яна робіцца крыху меншай. Я. М. Афанасьёў адзначае апроч таго і зьмену характару падзолавага працэсу пры пасуваньні з захаду на ўсход: палавыя

КЛИМАТИЧНЫЯ РАЙНЫ БССР

Склад раёнаў і іхныя
умовныя знакі:

[Dotted pattern]	А	Усходні
[Diagonal lines]	Б	Цэнтральны
[Cross-hatch]	В	Заходні
[Stippled pattern]	Г	Паўночна-заходні
[Wavy lines]	Д	Паўночна-ўсходні
[Dotted pattern]	Е	Паўднёва-заходні
[Diagonal lines]	Ж	Паўднёва-ўсходні

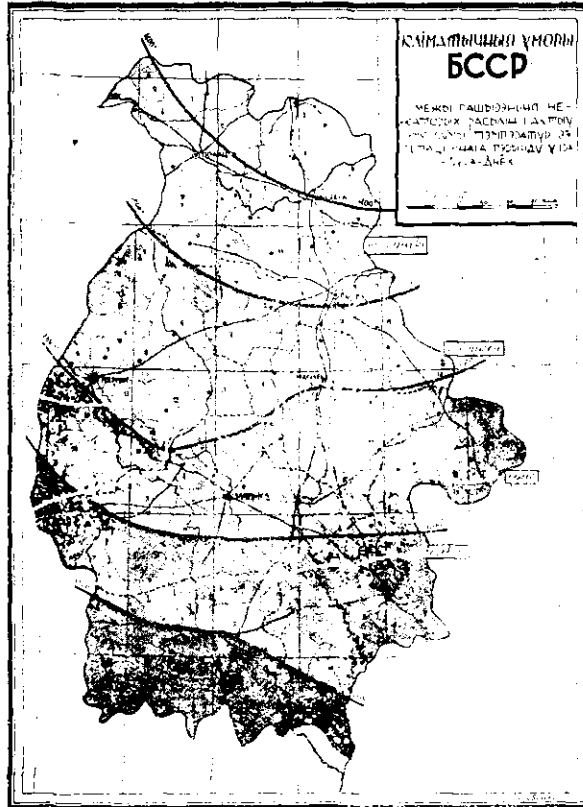
Карт. 2.

падзолістыя глебы пераходзяць у бялява-падзолістыя, менш багатыя на палутарныя тлешнікі. Як гэтыя якасьці глеб адбіваюцца на культурнай расьлінасьці, тым часам дакладна невядома.

Таксама трэба ўлічыць і непасрэдня ўплывы клімату на жыцьцё сельска-гаспадарчых расьлін. Наколькі гэтыя ўплывы могуць розьніцца паміж сябе, паказвае ўжо сума тэмператур вэгетацыйнага пэрыяду вышэй 5°, якая складае для паўночнай Віцебшчыны 1350°, а для паўднёвага Палесься 1850°. Клімат пясочных частак Беларусі ставіць перашкоды для паширэньня некаторых відаў расьлін. Так, на поўначы Беларусі мы не пабачым шэрагу дзікарослых дрэў, як прыкл. граб, а ён амаль няма ў паўднёвым Палесьсі. На культурных расьлінах кліматычныя ўплывы ня так відавочны. Большасць сельска-гаспадар-

С.С. расьлінаства.

чых расьлін пашырана ня толькі па ўсёй Беларусі, але і далёка на поўнач і паўдня за яе межамі. Некаторыя, аднак, расьліны, як проса, грэчка,—не пашыраны ў паўночнай Беларусі. На карт. 3 мы бачым, што ў вадазборы Дзвіны грэчкі ўжо амаль ня сеюць (яе тут менш 0,2%). Такая-ж мяжа пашыранасьці проса ляжыць яшчэ больш на паўдня, па лініі Магілёў—Слуцк, і менш-больш супадае з лініяй сумы

К а р т. 3. Межы пашырэння елкі, грабу, проса і грэчкі (белыя лініі) і актыўныя сумы тэмператур вегетацыйнага перыяду ў градуса—дзёнх (чорныя лініі).

тэмператур 1600°. Прыблізна ад гэтай-жа мяжы на паўдня пачынаюцца моцна-грачаныя раёны; талы як на поўнач ад яе грэчка займае ня звыш 1—3%, на паўдня лічбы шмат большыя—звыш 15% у ўсходняй частцы рэспублікі і звыш 5% на захадзе.

Калі клімат ставіць выразныя перашкоды пашырэнню пясочных відаў культурных расьлін, дык відавочна яго ўплывы на вегетацыю ўсіх іншых расьлін і асабліва іх пясочных адмен павінны быць значнымі. Гэтыя ўплывы пакуль што слаба вывучаны. Для характа-

КАРТА АДЛЕГЛАСЬЦЕЙ АД ЧЫГУНАЧНЫХ СТАНЦЫЙ У 1925-6 гадох.

УМОЎНЫЯ ЗНАКІ

[Symbol]	АДЛЕГЛАСЬЦЬ БОЛЬШ 20%
[Symbol]	— — — 5-20%
[Symbol]	— — — МЕНШ 5%

К а р т. 4. Лічбы ў трыкутніках паказваюць максімальную адлегласць ад чыгуначных станцый.

рыстыкі кліматычных уплываў на культурную расьліннасьць нам пакуль што прыходзіцца карыстацца тымі самымі масавымі статыстычнымі данымі, якія не заўсёды бывае лёгка вытлумачыць.

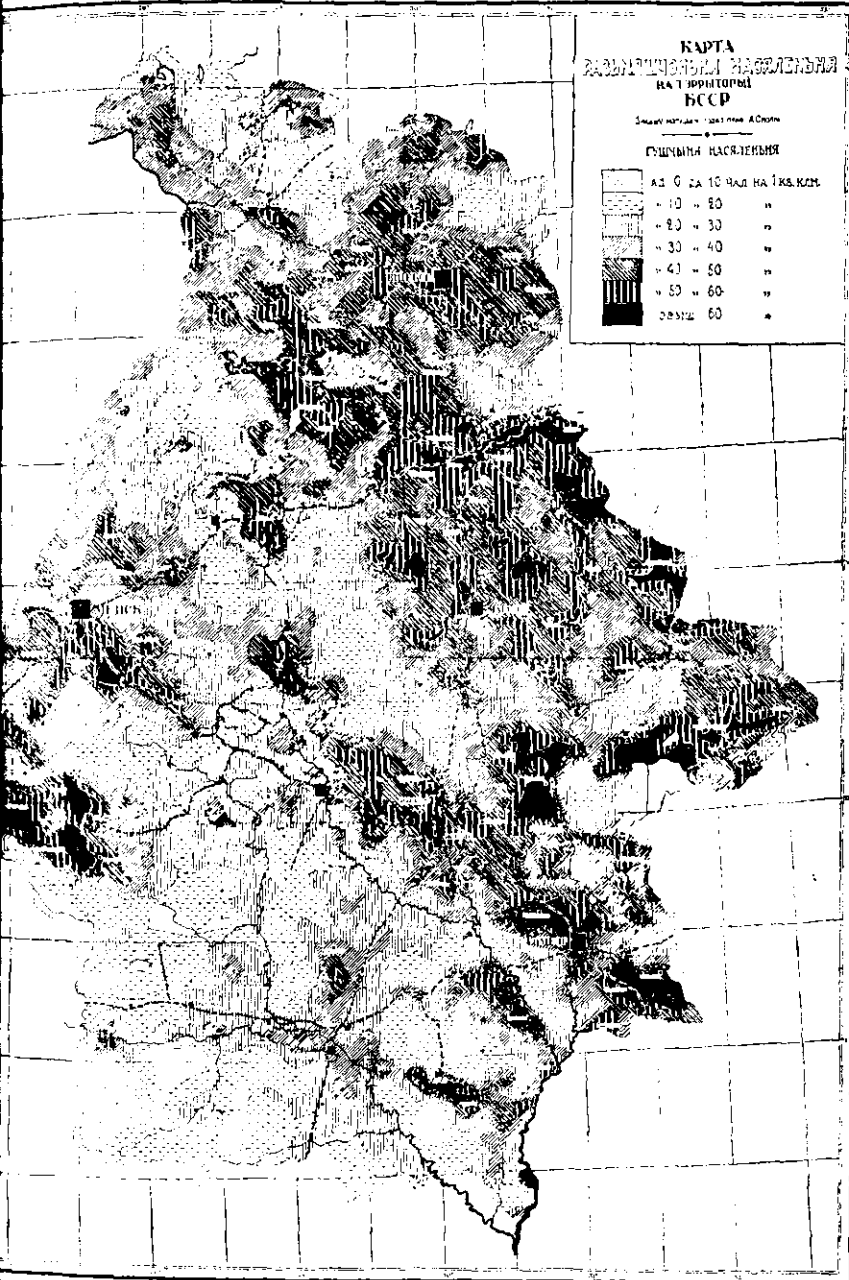
З **эканамічных умоў** трэба перад усім адзначыць **уплывы рынкаў**. Беларусь мае 5 большых гарадоў (звыш. 50 тыс. насельніцкаў) і густую сетку дробных гарадоў і мястэчак. Апошнія, зьяўляючыся самі часта поўземляробчымі паселішчамі, уплываюць на сельскую гаспадарку толькі бліжэйшае ваколiцы, радыус якое знаходзіцца ў пэўнай сувязі з велічыней гарадскога паселішча і ёмістасьцю яго рынку. Вялікія гарады ўтвараюць вакола сябе ўжо значныя зьмены ў тыпе сельскай гаспадаркі, якія пашыраюцца на дзесяткі вёрст. Асабліва моцна ўплыву гэты адчуваецца ў 20—25 кілямэтравай зоне вакол гораду, бо ў гэтых граніцах адбываецца найбольш цесная сувязь з гарадзкім рынкам масы дробных гаспадароў, якія пры звычайных мясцовых умовах транспарту маюць магчымасьць за дзень справіцца зьездзіць у горад і вярнуцца назад.

Апроч гарадоў трэба ўлічыць яшчэ і значны ўплыў чыгунак, які пераважна зьяўляюцца прадстаўнікамі больш далёкіх рынкаў. Хаця таўрнасць масавай сялянскай гаспадаркі нават у блізкасьці да чыгункі застаецца ўсё-ж вельмі нізкай, але блізкасьць чыгункі ўсё-ж служыць бяспрэчна імпульсам для разьвіцьця таварнае гаспадаркі. З гэтай прычыны мы ўмоўна будзем лічыць раёны, якія ляжаць ад чыгункі і ад гораду далей тых-жа 20—25 км., раёнамі з блягім рыначным палажэньнем. Паводле гэтых меркаваньняў на карце 4 мы вылучылі наступныя раёны благага рыначнага палажэньня: 1) у вышніх частках Бярозы і далей на Лепель і Сянно¹⁾ спатыкаюцца адлегласьці да 100—110 км. ад чыгункі, 2) у паўночным Прыпяцкім Палесьсі (да 100 км.) і Слуцкчыне, (50—70 км.) 3) у большай частцы паўднёвага Прыпяцкага і Дняпроўскага Палесься (да 90 км.), 4) па ўсім сярэднім Сажы (да 70 км.), 5) па сярэдняй Бярозе і Друш (да 60—70 км.), 6) у паўночна-ўсходняй Віцебшчыне (да 60 км.) і апроч таго шэраг драбнейшых раёнаў з максімальнымі адлегласьцямі ў 30—40 км., у розных частках Рэспублікі на поўначы і ўсходзе.

Трэба зазначыць, што мы ў даным выпадку прымаем пад увагу толькі старыя чыгункі, бо вядома, што эвалюцыя тыпу гаспадаркі пад уплывам праведзенай чыгункі ня можа адбывацца лішне хутка—трэба пэўны час, каб чыгуначная артэрыя ўвабрала ў сябе ўсе рыначныя срумені, якія дагэтуль накіроўваліся іншымі шляхамі і яшчэ больш часу, каб яна абудзіла новыя таварныя патокі. У далейшым разглядае сельска-гаспадарчых раёнаў мы пачнем, што па гэтых плямах благага рыначнага палажэньня разьмяшчаюцца найбольш адсталыя і экстенсіўныя раёны.

Масы сельскага насельніцтва разьмяшчаюцца звычайна ў адпаведнасьці з большай ці меншай спаднасьцю для гаспадарчае дзейнасьці прыродных і эканамічных умоў паасобных раёнаў. Затым густое насяленьне мы знаходзім на добрых глебах, вакола гарадоў і чыгунак. Наадварот, рэдкае насяленьне мы знаходзім у глухих і далёкіх раёнах з беднай глебай. Прыложаная карта дазваляе ў гэтых пераказаных. Але вядома, што **гушчыня насяленьня** ў сувязі з шляхамі зносінаў іграе ў разьвіцьці гаспадаркі ролю, якую Маркс раўняе

¹⁾ У апошні год тут пабудавана чыгунка Орша—Лепель, што моцна зьмяняе палажэньне ў гэтым раёне.

да аглёмэрацыі работнікаў у мануфактуры¹⁾,—яна дапамагае падзеду працы ў грамадзянстве і робіць магчымым разьвіцьцё інтэнсыўных форм гаспадаркі. Затым у характарыстыцы нашых раёнаў мы будзем прыцягваць і гэтую адзнаку²⁾.

Найбольш значныя раёны густага насяленьня мы знаходзім уздоўж заходняй мяжы Рэспублікі ад Менску да Слуцку і на ўсход да Асіпавіч (Менска-Слуцкі раён), у паўднёва-ўсходняй Гомельшчыне, у ва ўсёй Аршанскай акрузе і сумежных з ёю паўночных і ўсходніх частках Магілёўскай акругі, ля Віцебску і у Лепельшчыне. Наадварот рэдкае насяленьне мы знаходзім у палескіх мясцовасьцях—у Прыпяцкім Палесьсі, па сярэдняму Піччу, у Барысаўшчыне і Выхаўшчыне і ў некаторых драбнейшых раёнах паўночнай Беларусі.

Прыроднае асяродзьдзе ўплывае на разьвіцьцё вытворчых сіл, на вытворчыя адносіны і праз іх на соцыяльную структуру грамадзянства. Аднак, чалавек актыўна, а не пасыўна прыстасоўваецца да прыродных умоў, а „соцыяльныя адносіны, як толькі яны ўтварыліся, самі пачынаюць рабіць вялікі ўплыў на разьвіцьцё вытворчых сіл“³⁾. З гэтага вынікае канечная патрэба разгляду гэтых адносін пры ўстанавленьні тыпаў сельска-гаспадарчай вытворчасці. Соцыяльна-эканамічныя асаблівасьці пазасобных раёнаў, якія ўтварыліся ў працягу гістарычнага працэсу, выяўляюцца ў Беларусі ў большым ці меншым пашырэнні капіталістычных адносін, у колькасці накопленых сродкаў вытворчасці, у разьмерах соцыяльнай і профэсіянальнай дыфэрэнцыяцыі. Вытлумачыць у кожным асобным выпадку сучасны стан соцыяльна-эканамічных умоў у раёне—справа ня лёгка; яна вымагае напярэдніх досьледаў соцыяльна-эканамічнае гісторыі раёну, а гэтых досьледаў у Беларусі амаль што не вялося ні па адной мясцовасьці. Для нас, аднак, важна ўжо ведаць сучасны стан соцыяльна-эканамічных адносін, бо на фоне яго разгортваецца працэс спецыялізацыі сялянскай гаспадаркі і ўтварэньня сельска-гаспадарчых раёнаў⁴⁾.

Веснавыя роспыты ЦСУ даюць нам некаторы, хаця мо і не багаты матэрыял для меркаваньняў аб сучасным разьмяшчэньні капіталістычных элемэнтаў вёскі. Перад усім можам мы скарыстаць такі паказчык як % гаспадарак з наёмнымі на тэрмін рабочымі (парабкамі). Картограма 6 паказвае, што найбольшую колькасць такіх, у большасьці кулацкіх, гаспадарак мы знаходзім 1) ва ўсёй паўночнай Беларусі (Віцебская і Полацкая акругі), 2) ва ўсёй амаль Менскай акрузе, 3) у заходняй Слуцшчыне і пазасобных раёнах заходняга Палесься. Такім чынам можна думаць што ўся поўнач і ўвесь захад Рэспублікі пайшлі найдалей у бок капіталістычнага разьвіцьця. Наадварот уся цэнтральная і паўднёва-ўсходняя Беларусь маюць мінімальныя колькасці наёмных рабочых у сялянскіх гаспадарках. Прычыны меншага разьвіцьця наймовае працы тут трэба шукаць у гістарычных і эканамічных умовах у параўнаўча слабейшым разьвіцьці капіталістычных адносін.

У гэтай думцы падтрымліваюць нас і картограмы 6 і 7, якія паказваюць — першая пашыранасьць больш складаных і дарагіх машынаў

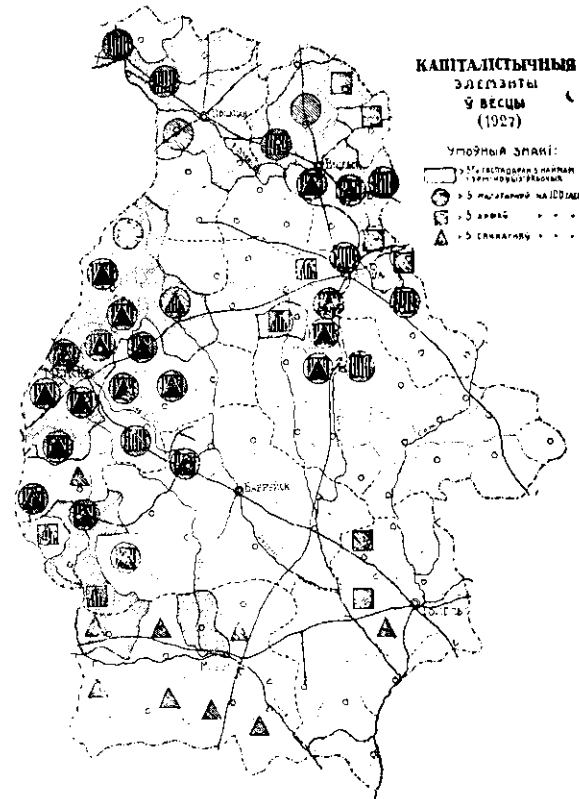
¹⁾ К. Маркс. Капітал. I. Стар. 266.

²⁾ Больш падрабязна аб гэтай справе гл. маю работу: Разьмяшчэньне насельніцтва на тэрыторыі БССР. Матэрыялы да географіі і статыстыкі Беларусі, т. II.

³⁾ Плеханіаў. Асноўныя пытаньні марксызму.

⁴⁾ Гл. напр. артыкул А. Либкина. Соцыяльна-эканамічная географія крэсьцінскага хазіцтва. „На аграрном фронте“ 1929, № 2.

(малатарні, арфы, сячкальні), а другая—забясьпечанасьць гаспадаркі усімі асноўнымі сродкамі вытворчасці на 1 гэктар у рублэх. Апошняя картограма зложена нам на падставе спецыяльнай распрацоўкі па гнёздах і соцыяльных групам бюджетных матэрыялаў ЦСУ Бел. за 1925-26 г.; картограма пабудавана пры дапамозе інтэрполяцыі мэтодам

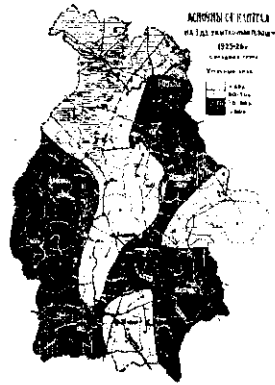

Карта 6. Разьмяшчэньне гаспадарак з наймам парабкаў і з каштоўным інвэнтарам.

і зарытмаў і адносіцца да групы сярэдняцкага сялянства (з асноўным вытворчым капіталам ад 400 да 900 р. на 1 гасп.). Відавочна, аднак, што выяўленыя ёю раёны павышанай капіталазабясьпечанасьці сярэдняцкіх гаспадарак маюць наогул больш спагадныя ўмовы для капіталістычнага накапленьня кулацкае верхавіны вёскі.

Малая колькасць бюджетных гнёздаў і невялікі лік узятых для апісаньня гаспадарак дазваляе лічыць гэтую картограму толькі грубай схэмай.

Абедзьве картограмы аднак добра адна адну лапаўняюць і ў асноўным адпавядаюць вышэйпаданай географіі наймовай працы.

Карт. 7. Кошт асноўнага с.-г. капіталу ў сярэдніх гаспадарках на 1 дзес. у жытковае плошчы пав. бюджэтных даных ЦСУ Бел. 1925-6 г.

Раёнамі з найбольшай капітала-забяспечанасцю выглядаюць Меншчына і Слуцшына, Віцебшчына і Полаччына і часткаю Палессяе. Некаторая супярэчнасць паміж картографамі 6 і 7 існуе толькі ў Полаччыне, дзе бюджэтным даследаваньнем захоплены не заходнія эканомічна-развітыя раёны, а полупалескія раёны на поўнач ад Полацку. Відавочна, што тут трэба трымацца картограмы 6. З другога боку патрабуе тлумачэнняў Гомельшчына. Там, як ужо адзначалася, тэрміновая наймовая праца, паводле даных веснавога роспыту, пашырана нязначна; адварот — пашыраны промыслы адходныя і мясцовыя. Бюджэтным абследваньні знаходзяць, аднак, і тут наймовую працу, але, мусіць, іншыя формы (напр. у гаспадарках з адходнымі промысламі). Побач з тым мы знаходзім у Гомельшчыне павялічаную колькасць арфаў і сячкарняў і асабліва значныя разьмеры валерыстычнага паказчыка капіталазабяспечанасці. Каб пагодзіць усе выкарыстаныя намі крыніцы, трэба прыняць, што ў Гомельшчыне мы маем тыл даволі інтэнсыўнай малазямельнай гаспадаркі, якая, дзякуючы сваім нязначным разьмерам, звычайна абыходзіцца бяз найму тэрміновых рабочнікаў і якая тым ня менш параўнаўча добра забяспечана капіталамі, асабліва ў пераліку на адзінку плошчы. Сярод гэтых капіталаў найбольш відная роля належыць жывёле, якая, магчыма, задорага ацэненна. Магчыма, аднак, у гэтым выпадку і памылка статыстычнае крыніцы.

Падобную характарыстыку можна было-б даць і Аршаншчыне, хаця там павышаная забяспечанасць сродкамі вытворчасці пацвярджаецца абедзьвюма крыніцамі.

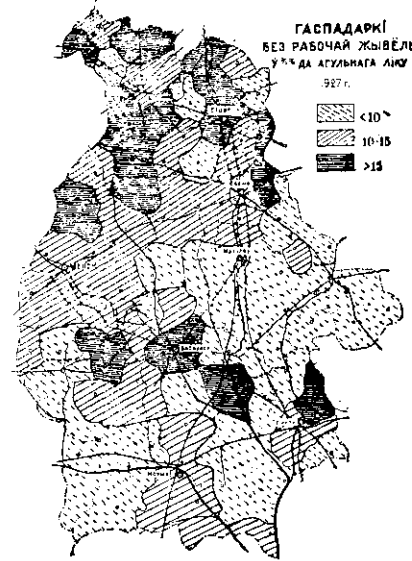
Падагульняючы можа сказаць, што капіталістычныя элементы вёскі найбольш разьвіты на паўночных і заходніх узьмежжах Беларусі і што ў рэшце Беларусі капіталанабірваньне найбольш выяўлена ў Аршаншчыне і ў ваколіцах Гомлю, прычым у апошніх выпадках пытаньне менш выразнае; тут таксама можна спадзявацца і наяўнасці некаторых менш акрэсленых форм найму (здольшчына, адработак і г. д.).

Аб процэсах вылучэння пролетарскіх слаёў вёскі мы ня маем простых паказчыкаў. Укосным паказчыкам можна лічыць колькасць гаспадарак без рабочай жывёлы (карт. 8) і разьвіццё неземляробчых промыслаў. Найбольшыя процанты гаспадарак бяз рабочай жывёлы мы знаходзім на поўначы БССР — у Полаччыне, ў Віцебшчыне і ў некаторых сумежных адм. раёнах¹⁾ іных акруг.

¹⁾ Каб ня блытаць у тэрміналогіі эканамічных раёнаў, якія мы будзем вылучаць, з адміністрацыйнымі адзінкамі, якія таксама носіць назву раёнаў, мы будзем, гаворачы аб апошніх называць іх адміністрацыйнымі раёнамі, адм. раёнамі. Гэта ня зусім да-

З 9 адм. раёнаў Полаччыны 6 маюць больш як па 15% бясконных, па Віцебскай з 11—4. Апроч таго шмат бясконных бачым па некаторых раёнах Бабруйшчыны і Гомельшчыны. Наогул-жа за гэтымі невялікімі выняткамі ўся цэнтральная і паўднёва-ўсходняя Беларусь мае найменш гаспадарак без рабочай жывёлы. Вышэй мы бачылі тут-жа найменш гаспадарак з наймам. Гэта дазваляе думаць, што тут вёска найменш пасунулася ў бок сацыяльнай дыферэнцыяцыі і што тут можна спадзявацца наймацней выяўленых дакапіталістычных сацыяльна-эканамічных адносін.

Географія неземляробчых промыслаў дае ў гэтую характарыстыку некаторыя новыя рыскі. Паўднёва-ўсходняя Беларусь (карт. 9) зьяўляецца адным з галоўных прамыслаў. З аграрнага крызісу, які нямінуча павінен быў разьвіцца ў гэтай адсталяй і глухой, але густазаселенай краіне, масавая гаспадарка шукала выхад у адходных промыслах і ў эміграцыі ў Сібір. Уся ўсходняя палавіна Рэспублікі, за выключэньнем ваколіц Магілёву, мае значна разьвіты адыход на заробкі. На першых месяцах стаяць тут адм. раёны паўднёва-ўсходняй Гомельшчыны

Карт. 8.

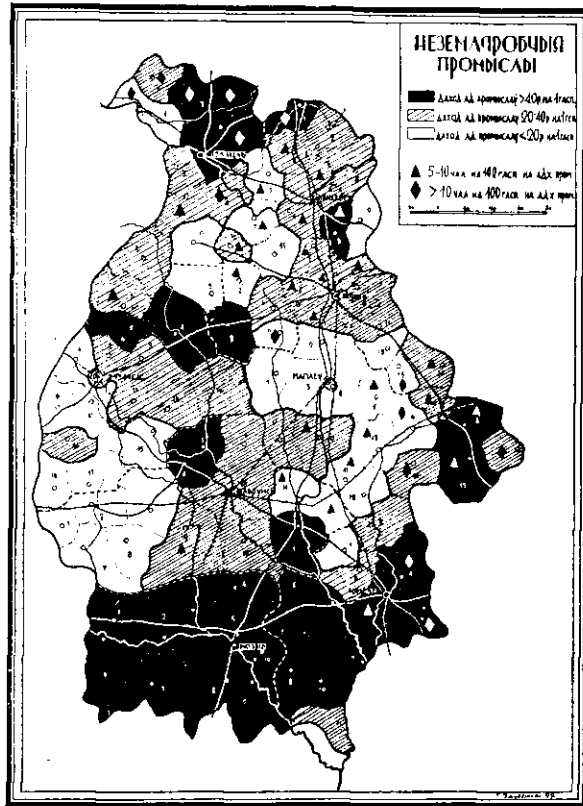
Веткаўскі і Церахоўскі і Калініншчына — галоўныя асяродкі выхад у Данбас, у вялікія гарады СССР і на паўдня. Таксама моцна разьвіты адыход і ў паўночнай краіне, у Віцебшчыне і Полаччыне. Тут на першым месцы вылучаецца Езярышчанскі адм. раён — найлепш зьяўзаны чыгункай з Ленінградам. Але і ўся Полаччына за выключэньнем паўднёва-заходняга кута мае моцны адыход на заробкі. У Віцебшчыне і Аршаншчыне гэтая зьява ўжо слабейшая.

У паўднёва-заходняй палавіне Рэспублікі (б. Менская губ.) адыход на старану разьвіты слаба. Тут затое ў рэдказаселеных і лясістых прасторах па р. Бярозе і ў Прыпяцкім Палессяі моцна выяўлены мясцовыя лясныя промыслы, якія з аднаго боку конкуруюць з земляробствам, адбіраючы ад яго частку рабочых рук, з другога даюць пэўныя зваротныя капіталы ў гаспадарку і пакрываюць, прынамсі, яе дэфіцыты.

Статыстыка неземляробчых заняткаў сельскага насялення ў Беларусі тым часам яшчэ не дазваляе нам з упэўненасцю гаварыць

кладная назва, бо адм. раёны зьяўляюцца адначасна адзінкамі гаспадарчага і культурнага будаўніцтва.

аб раёнах гэтае вельмі важнае зьявы. Карыстаючыся тым часам лічбамі веснавых роспытаў ЦСУ, мы прыцягнулі да разгляду даныя Наркамфіну аб прыбытку ад неземляробчых промыслаў і зрабілі разлікі прыбытку на 1 гаспадарку па раёнах. Хаця ў некаторых мясцох данныя НКФ і ЦСУ ня супалі, але асноўныя раёны як мясцовых, так і адходных промыслаў выявіліся на картаграме даволі добра. З гэтых

К а р т. 9. Неземляробчыя промыслы ў 1927 годзе. Раёны адходных промыслаў адзначаны ромбамі і трыкутнікамі.

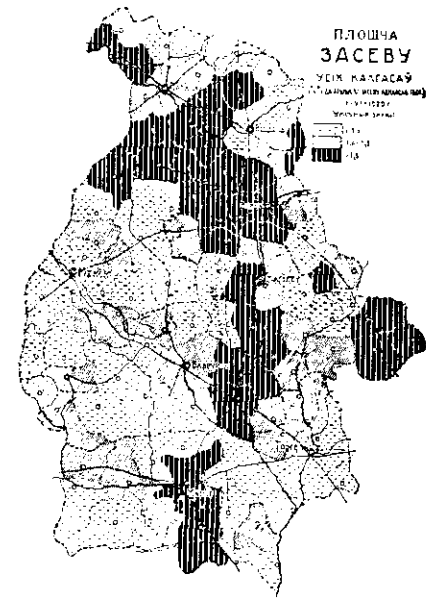
даных відаць, што асаблівую ролю мясцовыя заробкі іграюць у ўсім Прыпяцкім, Дняпроўскім і Бярэзінскім Палесьсі. Сярэдні прыбытак на 1 гаспадарку тут даходзіць да 74 руб. (Сьвіслацкі р.) і 83 р. (Тураўскі р.). Асабліва важнай павінна быць гэтая крыніца грашовых прыбыткаў у Бярэзінскім Палесьсі—ад Барысаву да Бабруйска, дзе рыначнасьць гаспадаркі, як далей убачым, нязначная і дзе промыслы зьяўляюцца найбольш значнай, калі не адзінай крыніцай грашовых паступленьняў. У Гомельшчыне, дзе моцна выяўлены як адходныя, так і мясцовыя заробкі, мы знаходзім максімальныя прыбыткі ад гэтае крыніцы—да 111 р. на гаспадарку (у Гомельскім р.). У гэты самы час у Менска-Слуцкім раёне ўсе неземляробчыя промыслы даюць

толькі 10—15 руб. на гаспадарку. Тут мы маем чыста земляробчы раён; падобнага-ж тыпу раёнам можна лічыць і паўночную частку Магілёўскае акругі. Тут вельмі слаба выяўлены як адходныя, так і мясцовыя неземляробчыя промыслы.

Вельмі важнае значэньне ў характарыстыцы масавай сельскай гаспадаркі павінна мець разьвіцьцё соцыялістычнага сэктару ў земляробстве. Значэньне гэтае падвойнае. З аднаго боку савецкія і колектыўныя гаспадаркі зьяўляюцца звычайна прадстаўнікамі буйной індустрыялізаванай гаспадаркі, якая моцна культурна і эаномічна уплывае на вакольных сялянскія гаспадаркі і цягне іх за сабою у бок рацыяналізацыі і абагуленьня вытворчасці. З другога боку пашыранасьць колектыўнага земляробства сведчыць аб большых або меншых соцыяльных зрушэньнях у масах адна асабовых гаспадарак, якія з кожным днём нарастаюць, ператвараючы дробнаўласніцкі ўклад таварнае або поўнатуральнае сялянскае гаспадаркі у соцыялістычны. Большая або меншая пасьпяховасьць колектывізацыйнага руху залежыць і ад ініцыятывы мас і ад плянавае дзейнасьці дзяржавы, але таксама і ад характару соцыяльнага і эаномічнага асяродзьдзя, у якім гэты рух адбываецца. Картаграма, на якой паказаны адносінны абагуленай засеўнай плошчы калгасаў і аднаасабовых гаспадарак па асобных адміністрацыйных раёнах паводле веснавых дадзеных 1929 году¹⁾, паказвае, што лічбы па асобных раёнах хістаюцца даволі значна: ад 0,1—0,5% у Тураўскім, Старадароскім, Горацкім, Крычаўскім, Рэчыцкім, Церахоўскім і інш. адм. раёнах да 4-5% у Вальнецкім, Талачынскім, Хоцімскім адм. раёнах—значыць у дзесяткі разоў. У паасобных выпадках тут іграла ролю надбайнасьць мясцовых устаноў, (напр. у Тураўскім раёне), або наадварот якія-небудзь спэцыфічна спагадныя ўмовы ў іншых мясцох. Але трэба думаць, што ў асноўным усё-ж разьмяшчэньне паказчыку колектывізацыі будзе залежаць ня толькі ад суб'ектўных, але і ад пэўных аб'ектўных умоў.

Асяродкі наймацнейшай колектывізацыі, як відно з картаграмы, пераважна выцягнуліся пасярод Рэспублікі ўздоўж Дняпра ад Жлобіну да Воршы даўгой паласой, якая адгэтуль заварачвае на паўночны

¹⁾ Абсьведчаньнем у гэты час ахоплены колектыўныя гаспадаркі, якія ўжо пачалі працаваць і не зачэпленыя тая, што знаходзяцца ў стадыі арганізацыі; з гэтай прычыны аб абсалютных разьмерах колектывізацыі ў сучаснасьці паданія лічбы не даюць уяўленьня і могуць служыць нам толькі для параўнальна-геаграфічнага ужытку.

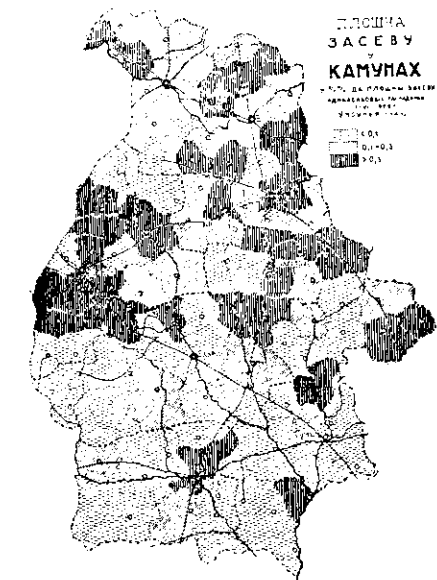

К а р т. 10.

захад у Лепельшчыну і Дрысеншчыну. На паўдні гэта паласа ўразаецца ў Палесьсе ля Мозыру і Юравіч. Урэшце асобна стаіць даволі значны раён калектывізацыі ў Калініншчыне. Найбольш адстае у калектывізацыі паўднёва-заходняя частка Рэспублікі: уся Менская акруга, Бабруйская і Мазырская, апроч сваіх усходніх частак, і Гомельская акруга.

Устанавіць прычыны такога размяшчэння можна толькі на падставе глыбокага соцыялагічнага і географічнага аналізу. Мы зараз прымушаны абмежавацца толькі самымі пабэжнымі параўнаннямі. З усіх эканамічных паказчыкаў найбольш надобнае размяшчэнне маюць гушчыня насялення і адходныя промыслы. З гэтага можна зрабіць вывад, што наймацней калектывізацыя пашыраецца ў густанаселеных і перанаселеных раёнах цэнтральнай Беларусі, якія маюць лішкі рабочай сілы і адпускаюць яе на старану—у адходныя промыслы. Магчыма, што ў гэтай справе адчуваецца і грамадзкі ўплыў рабочых-сезоннікаў, у якіх уласніцкая сялянская психалогія саступае месца пролетарскай сьвядомасці. З другога боку нельга не адзначыць, што бадай ці ня ўсе раёны ўзмоцненай калектывізацыі маюць найслабей развітыя капіталістычныя элементы. Упартым супраціўленьнем кулацтва можна да пэўнай меры тлумачыць адставаньне калектывізацыі ў Меншчыне і наогул на захадзе, дзе заможныя групы сялянства наймацней выяўлены.

Карт. 11.

Устанавіць прычыны такога размяшчэння можна толькі на падставе глыбокага соцыялагічнага і географічнага аналізу. Мы зараз прымушаны абмежавацца толькі самымі пабэжнымі параўнаннямі. З усіх эканамічных паказчыкаў найбольш надобнае размяшчэнне маюць гушчыня насялення і адходныя промыслы. З гэтага можна зрабіць вывад, што наймацней калектывізацыя пашыраецца ў густанаселеных і перанаселеных раёнах цэнтральнай Беларусі, якія маюць лішкі рабочай сілы і адпускаюць яе на старану—у адходныя промыслы. Магчыма, што ў гэтай справе адчуваецца і грамадзкі ўплыў рабочых-сезоннікаў, у якіх уласніцкая сялянская психалогія саступае месца пролетарскай сьвядомасці. З другога боку нельга не адзначыць, што бадай ці ня ўсе раёны ўзмоцненай калектывізацыі маюць найслабей развітыя капіталістычныя элементы. Упартым супраціўленьнем кулацтва можна да пэўнай меры тлумачыць адставаньне калектывізацыі ў Меншчыне і наогул на захадзе, дзе заможныя групы сялянства наймацней выяўлены.

Цікава, аднак, што вышэйшыя формы калектывізацыі—іменна сельска-гаспадарчыя камуны наймацней развіты якраз у Меншчыне, Дрысеншчыне, Магілёўска-Аршанскай краіне і вельмі слаба ў такіх тыповых раёнах перанасялення, як Лепельшчына. Відавочна, у гэтай зьяве адбываецца як павышаная агульная культурнасць пералічаных раёнаў, так яшчэ ў большай меры наяўнасць у іх значнай колькасці сельска-гаспадарчага пролетарыяту ў выніку развіцця буйной капіталістычнай гаспадаркі ў дарэвалюцыйную эпоху.

Гэтую думку пацвярджае да пэўнай меры і географія савецкіх гаспадарак. Яны арганізаваліся на месцы найлепшых буйных гаспадарак земляробчага тыпу, якія ў сваю чаргу павінны былі распалягацца ў найбольш інтэнсіўных земляробчых раёнах. Наадварот, у лясных экстенсіўных раёнах, дзе такога роду гаспадарак было мала, а пераважалі лясныя лятыфундыі, якія пасля рэвалюцыі перайшлі непасрэдна ў лясны фонд, для арганізацыі савецкіх гаспадарак

ня было адразу неабходнай тэхнічнай і тэрыторыяльнай базы. У выніку мы і маем у сучаснасці найбольш магутнае развіццё савецкіх гаспадарак у найбольш інтэнсіўнай земляробчай краіне Беларусі—Менска-Слуцкім раёне. З агульнай засеўнай плошчы саўгасаў Рэспублікі 41,6 тыс. га (1928) у Менскай акрузе было 18,7 тыс. га, значыць, бязмала палавіна, з 12 міль. руб. усіх сродкаў вытворчасці на Менскую акругу прыходзілася 4,6 міль. у той самы час, як па тэрыторыі гэтай акруга складае толькі 17% тэрыторыі Рэспублікі. Далей за Менска-Слуцкім раёнам ідзе Аршанскі і Гомельскі. На апошніх мясцох стаяць Полацкая, Мазырская і Магілёўская акругі (гл. карт 12), дзе савецкіх гаспадарак у значнай частцы адміністрацыйнага раёнаў зусім няма.

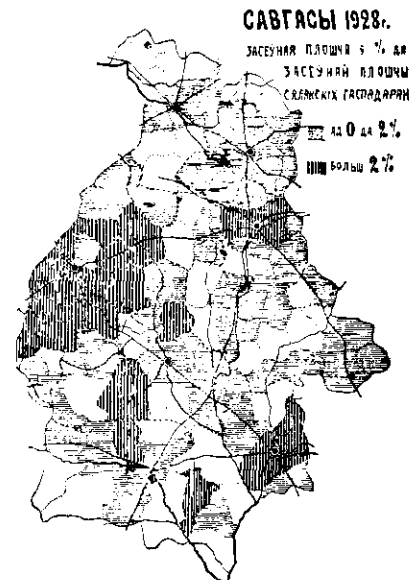
Разглядаючы гэтае размяшчэнне буйных савецкіх гаспадарак па тэрыторыі, нельга не заўважыць і адваротнае зьявы—таго эканамічнага і культурнага ўплыву, які робіць буйная савецкая гаспадарка на масу разрозненых сялянскіх гаспадарак. Відавочна, што ў справе ўтварэння такіх найбольш інтэнсіўных раёнаў сельскай гаспадаркі, якім, як мы далей убачым, зьяўляецца Менска-Слуцкі, асабліва значная роля належала і належыць буйному земляробству.

Атрыманыя намі весткі аб географіі сацыяльна-эканамічных асаблівасцяў асобных частак Беларусі не даюць нам яшчэ поўнага ўяўлення аб гэтай дужа важнай справе, яна патрабуе далейшай распрацоўкі. Аднак, гэтыя весткі будуць нялішнімі пры характарыстыцы нашых вытворчых раёнаў.

Атрыманыя намі весткі аб географіі сацыяльна-эканамічных асаблівасцяў асобных частак Беларусі не даюць нам яшчэ поўнага ўяўлення аб гэтай дужа важнай справе, яна патрабуе далейшай распрацоўкі. Аднак, гэтыя весткі будуць нялішнімі пры характарыстыцы нашых вытворчых раёнаў.

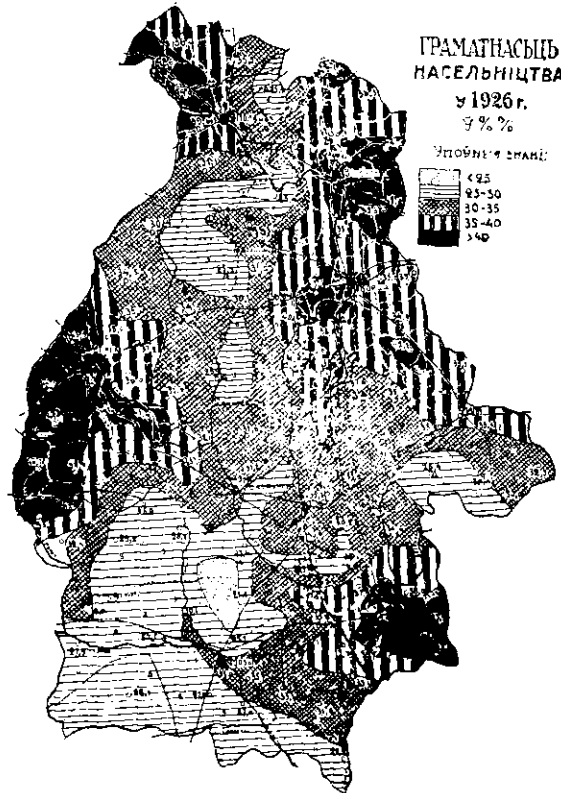
Вельмі цікава было-б вымераць адну з важнейшых умоў сельска-гаспадарчае эвалюцыі—культурнасць насялення. Паколькі простых паказчыкаў для гэтай мэты няма, прыходзіцца абмежавацца ўкоснымі, як-та: грамадзкасць насялення і пашыранасць некаторых прогрэсіўных культур.

Грамадзкасць насялення ўзята намі паводле перапісу 1926 году і яе размяшчэнне прадстаўлена на картограме 13. Пры першым-жа знаёмстве з гэтай картограмай кідаецца ў вочы супадзенне раёнаў грамадзкасці з раёнамі капіталазабясчечанасці, залюдненасці, з размяшчэннем прыродных ландшафтаў. Сувязь гэтых элементаў мае законамернае тлумачэнне. Рэдказаселеныя раёны з беднай прыродай і слабай капіталазабясчечанасцю горш абслугоўваюцца школамі, бо

Карт. 12.

ужо з прычыны рэдкай заселенасці маюць радзейшую школьную сетку, і ў выніку меншую граматнасць. Беднасць гэтых раёнаў, будучы функцыяй неспаданых прыродных умоў, благага рыначнага палажэння і нізкай ступені развіцця вытворчых сіл у мінулым, менш спрыяе развіццю ініцыятывы насялення ў школьнай справе і яшчэ больш умацняе неспаданасць умоў для развіцця граматнасці. З другога боку трэба мець на увазе і адваротны уплыў граматнасці на павышэнне кваліфікацыі працаўніка і праз гэта на развіццё гаспадаркі і на ўзмацненне тэмпу капіталанакіпаўлення.

Карт. 13.

Прасторы з павышанай граматнасцю мы знаходзім пераважна ў пяці галоўных плямах: а) Менска-Слуцкай, б) ля Віцебску, в) ля Гомлю, г) ля Воршы і д) на захад ад Полацку — у Дрысеншчыне. Менска-Слуцкая пляма, па разьмерах найбольшая, ахапляе сабою прасторы пашырэння лёсаватых суглінкаў з поўначы ад Лагойску да Слуцку і Старобіну на паўдні. Віцебская і Аршанская плямы зьяўляюцца толькі найбольш выдатнымі часткамі абшэрнага масыву павышанай граматнасці, які цягнецца ўздоўж усяе паўночна-ўсходняе

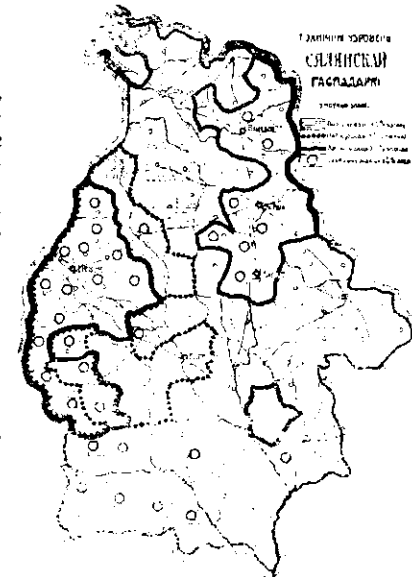
мяжы Рэспублікі ад Езьярышча да Крычаву, а на захадзе даходзіць да Магілёву і Талачына. Дрысенская пляма павышанай граматнасці супадае сваімі граніцамі з граніцамі лёсаватых суглінкаў. У Гомельшчыне залежнасць гэтая менш выразная. Характэрна, што прасторы павышанае граматнасці выцягваюцца ад Гомеля і Рэчыцы на паўднёвы захад у тым-жа кірунку, як ідзе Хойніцка-Брагінскі востраў лёсаватых глеб (Брагіншчына).

Найбольш нізкую граматнасць мы знаходзім ва умовах гиповага палескага ландшафту. Прыпяцкае і Пічанскае Палессяе, апроч бліжэйшых ваколіц Мазыра, дыя Бярэзінскае Палессяе маюць моцна зніжаную граматнасць (у пазсобных раёнах мы тут бачым толькі 21-22% граматнага насельніцтва). З вышнім Бярозы паласа нізкай граматнасці ідзе ў Лепельшчыну і ў палескія мясцовасці ўсходняе Полаччыны. Некалькі зніжаную граматнасць мае і паўднёвая Калініншчына.

Мы затрымаліся даўжэй на разглядзе географіі граматнасці, у якой даволі неспадзявана змаглі пабачыць адбіццё тых-жа прычын, якія кіруюць утварэннем эканамічных ландшафтаў. Праўда, паказчык гэты трэба лічыць найменш трывалым. Сызстэматычная барацьба з нялісьменнасцю, якая праводзіцца ў Беларусі з часоў умацавання ў ёй Савецкае ўлады ўжо ў бліжэйшыя часы павінна моцна згладзіць гэтую адзнаку. Аднак, для характарыстыкі сучаснага культурнага стану розных раёнаў, як выніку іх эканамічнай і культурнай гісторыі, — гэты паказчык прадстаўляе значную цікавасць.

Пярэйдзем цяпер да пытання аб географіі паказчыкаў сельска-гаспадарчай культуры.

Дакладных вымернікаў сельска-гаспадарчае культуры насці мы ня маем; наагул па гэтым пытанні што-небудзь пэўнае можна было-б сказаць толькі на падставе спецыяльнага даследавання. Мы спрабуем, аднак, даць хоць-бы самы прыблізны адказ на гэтае пытанне на падставе аналізу пашыранасці некаторых прогрэсывных элементаў гаспадаркі. Да такіх можна аднесці травасеянне (асабліва на звязных глебах), зялёнае угнаенне (асабліва на лёгкіх глебах) і зерназчышчэнне, аб разьмерах якога мы можам меркаваць паводле пашыранасці арфы ў сялянскай гаспадарцы. Картаграма 10 паказвае, што пералічаныя прогрэсывныя элементы без параўнання мацней пашыраны ў паўночнай палавіне Рэспублікі (да лініі Мсьціслаў—Чэрвень—Узда), чым у паўднёвай. Аднак і ў паўночнай Беларусі моцна адстае раён верхняй Бярозы (уся былая Барысаўская

Карт. 14.

акруга). У паўднёвай палавіне вылучаецца Слуцчына з бясспрэчна культурнай гаспадаркай і сумежныя з ёй з усходу палескія раёны, дзе пашыраецца зялёнае ўгнаенне; апроч таго па некаторых адзнаках вылучаецца некалькі раёнаў Гомельшчыны.

На жаль, мы ня маем адпаведных паказчыкаў культурнага стану жывёлагадоўлі, як прыкл., цёплыя хлявы, палепшаныя вытворнікі мэтыснае быдла і г. д.; трэба думаць, што яны моцна ня змяняюць атрыманага малюнку. Так, географія сячкарняў, наўнасьць якіх сьведчыць аб пэўным поступе ў галіне кармленьня жывёлы—у асноўным супадае з географіяй арфы, за выключэньнем аднак заходняга Палесся (бязмала ўсяе Мазырскае акругі), дзе сячкарня моцна пашырана.

Падагульняючы сказанае, трэба лічыць найбольш адсталымі боку сельскае-гаспадарчае культуры Барысаўшчыну і большую паўднёвую частку Магілёўскае акругі (Быхаўшчыну і Калініншчыну). Ба бруйшчына, Гомельшчына і частка можа Мазыршчына займаюць пераходнае палажэньне. Наперадзе ўсіх краін ідзе Меншчына. Вывады гэтыя, аднак, даволі ўмоўныя і могуць быць выкарыстаны толькі як пэўны дадатак пры разглядзе эканамічных форм сельскай гаспадаркі бо даволі цяжка на падставе тых статыстычных даных, якімі мы распалагаем, высветліць, наколькі тая або іншая прогрэсыўная зьява гаспадарцы залежыць ад культурнага стану раёну і наколькі ад яго сацыяльнага ўкладу.

Апроч усіх пералічаных фактараў і ўмоў раёнаўтварэньня трэба заўсёды мець на ўвазе яшчэ адзін магутны эканамічны фактар, які зьяўляецца эканамічнай і сацыяльнай палітыка пролетарскай дзяржавы. Роля гэтага фактара ўзрастае з кожным годам, асабліва-ж у сувязі з шпым ростам сацыялістычнага сектара народнай гаспадаркі. Дзеянсьць гэтага фактара, аднак, разьмешчана па тэрыторыі даволі роўнамерна. Пад яго ўплывам растуць вытворчыя сілы ўсіх раёнаў—прогрэсыўных і адсталых, прычым апошніх, наогул кажучы, навашыбчэй, але ўсёж суадносіны паміж раёнамі, іх параўнаўчая роля кірунак спецыялізацыі звычайна захоўваюцца. У паасобных выпадках і ў паасобных галінах можна бачыць прыклады разгортваньня новых кірункаў спецыялізацыі пад уплывам плянавага кіраўніцтва дзяржавы. Так будаўніцтва бэкконнага заводу ў Воршы выклікала джыцьця рыначную сьвінагадоўлю на ўсёй Аршаншчыне. Колёсальны ўплыў на ваколічную сельскую гаспадарку рабіць пабудова буйнага саўгасаў, браварных і крухмальных заводаў (напр., у Талачыне), іншыя прамысловыя прадпрыемстваў і асабліва чыгунак.

Могуць уплываць на характар сельска-гаспадарчага ландшафту і такія чыста палітычныя прычыны, як правядзеньне дзяржаўных грніц. Так, заходняя дзяржаўная мяжа, адрэзаўшы шэраг раёнаў БССР ад бліжэйшых чыгуначных станцыяў, з якімі гэтыя раёны былі ўвесь час зьвязаны (напр., Капыльскі з ст. Замір'ем, Бягомльскі—з Пархавічам і г. д.), відавочна затрымлівае эканамічнае разьвіцьцё гэтых раёнаў.

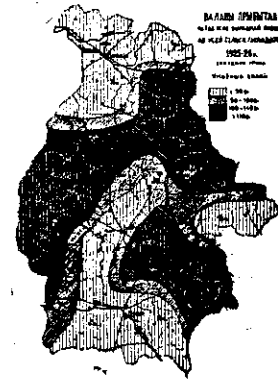
ГЕОГРАФІЯ ТЫПАЎ СЕЛЬСКОЙ ГАСПАДАРКІ.

1. Інтэнсыўнасьць.

Калі прыняць даволі пашыраную формуліроўку¹⁾, што тып сельскай гаспадаркі вызначаецца яго інтэнсыўнасьцю, суадносінамі галін, рыначнасьцю і рыначнай спецыялізацыяй, дык трэба згадзіцца, што ўсе гэтыя адзнакі тым часам ня могуць быць намі вычарпальна асьветлены дзеля браку матар'ялаў. Так, адносна інтэнсыўнасьці, калі устаўляюць яе на падставе вылічэньняў вышні агуловага прыбытку на адзінку плошчы (як гэта прапануюць Студзенскі і Котаў), дык мы зможам тым часам карыстацца толькі вылічэньнямі агуловай прадукцыі ад сельскай гаспадаркі, якія мы правялі для спецыяльнай працы па бюджэтных гнездах ЦСУ і прадстаўляем на картаграме 15, пашыраючы коэфіцыенты інтэнсыўнасьці на ўсю тэрыторыю шляхам інтэрполяцыі пры дапамозе ізарытмаў. Картаграма паказвае найбольшую вышыню інтэнсыўнасьці ў Менска-Слуцкім раёне, дзе агуловая прадукцыя (1925-26 г.) падмаецца да 120—190 руб. на 1 дзес. Значную вышыню агуловае прадукцыі знаходзім яшчэ ў Гомельска-Жлобінскай (125—140 р.) і Віцебска-Аршанскай пляме (110—135 р.). Наадварот, найменшую вышыню прадукцыі бачым ў паўднёвым Палесся (70—80 руб.), Калініншчыне (каля 70 р.), Полаччыне, паўночнай Віцебшчыне і Барысаўшчыне (60—70 р.).

Выходзіць, што паказчыкі агуловай прадукцыі сельскай гаспадаркі, а значыць і інтэнсыўнасьці, ў гаспадарках аднаго тыпу (узяты сярэднія гаспадаркі з асноўным сельска-гаспадарчым капіталам ад 400 да 900 р.) у паасобных раёнах хістаюцца ня менш як у тры разы, а быць можа і больш, калі бюджэтнае абсьледваньне не ахапіла полюсных раёнаў. Само разьмяшчэньне плям інтэнсыўнасьці прадукцыі адпавядае ўжо вядомым нам даным аб умовах сельска-гаспадарчай вытворчасці, у прыватнасьці—разьмяшчэньню асноўных сродкаў вытворчасці.

Апроч гэтага паказчыка, які дае больш-менш просты і колькасны адказ на пытаньне аб інтэнсыўнасьці тыпаў сельскай гаспадаркі, але,

Карт. 15.

¹⁾ Гл. напр. А. Котов. Размещение сельского хозяйства и промышленности. С.-г. раёнаваньне.

акруга). У паўднёвай палавіне вылучаецца Слуцчына з бяспрэчна культурнай гаспадаркай і сумежныя з ёй з усходу палескія раёны, дзе пашыраецца зялёнае ўгнаенне; апроч таго на некаторых адзнаках вылучаецца некалькі раёнаў Гомельшчыны.

На жаль, мы ня маем адпаведных паказчыкаў культурнага стану жывёлагадоўлі, як, прыкл., цёплыя хлявы, палепшаныя вытворнікі мэтэснае быдла і г. д.; трэба думаць, што яны моцна ня змяняюць атрыманага малюнку. Так, географія сячкарняў, наяўнасць якіх сведчыць аб пэўным поступе ў галіне кармлення жывёлы—у асноўным супадае з географіяй арфы, за выключэннем аднак заходняга Палесся (бязмала ўсё Мазырскае акругі), дзе сячкарня моцна пашырана.

Падагульняючы сказанае, трэба лічыць найбольш адсталымі боку сельска-гаспадарчае культуры Барысаўшчыну і большую паўднёвую частку Магілёўскае акругі (Быхаўшчыну і Калініншчыну). Барышчына, Гомельшчына і часткаю можа Мазыршчына займаюць пераходнае палажэнне. Наперадзе ўсіх краін ідзе Меншчына. Вывады гэтыя, аднак, даволі ўмоўныя і могуць быць выкарыстаны толькі як пэўны дадатак пры разглядзе эаанамічных форм сельскай гаспадаркі бо даволі цяжка на падставе тых статыстычных даных, якімі мы распалагаем, высветліць, наколькі тая або іншая прогрэсывная зьява гаспадарчы залежыць ад культурнага стану раёну і наколькі ад яго сацыяльнага ўкладу.

Апроч усіх пералічаных фактараў і ўмоў раёнаўтварэння трэба з'яўсяць мець на ўвазе яшчэ адзін магутны эаанамічны фактар, які зьяўляецца эаанамічнай і сацыяльнай палітыка пролетарскай дзяржавы. Роля гэтага фактара ўзрастае з кожным годам, асабліва-ж у сувязі з шывкім ростам сацыялістычнага сектара народнай гаспадаркі. Дзеянсьць гэтага фактара, аднак, размешчана па тэрыторыі даволі роўнамерна. Пад яго ўплывам растуць вытворчыя сілы ўсіх раёнаў—прогрэсывных і адсталых, прычым апошніх, наогул кажучы, навашыбчэй, але ўсёж суадносіны паміж раёнамі, іх параўнаўчая роля кірунак спецыялізацыі звычайна захоўваюцца. У паасобных выпадках і ў паасобных галінах можна бачыць прыклады разгортваньня новых кірункаў спецыялізацыі пад уплывам плянавага кіраўніцтва дзяржавы. Так будаўніцтва бэконнага заводу ў Воршы выклікала дзеянсьць рыначную свывагадоўлю на ўсёй Аршаншчыне. Колёсальні ўплыў на ваколічную сельскую гаспадарку рабіць пабудова буйных саўгасаў, браварных і крухмальных заводаў (напр., у Талачыне), іншыя прамысловыя прадпрыемстваў і асабліва чыгунак.

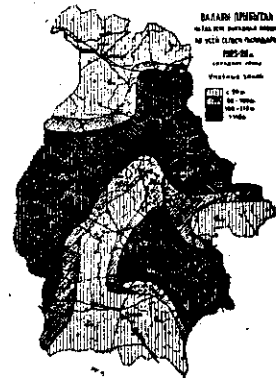
Могуць уплываць на характар сельска-гаспадарчага ландшафту і такія чыста палітычныя прычыны, як правядзеньне дзяржаўных грамадзянства. Так, заходняя дзяржаўная мяжа, адрэзаўшы шэраг раёнаў БССР ад бліжэйшых чыгуначных станцыяў, з якімі гэтыя раёны былі ўвесь час зьвязаны (напр., Капыльскі з ст. Замір'ем, Бягомльскі—з Пархавічам і г. д.), відавочна затрымлівае эаанамічнае разьвіцьцё гэтых раёнаў.

ГЕОГРАФІЯ ТЫПАЎ СЕЛЬСКОЙ ГАСПАДАРКІ.

1. Інтэнсывнасць.

Калі прыняць даволі пашыраную формулёўку¹⁾, што тып сельскай гаспадаркі вызначаецца яго інтэнсывнасцю, суадноснамі галін, рыначнасьцю і рыначнай спецыялізацыяй, дык трэба згадзіцца, што ўсе гэтыя адзнакі тым часам ня могуць быць намі вычарпальна асьветлены дзеля браку матар'ялаў. Так, адносна інтэнсывнасці, калі устанаўляць яе на падставе вылічэньняў вышыні агуловага прыбытку на адзінку плошчы (як гэта прапануюць Студзенскі і Котаў), дык мы зможам тым часам карыстацца толькі вылічэньнямі агуловай прадукцыі ад сельскай гаспадаркі, якія мы правялі для спецыяльнай працы па бюджэтных гнездах ЦСУ і прадстаўляем на картаграме 15, пашыраючы каэфіцыенты інтэнсывнасці на ўсю тэрыторыю шляхам інтэрполяцыі пры дапамозе ізарытмаў. Картаграма паказвае найбольшую вышыню інтэнсывнасці ў Менска-Слуцкім раёне, дзе агуловая прадукцыя (1925-26 г.) падываецца да 120—190 руб. на 1 дзес. Значную вышыню агуловае прадукцыі знаходзім яшчэ ў Гомельска-Жлобінскай (125—140 р.) і Віцебска-Аршанскай пляме (110—135 р.). Наадварот, найменшую вышыню прадукцыі бачым ў паўднёвым Палессі (70—80 руб.), Калініншчыне (каля 70 р.), Палачыне, паўночнай Віцебшчыне і Барысаўшчыне (60—70 р.). Выходзіць, што паказчыкі агуловай прадукцыі сельскай гаспадаркі, а значыць і інтэнсывнасці, ў гаспадарках аднаго тыпу (узяты сярэдняцкія гаспадаркі з асноўным сельска-гаспадарчым капіталам ад 400 да 900 р.) у паасобных раёнах хістаюцца ня менш як у тры разы, а быць можа і больш, калі бюджэтнае абсьледваньне не ахапіла полюсных раёнаў. Само разьмяшчэньне плям інтэнсывнасці прадукцыі адпавядае ўжо вядомым нам даным аб умовах сельска-гаспадарчай вытворчасці, у прыватнасьці—разьмяшчэньню асноўных сродкаў вытворчасці.

Апроч гэтага паказчыка, які дае больш-менш просты і колькасны адказ на пытаньне аб інтэнсывнасці тыпаў сельскай гаспадаркі, але,

Карта 15.

¹⁾ Гл. напр. А. Котов. Размещение сельского хозяйства и промышленности. С.-Г. раёнаваньне.

нажаль, дзякуючы невялікай колькасці бюджэтных гнёздаў, уяўляе толькі грубы малюнак географіі інтэнсыўнасці і не дазваляе вылучыць дробных раёнаў, — мы будзем у далейшым пры разглядзе паасобных галін карыстацца шэрагам больш укосных адзнак інтэнсыўнасці, якія ўсё-ж пры асцярожным да іх падыходзе могуць істотна дапоўніць нашу характарыстыку інтэнсыўнасці паасобных раёнаў.

Тэй-жа крыніцай, што для азначэння інтэнсыўнасці мы будзем карыстацца і для высвятлення географіі рыначнасці сялянскіх гаспадарак. У 1925-26 г., за які мы мелі распрацаваныя бюджэтыныя матар'ялы ЦСУ, рыначнасць сярэдніх гаспадарак у БССР наогул была нявысокай: продажы складалі толькі 17% агуловае прадукцыі гаспадаркі. Паасобныя раёны розніцца між сабою з гэтага боку даволі моцна. Найбольшыя паказчыкі рыначнасці мы бачым на паўдні і паўднёвым захадзе Рэспублікі, а таксама і на поўначы. Тут рыначнасць прадукцыі перавышае 20% і даходзіць у Прыпяцкім Палесся да 31% (што трэба аднесці пераважна на рахунак продажу валоў і наогул быдла). Найменшую рыначнасць знаходзім на ўсходзе — у Аршаншчыне і Калініншчыне і ў Барысаўшчыне. Тут яна хістаецца ад 9 да 15%. Аднаўленне рыначнага льярства, трэба думаць, павысіла рыначнасць паўночнай і усходняй частак Рэспублікі; аднак-жа такія раёны як Барысаўшчына або Калініншчына наўрад ці змянілі сваю адносную характарыстыку па рыначнасці.

Пераходзячы цяпер да разгляду найважнейшых у гэтай нашай працы адзнак тыпу сельскай гаспадаркі, як суадносіны галін і рыначная спецыялізацыя гаспадаркі, мы сваю ўвагу зьвернем на асноўныя галіны гаспадаркі — ральніцтва, гадоўля быдла і свярства; іншыя галіны, пры ўсёй іх важнасці ў паасобных раёнах, іграюць наогул у эканоміцы Беларусі другараднае значэнне. Па магчымасці, аднак, мы будзем гаварыць і аб іх і аб раёнах іх найбольшае канцэнтрацыі.

2. Сістэма ральніцтва.

Свой разгляд мы пачынаем з ральніцтва, якое ляжыць у падставе сельскае гаспадаркі па ўсіх раёнах і дае найбольшую частку агуловай прадукцыі¹⁾. Згодна бюджэтаў ЦСУ за 1925-26 г. паасобныя галіны займалі наступнае месца ў агуловай прадукцыі сельскае гаспадаркі ў сялян: ральніцтва — 48%, сенажатніцтва — 8%, садоўніцтва і гародніцтва — 3% і жывёлагадоўля — 41%. Тып ральніцтва мы разгледзім як з боку яго тэхнічнае вышын і інтэнсыўнасці, так і з боку спецыялізацыі.

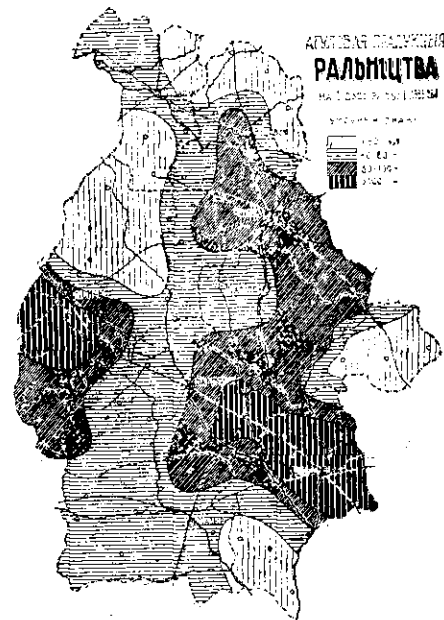
Аб інтэнсыўнасці ральніцтва ў паасобных частках БССР можна сабе зладзіць уяўленне на падставе бюджэтных даных ЦСУ. Картаграма 16 дае грубую схэму размяшчэння паказчыка інтэнсыўнасці ральніцтва (агуловае прадукцыя ральніцтва на 1 га. ральлі), вылічанага для бюджэтных гнёзд і пашыранага шляхам інтэрполяцыі на ўсю тэрыторыю. Падобных даных па ўсіх адміністрацыйных раёнах пакуль што яшчэ няма (у даным часе праводзіцца работы па вылічэнню агуловае прадукцыі для ўсіх раёнаў БССР), зачым даво-

¹⁾ Паводле бюджэтных даных 1925-26 г. найменшае значэнне ў складзе агуловае прадукцыі мае ральніцтва ў паўднёвым Палесся і іншых экстансыўных раёнах, але і там яно дае ня менш 40% агуловай прадукцыі; прадукцыя жывёлагадоўлі нават у гэтых раёнах мала перавышае прадукцыю ральніцтва.

дзіцца скарыстаць натуралістычныя паказчыкі для ўкоснай характарыстыкі сістэмы ральніцтва.

З гэтых паказчыкаў найбольшую цікавасць прадстаўляе падзел ральлі, які даецца веснавымі роспытамі даволі дакладна — прынамсі лічбы яго з году ў год хістаюцца ў верагодных разьмерах. Падзел ральлі гаворыць нам аб пашыранасці такіх характэрных для розных сістэм ральніцтва спосабаў аднаўлення ўраджайнасці глебы, якімі зьяўляюцца папар і аблога. Праўда, магчыма, што не заўсёды мясцовыя статыстычныя органы добра сабе усведамляюць розніцу паміж гэтымі дзвюма катэгорыямі, асабліва, калі мець на ўвазе пераходныя раёны з каротка-тэрміновай аблогай. Тамака нярэдка ужываецца тэрмін „параніна“ ў сэнсе пэўнае сістэмы апрацоўкі, якая ўжываецца часта пад ярну, або хоць і пад жыта, але па аблозе, а мясцовыя работнікі нярэдка лічаць, што яны маюць дачыненне з „трохпалёўкай“, разумеючы пад гэтым тэрмінам наогул усе адмоўныя рысы неарганізаванай сялянскай гаспадаркі.

Тым часам відаць ёсць у Беларусі раёны, якія да гэтаў яшчэ бадай ня бачылі трохпалёўкі, а вядуць ральніцтва па абложна-пярэстапалёвай сістэме. З гэтага боку асабліва цікава пашыранасць аблогі (картаграма 17). У 1928 годзе яна была асабліва моцна пашырана ва ўсёй Мазырскай акрузе, у Камарынскім раёне Гомельскай акругі. Меншыя разьмеры яе мы знаходзім у некалькіх, параскіданых па Рэспубліцы адм. раёнах — Рэчыцкім, Брагінскім, Парыцкім, Краснапольскім, Пleshчаніцкім. Падобнае размяшчэнне аблогі мы бачым і ў папярэдняга гады, а толькі ў некаторых раёнах (напр. у Парыцкім) яна была яшчэ больш падкрэслена. У паасобных адм. раёнах аблога займае да 40 і звыш % ральлі, тады як папару тут паказана 0—2% і радзей да 7—9% ад ральлі, прычым магчыма, што і гэтыя колькасці папару перавялічаны. Усё гэта сьведчыць, што ў Прыпяцкім Палесся ніякае папарнае сістэмы ральніцтва няма. Як паказаў наш дослед²⁾ і работы А. Котава²⁾, тут мы знаходзім абложнае ральніцтва па ўсіх аддаленых ад сялібы палёх, а пры сялібе „на пагноях“ беспарную пярэстапалёўку з інтэнсыўным гнаеннем і штогодняй культурай.

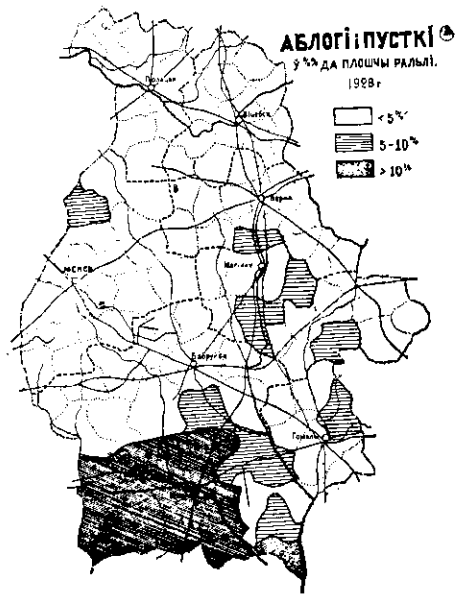

Карт. 16.

¹⁾ Нарыс сістэмы ральніцтва Мазырскага Палесся.

²⁾ Система полеводства и севооборота Белоруссии.

Гэты вельмі характэрны тып ральніцтва, які мы будзем называць абложна-пярэстапалёвым, пашыраны пераважна ў Мазыршчыне. Некаторыя меркаваньні дазваляюць спадзявацца яго існаваньня ў межах Бабруйскага і Рэчыцкага Палесься. Аблога ў гэтых краінах паказана ў значна меншых разьмерах, папар быццам мае перавагу над ёю, але ўпэўнена сказаць, што тут мы скрозь маем дачыненьне з папарнай трохпалёўкай і з якой яе формай можна будзе толькі пасяля спэцыяльнага досьледу.

Карта 17.

на Менска-Слуцкая краіна можа быць названа краінаю занятага і лубіновага папару.

У усходняй Беларусі чысты папар перахаваўся ў шмат большых разьмерах: тут ён у большасьці выпадкаў займае звыш 25%; калі прыняць пад увагу наяўнасьць прысядзібных засеваў, якія не ўваходзяць у севазварот, але далічваюцца да ральлі і засеўнае плошчы, зьніжаючы тым процант папару, дык трэба лічыць, што тут у палёвай гаспадарцы звычайна існуе даволі чыстая папарная трохпалёўка. Апроч таго, у паасобных мясцовасьцях тут можа быць пашырана беспопарная двохпалёўка, што таксама моцна зьніжае процант незанятага папару да усяе ральлі.

Толькі ў трох месцах намячаецца як быццам скарачэньне папару: у невялікіх прасторах бліжэйшых ваколіц Віцебску і Полашкы і амаль не па усёй Магілёўскай акрузе. Тут папару ад 20 да 25%.

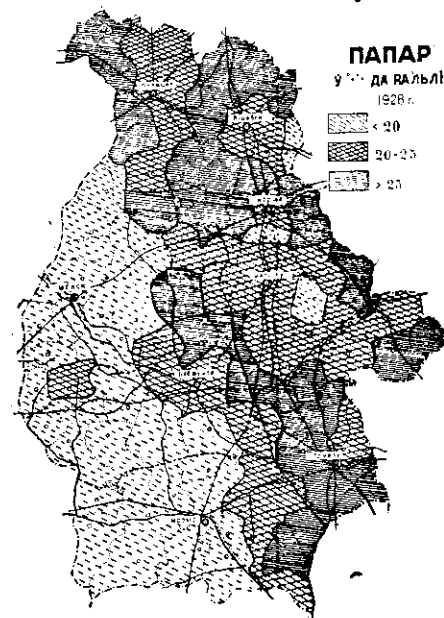
Для нашых мэт, аднак, важна ўстанавіць ня толькі самы факт скарачэньня або перахаваньня папару, але таксама і прычыны, якія яго непасрэдна выклікаюць. Дзеля гэтага разгледзім, якая доля ральлі занята пад засевам і пад лубінам і якую ролю ў засеўнай плошчы іграюць найбольш характэрныя элементы з аднаго боку збажжавога сьстэмы, з другога травопольнае і пладазьменнае сьстэм.

У агульных рысах процант ральлі пад засевам адбівае ў сабе тыя-ж асаблівасьці тыпу ральніцтва, з якімі мы ўжо пазнаёміліся разглядаючы географію папару і аблогі. Менска-Слуцкі раён і сумежны з ім з усходу вадазбор сярэдняга Пціча маюць звыш 75% ральлі пад засевам. Далей на ўсход і паўдня, ў Бярэзінскім і Прыпяцкім Палесьсі, гэты процант зьніжаецца. Нізкі ён і ў Гомельшчыне (ніжэй 70%) і наогул ва усёй усходняй Беларусі за выключэньнем ваколіц Магілеву, Віцебску і Жлобіну.

Засевы лубіну (карт. 14) пашыраны столькі-небудзь значна толькі ў Менскай акрузе і заходняй частцы Бабруйскай. Культура гэтая ў Беларусі пашыралася з захаду, найбольшых разьмераў яна дасягае ў Койданаўскім раёне і памеры прасоўваньня на ўсход яна ступаньва счазеае. У сучаснасьці пачаткі яе можна пабачыць ў Мазырскай і Магілёўскай акругах. Некаторае павялічэньне разьмераў лубінавай культуры (каля 0,1%) можна заўважыць яшчэ на ўсходзе Гомельшчыны, куды яна прышла барджэй усяго з боку Навазыбкава і яго сельска-гаспадарчай дасьледчай станы, якая гэтак шмат зрабіла ў справе папулярызаваньня лубіну.

Травасеяньне (мал. 19) ў паасобных раёнах Беларусі дасягае такіх лічбаў, якія ўжо могуць быць характэрнымі для пладазьмену. Так, у Віцебскім раёне ў 1928 годзе травы займалі 19,3%, у Высцанскім 17,7, у Лязьнянскім 16,8%, у Узьдзенскім раёне 16,7%, у сумежных з ім раёнах Меншчыны — 15,7, 15,2%. З другога боку усё Прыпяцкае Палесьсе мае сусім нязначныя плошчы пад травамі — звычайна менш 1%, а ў паасобных выпадках (Лельчыцкі раён) менш 0,1%. Гэтыя колэсальныя розьніцы трэба тлумачыць розьніцамі як у прыродных умовах, так, паўне, і ў гістарычных асаблівасьцях; у кожным разе яны знаходзяцца ў непасрэднай сувязі з тыпам гаспадаркі і дапамагаюць разабрацца ў яго модыфікацыях. Сапраўды, у вялікіх вёсках засеў канюшыны нярэдка азначае сабою скасаваньне трохпалёўкі і пераход да шматпалёўкі. З гэтага погляду цікава асобна разгледзіць географію аднагадовых траў і асобна канюшыны.

Шматгадовыя травы найбольш пашыраны ў паўночна-ўсходнім куце Рэспублікі — у ваколіцах Віцебску і Воршы і наогул на поўнач ад Дзьвіны. У гэтай-жа краіне моцна пашыраны і аднагадовыя травы — гарлоўным чынам віка. Шэраг прычын высоўваюць Віцебшчыну на першае месца ў Беларусі з боку травасеяньня. Цяжкія глебы і вільготны

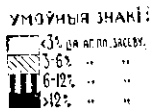

Карта 18.

клімат робяць культуру зімовага збожжа і бульбы менш пэўнымі, чым у рэшце Беларусі і адначасна вельмі спрыяюць росту кармовых траў. У гэтым-жа кірунку ўплывае пашыраная тут культура лёну і ўрэшце характар землекарыстання — адсутнасць буйных вёсак, якія да часоў сацыялістычнага землеўпарадкавання наймацней перахоўвалі традыцыі трохпалёўкі.

Другім асяродкам пашырэння травасеяння зьяўляецца Менска-Слуцкі раён. Тут таксама значныя плошчы заняты канюшынаю (най-

КАРМОВЫЕ ТРАВЫ 1928.

Карта 19.

больш у Самахвалаўскім раёне — 8,7%), але ня менш моцна прадстаўлены аднагадовыя травы, сярод якіх віднае месца належыць сарадэлі. Кліматычныя і глебавыя умовы тут наогул больш спагадныя для культуры збожжа і бульбы і гэтыя культуры развіты тут наогул мацней чым у Віцебшчыне. Лёнраства за тое ў Менска-Слуцкім раёне носіць амаль выключна натуральны характар і грае вельмі малую ролю ў гаспадарцы. Паўночная частка краіны дрэнна забяспечана сенажацямі, што да пэўнай меры прымушае развіваць травасеяньне, але на паўдні, у Слуцшчыне сенажацяў шмат. Наогул травасеяньне ў Менска-Слуцкай краіне, трэба думаць, звязана з павышанымі вымаганьнямі да кармовых рэсурсаў, якія ставіць інтэнсыўная жывёлагадоўля. І калі ў Віцебшчыне, ня гля-

дзячы на значныя разьмеры травасеяння, амаль не заўважаецца скарачэння папару, што сьведчыць наогул аб захаванасьці некаторых экстэнсыўных перажыткаў, дык у Менска-Слуцкай краіне разьвіцьцё травасеяння, як і разьвіцьцё лубінавай культуры, ідзе за кошт скарачэння чыстага папару.

Да гэтага дадамо, што ў Менска-Слуцкай краіне культура бульбы значна мацней пашырана, чым ў Віцебшчыне. Так, у самым падгароднім Віцебскім раёне на 1 гасп. прыходзіцца толькі 0,32 дзес. засева бульбы, тады як у бліжэйшых да Менску раёнах бульбы сеюць

па 0,6—0,8 дзес. на 1 гаспадарку ў сярэднім па раёне. У Віцебшчыне праўда мацней пашыраецца культура кармовых караньплодаў, але яна нідзе яшчэ не дасягнула значнейшых разьмераў.

Падагульняючы сказанае, можна адзначыць, што сыстэму ральніцтва ўсёй БССР апроч Палесься можна лічыць палепшанай збожжавай трохпалёўкай ў розных аднак ступенях зьмененай. Менска-Слуцкая краіна паводле арганізацыі свайго ральніцтва ўжо набліжаецца да інтэнсыўнага пладазьмену, а Віцебшчына (раён вакол Віцебску) ідзе сярэднім шляхам паміж пладазьменам і льяным травапольем, захоўваючы разам з тым вялікія абшары незанятага папару.

Асобна трэба сказаць некалькі слоў аб паўночнай Магілёўшчыне, дакладней аб Магілёўска-Мсьціслаўскай краіне. Паводле сваіх прыродных асаблівасьцей яна мае шмат супольнага з Менска-Слуцкай краінай, але значна адстае ад апошняе дзякуючы менш выгоднаму геаграфічнаму палажэньню. Гэта адбываецца і на тыпе ральніцтва. Хаця наогул тут мы бачым павялічаны процант ральлі пад засевам, але скарачэння чыстага папару амаль што нязначна. Калі прагледзіць па тых-жа даных веснавага роспыту 1927 г. разьмеры засеваў у папарнай зьмяне, якіх вельмі многа можна знайсці ў Менска-Слуцкай краіне, дык тут такіх простых паказаньняў аб заняцьці папару вельмі мала. І калі ўсё-ж плошча засева ў параўнаньні з плошчай папару значна перавышае разьмеры, якія адпавядаюць трохпалёўцы, дык гэта мабыць трэба прыпісаць або разьвіцьцю прысялібных беспарных севазваротаў (г. зв. адсеваў), якія ў трохпалёвае зьменаваньне не ўваходзяць, або пашырэнню беспарнае двохпалёўкі¹⁾. Канюшыны тут сеюць ня дужа многа (2—4%), за тое бывае шмат аднагадовых траў, а ўласнае вікі, прычым у адным з раёнаў — Мсьціслаўскім колькасьць яе засева даходзіць да максымальнай па Рэспубліцы лічбы — 10,1%. Ральніцтва Магілёўшчыны відаць ідзе ў тым-жа кірунку, што і Меншчыны, але з пэўным адставаньнем.

Некаторае узмацненьне травасеяння можна яшчэ пабачыць у Гомельшчыне, дзе аднагадовыя травы даходзяць часамі да 4%, канюшыны-ж — нязначныя колькасьці. Гомельшчына па сваіх прыродных умовах крыху набліжаецца да Палесься, маючы ў той-жа час шмат больш спагадных рыначных умоваў. Гэта дазваляе шляхам аналёгіі рабіць пэўныя меркаваньні аб кірунку разьвіцьця ральніцтва ў сумежных палескіх раёнах пры ўмовах палепшаньня ў іх шляхоў зносі і рыначнага палажэньня.

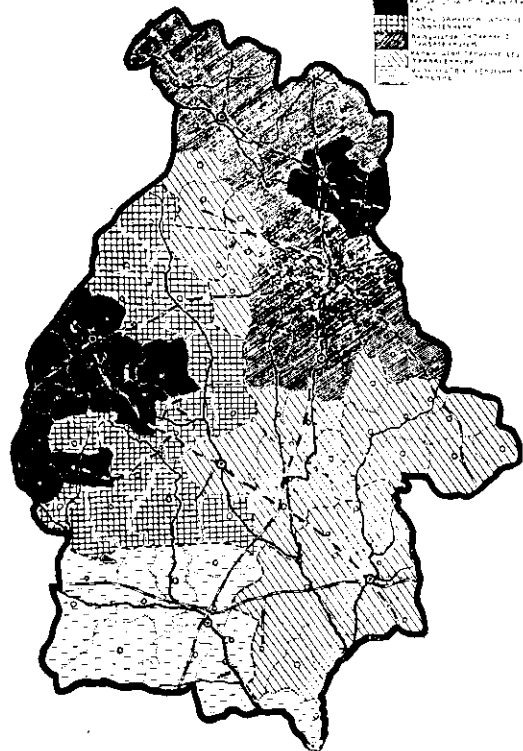
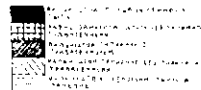
Найменш разьвіта травасеяньне а) у абложнай краіне Прыпяцкага Палесься, б) у паўднёвай Магілёўшчыне і в) ва ўсёй Барысаўшчыне і сумежных з ёй паўднёвых раёнах Віцебскай акругі. Апошнія дзьве краіны маюць да таго-ж слаба скарачаную плошчу папару, што дазваляе лічыць іх прадстаўнікамі найпаўней перахаванае трохпалёўкі.

Параўнаўчы разгляд картаграм усіх успомненых прызнакаў сыстэмы ральніцтва дазваляе нам вылучыць на прасторах БССР раёны сыстэм ральніцтва, падааныя на картаграме 20. I. *Пладазьменьныя* (засеў займае больш 75% ральлі, папар скарачаны, значнае травасеяньне, звычайна звыш 10%) — а) Менска-Слуцкі (папару менш 20%) і б) Віцебскі (папару да 22%). II. *Раёны занятага папару* (пад незанятым папарам менш 20% ральлі, але травасеяньне слабаразьвітае — травы займаюць

¹⁾ Аб двохпалёўцы ў гэтай краіне успамінае А. В. Озеров у кнізе „Белорусский скот“. 1928 г. Стр. 82.

менш 5% зассунае плошчы)—а) Глускі раён, б) Барысаўскі раён. III. Папарныя раёны з травасеяннем (чыстага папару больш 20%, кармовых траў больш 5% —а) Полацка-Гарадоцкі раён, б) Варшанскі і в) Магілёўскі. Апошні займае пераходнае палажэнне, набліжаючыся да больш інтэнсыўнага I тыпу: размеры незасеенага папару мала перавышаюць 20% ральлі тады як палавіна адм. раёнаў

**СЫСТЭМЫ
РАЛЬНІЦТВА
УМОУНЫЯ ЗНАКІ:**

Карт. 20.

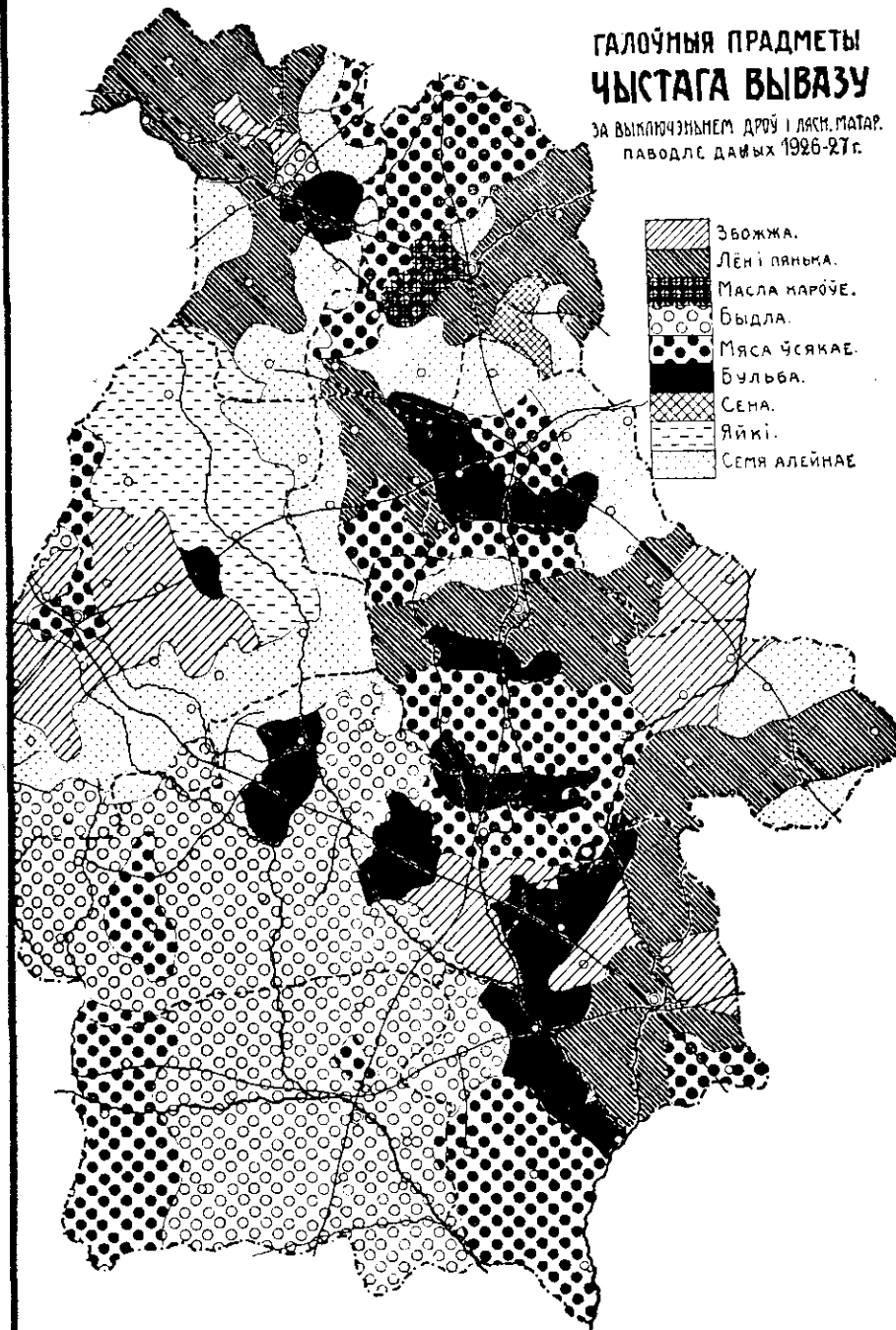
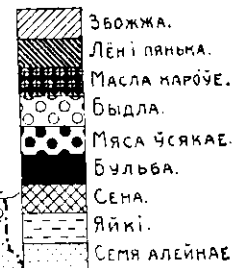
пад засеўнай плошчай мае больш 75% ад плошчы ральлі. IV. Папарныя раёны з слабым травасеяннем. За нямногімі выключэннямі чысты папар займае 20—25% ральлі, а кармовых траў менш 5%. Сюды належаць раёны—а) Халопеніцкі, б) увесь паўднёвы ўсход Рэспублікі—Гомельска-Бабруйска-Крычаўскі раён. V. Абложна-пярэстапалёвы Мазырскі раён.

3. Кірунак спецыялізацыі ральніцтва.

Апроч сыстэмы ральніцтва для нас, як ужо раней гаворана, мае важнае значэнне кірунак спецыялізацыі ральніцтва, аб якім мы можам даведацца, разглядаючы галоўныя рыначныя галіны і культуры.

**ГАЛОЎНЫЯ ПРАДМЕТЫ
ЧЫСТАГА ВЫВАЗУ**

ЗА ВЫКЛЮЧЭННЕМ ДРОЎ І ЛАСК. МАТАР.
ПАВОДС ДАНЫХ 1926-27г.

Карт. 21. Пераважныя сельскагаспадарчыя прадукты чыстага вывазу (паводзе М. Азбукіна).

Лічбы чыгуначных перавозак як за апошнія гады, так і за перадаванны час згодна з усімі іншымі паказчыкамі адносна таварнасьці беларускае сельскае гаспадаркі і данымі дынамікі гаспадаркі паказваюць што асноўнымі таварнымі культурамі ў нас зьяўляюцца лён і бульба. Мясцамі наглядаецца і вываз збожжа, асабліва калі разглядаць лічбы якія адносяцца да першых гадоў НЭП'у, часу продналогу і нятрывай валюты. Але ўжо вельмі хутка па меры адбудовы гаспадарчай жыцця збажжавая прадукцыя ізноў, як і перад вайною, скарачаецца да разьмераў натуральных патрэб земляробчага насяленьня і часткова патрэб невялікіх гарадзкіх асяродкаў у найбольш ураджайных частках Рэспублікі. Прымаючы ўсё гэта пад увагу, аб спэцыялізацыі гаспадаркі таго або іншага раёну Беларусі ў кірунку збажжавога культур гаварыць цяжка.

Каб не ўскладняць грацы мы затрымаемся на важнейшых культурах, у напрамку якіх спэцыялізуецца сельская гаспадарка Беларусі і разгледзім, у якіх іменна частках тэрыторыі гэтыя культуры наймацей прадстаўлены, і асабліва, у якіх яны даюць найбольшую таварную масу. Мы затрымаемся перад усім на культурах бульбы, лёну і канопель.

Першую і вельмі ўдалую характарыстыку з гэтага боку паасобных частак Беларусі мы можам зладзіць сабе на падставе праведзенай спэцыяльна для нашага раёнаваньня працы М. В. Азбукіна па географіі чыгуначных перавозак. Усе сельска-гаспадарчыя продукты, якія фігуруюць у вывазе паасобных станцый за 1913 і 1926-7 г., ацэнены па адпаведных цэнах і аднесены да тэрыторыі, якая цяжыць да кожнай з станцый. Такім чынам прасторы Рэспублікі разьдзелены на значную колькасць раёнаў паасобных чыгуначных станцый дзівосныя граніцы якіх маюць, аднак, пад сабою рэальны грунт—связь з пэўнай чыгуначнай станцыяй. Відавочна, што гэта дае права нам усе лічбы, якія адносяцца да вывазу і прывозу станцый, лаштарыць на ўвесь яе раён. У супастаўленьні з іншымі крыніцамі гэты матар'ял дазваляе высветліць сапраўдную лэкалізацыю рынчых галін гаспадаркі.

З багатых матар'ялаў азначанага досьледу мы тымчасам скарыстаем адну картаграму, якую і падаем у зьменшаным выглядзе (карт. 21). Яна паказвае, які з сельска-гаспадарчых продуктаў займае першае месца ў гэтым вывазе кожнае станцыі. Для магчымасьці параўнаньня ўсе продукты расцэнены па сярэдніх рэспубліканскіх цэнах адпаведна года.

Хця лішне рэдкая ў некаторых частках БССР чыгуначная сетка зацягнута і залішне схэматызуе малюнак картаграмы, усё-ж мы па сутнасьці атрымоўваем даволі добрае ўяўленьне аб разьмяшчэньні паасобных рэзка спэцыялізаваных раёнаў. Так, зусім добра выяўляюцца раёны валакняных культур; крыху горш—раёны бульбы, бо тут для поўнага малюнку не стае вывазу сьпірту і крухмалу, дый наогул культура гэтая ня мае такога рэзкае рынчнасьці, як валакнянае. Збожжа, хаця і пераважала ў вывазе некаторых станцый яшчэ ў 1926-27 г., але відавочна, што гэта—раёны не ўзрастаючае, а спадваючае збажжавое культуры.

Пяройдзем цяпер да разгляду іншых дадзеных аб цікавых для нас культурах, прычым пачнем якраз з валакняных, дзе мы можам спадзявацца атрымаць найбольш пэўныя вынікі.

4. Валакняная спэцыялізацыя

Географія льняная культуры як у наш час, так і перад вайною дае даволі падобны малюнак. Раёны таварнага лёну, наогул кажучы, ляжаць на ўсход ад Бярозы і Дняпра, тады як на захадзе Рэспублікі лён мае выключна натуральнае значэньне. Гэта адносіцца прынамсі да льнянага валакна, якое іграе сапраўды буйную ролю ў беларускім вывазе. Што-ж да льнянага і наогул алейнага сям'я, дык яго іграе ў гаспадарцы значна меншую ролю і яго таварныя лішкі мы можам знайсці хоць і ў меншых разьмерах бадай ці не па ўсёй Беларусі. Але тут яго можна лічыць барджэй што пабочным продуктам, тады як асноўны продукт—валакно спажываецца тут самой гаспадаркай і ад патрэб апошняе залежаць самыя разьмеры льнянай культуры. На ўсходзе, зразумела, і таварныя лішкі сям'я будуць значна большыя (гл. табл. у канцы кнігі).

У падставу раёнаваньня мы кладзем таварнае валакно. Аб раёнах яго лішкаў нам гавораць ужо лічбы чыгуначных перавозак. Для удакладненьня граніц станцыйных раёнаў, якія могуць быць дзякуючы рэдкай сетцы чыгунак не заўсёды дакладнымі, возьмем данныя веснавога роспыту аб удзеле лёну ў засеўнай плошчы і аб разьмерах засеваў лёну, якія прыходзяцца на 1 гаспадарку. Апошняя адзнака для нас асабліва важная. Параўнаўшы географію яе з данымі чыгуначных перавозак, мы схіляемся да таго вываду, што ў раёнах натуральнага льнянства прыпадае на гаспадарку менш 0,15 дзес. лёну. Наадварот, вылучыўшы ўсе раёны, дзе на гаспадарку прыпадае больш 0,15 дзес., мы атрымоўваем даволі згодную з іншымі дадзенымі карту плошчы, дык тут малюнак будзе менш выразны, што і зразумела; для натуральнае гаспадаркі важна іменна пэўная колькасць прадукцыі і адпаведная пэўная плошча пад лёнам, а ня той ці іншы яе процант у засеве. Аднак і тут раёны бяспрэчна натуральнага льнянства маюць менш 4% лёну. У тых раёнах, якія маюць лёну вышэй гэтае лічбы, мы бачым звычайна выразнае таварнае льнянства; калі-ж лічбы перавозак не паказваюць таварнага льнянства, дык мы павінны ўсё-ж шукаць тых ці іншых прычын павышаных разьмераў гэтае культуры. Толькі для некаторых раёнаў мы можам растлумачыць у такіх выпадках пашыраныя разьмеры льнянства павялічанымі патрэбамі натуральнае гаспадаркі. Магчыма гэта сказаць напр., адносна некаторых раёнаў усходняга Палесься з разьвітым дамовым ткацтвам. У пераважнай-жа большасьці выпадкаў лічбы веснавога роспыту даюць саўсім дакладнае ўяўленьне аб раёнах таварнага льнянства.

Што гэта так, мы можам пераканацца, разглядаючы яшчэ адну крыніцу, верагоднасьць якое трэба лічыць высокай,—даньня аб контрактацыі і аб загагоўках лёну ў паасобных раёнах. Асаблівае значэньне маюць даныя аб контрактацыі лёну. Яны грунтуюцца на дакументальных матар'ялах адносна кожнай законтрактаванай гаспадаркі і атрыманыя намі ў выглядзе дакладных падсумаваньняў па тэрыторыях паасобных адміністрацыйных раёнаў. Апроч таго, нам даводзілася ня раз карыстацца гэтымі данымі для іншых мэт у саўсім сырым відзе. Для пэўных абмежаваных тэрыторый мы высвятлялі разьмяшчэньне контрактацыі лёну па асобных вёсках і ў выніку атрымоўвалі саўсім дакладную географію дробных гнёзд таварнага льнянства. Відавочна, што і раённыя падсумаваньні, якімі мы карыстаемся ў гэтай працы,

дадуць нам добрую географію асноўных гнёзд таварнага льянства п Рэспубліцы.

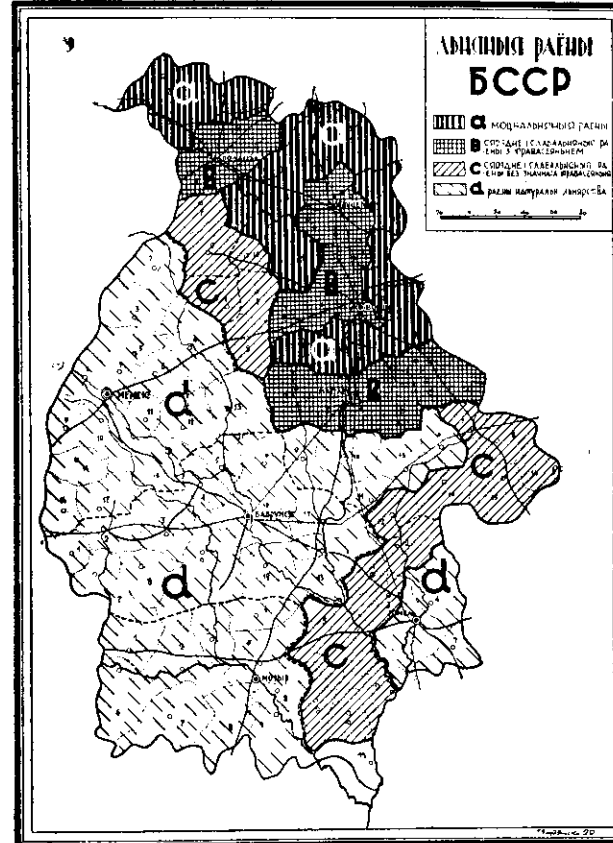
Данныя аб загатоўках маюць менш агульны характар. Загатоў праводзяцца некалькімі арганізацыямі. Лічбаў па ўсіх арганізацыях ма дастаць не маглі. Да таго-ж лічбы гэтыя ў лепшым выпадку адно сяцца не да дробных раёнаў загатоўкі, а да заготовачных пункта якія сыцягваюць да сабе тавар нярэдка з значнай адлегласці. Так м самому даводзілася спаткацца з фактам таго, што лён паўднёва-ўсход няй часткі Лязьнянскага раёну ідзе на заготовачныя пункты ў Смале шчыну — у Любавічы і Рудню; дробная розніца пэн прымушае сел ніна везці свой тавар на значныя адлегласці і здаваць яго далёка а бліжэйшага заготовачнага пункту.

Данным аб контрактацыі можна зрабіць два закіды. Першы гэ той, што імі фактычна рэгіструюцца не стыхійныя зьявы масавае гасп даркі, якія і падлягаюць нашаму вывучэнню, а пэўны від дзейл насці дзяржаўных і коопэрацыйных органаў, накіраванай плянавым меркаваньнямі. Другі закід — што не заўсёды контрактацыя цалка выконваецца, асабліва, калі павялічэнне контрактацыі выклікае якімі-небудзь незвычайнымі умовамі — неабходнасьцю атрымаць кр дыт грашыма і насеньнем з прычыны неураджаю папярэдняга год ці якіх іншых выпадковых гаспадарчых патрэб.

Апошнія закіды часамі маюць пад сабою грунт і ў паасобных вы падках могуць крыху сказіць нашыя колькасныя ўяўленьні аб разьмяш чэнні таварнага льянства. Што-ж да першага закіду, дык яго трэб адхіліць. Плянэвая дзейнасць дзяржавы і коопэрацыі ў дацым выпадк выяўляе ўсе магчымыя таварныя лішкі лёну, да пэўнай меры форсіру процэсы іх утварэння, але тым часам не ставіла сабе задачай утв рэння льяняных раёнаў, там дзе няма для гэтага належных прыродны і эканомічных умоў. Яшчэ меншае значэнне тут могуць мець мясц выя асаблівасці дзяржаўнага і коопэрацыйнага апарату. Разглядаюч картаграму контрактацыі мы, праўда, можам пабачыць пэўную коль касць законтрактаваных гэктараў у тыповых раёнах натуральнаг льянства. Магчыма, што мы тут бачым вынікі імкнення мясцоваг апарату абавязкова выканаць заданні аб контрактацыі. Аднак, лічб гэтыя застаюцца так непараўнальна меншымі ў параўнанні з лічба контрактацыі сапраўды льяняных раёнаў, што ня могуць анітрохі зьм ніць малюнку супраўднага разьмяшчэння таварнага лёну. Наадварот тыя рысы льяняных раёнаў, якія выяўляліся нам пры данамозе даны веснавога рослыту і чыгуначных перавозак, ня толькі пацьвердзіліс але сталі дзякуючы данным аб контрактацыі значна больш рэльеф нымі, што і дазваляе даць на падставе ўсіх гэтых матарыялаў аб'ядн аную картаграму льяняных раёнаў.

У выніку сказанага аб льянянай спецыялізацыі можам вылучыць перад усім моцна-ляняныя раёны, у якіх таварнае льянства выяўляе саўсім выразна і ў данных аб плошчах засеву (>4,5% лёну ў засев або >0,15 дзес. на 1 гасп.), і ў данных аб контрактацыі, і аб чыгунач ных перавозках. Такімі раёнамі можна лічыць а) Дрысенскі (4 ад раёны), б) Шклоўска-Ляднянскі, в) Віцебскі. Апошні раён уласці цава трэба назваць Гарадоцкім, бо ў бліжэйшых ваколіцках Віцебск (Віцебскі і Высачанскі адм. раёны) лён у засеве займае нязначна месца — амаль таксама, як у раёнах натуральнага льянства. Моцна зьніжаецца тут і контрактацыя льянянага валакна, а значныя загатоў

такіх пунктаў як Віцебск відавочна адносяцца да больш далёкіх ад гораду мясцовасьцей, якія ужо не ўваходзяць у ўспомненныя намі пад-віцебскія адм. раёны. Раствлумачыць гэтую зьяву можна ўплывам бліз-кага і моцнага рынку, дзякуючы якому лён з транспартабельнымі прадуктамі яго перапрацоўкі выцесняецца спецыфічнымі падгароднімі культурамі — бульбай і травамі, якія часткаю маюць самастойнае ры-

Карта 22.

начнае значэнне, а перад усім служаць кармовай базай для інтэн-сыўнай малочнай жывёлагадоўлі.

Калі адносна ваколіц Віцебску гэтае выгасанне лёну лёгка да-ецца вытлумачыць, дык цяжэй гэта зрабіць адносна ваколіц такога параўнаўча невялікага гарадскога цэнтру як Полацак або Ворша. Ад-нак, тут мы знаходзім раёны са зьніжаным льянствам, абкружаныя амаль не з усіх бакоў выразна льянянымі раёнамі. Адносна Полацку яшчэ можна заўважыць, што ваколіцы гэтага гораду маюць пераважна пясчаную глебу, якая не спагадае разьвіццю льянянай культуры. Ад-нак і на захад і паўдня ад Полацку на сугліністых глебах Ветрынска-

бачым у Краснапольскім, Чачэрскім і Камарынскім раёнах (Гом. акр.) У гэтых раёнах (апроч Краснапольскага) наглядаецца і узрастаньне разьмераў канаплянай культуры. У іншых адм. раёнах усходняй Магілёўшчыны (б. Калініншчына) такога узрастаньня мы амаль што не наглядаем. Наадварот у 1916 г. культура канопель у вадазборы сярэдняга Сажа была шмат мацнейшай.

Статыстычныя даныя, у тым ліку і статыстыка чыгуначных перавозак, на жаль, не заўсёды падае асобна лічбы на лён і пяньку дзеля чаго мы змушаны абмежавацца ў меркаваньнях аб рыначнасьці гэтае культуры данымі аб загатоўках. Па важнейшых пунктах паўднёва-ўсходняй Беларусі мы маем такія лічбы загатоўак валакна ў 1927-8 г.

Загатоўкі Дзяржгандлю ў паўдн.-ўсходн. Беларусі ў 1927-28 годзе ў тоннах

Пункты	Лён			Пянька	
	Лён	Пянька		Лён	Пянька
Ворша	36,1	18,6	Усяго па Магілёўскай акр.	305,8	166,4
Ляды	181,4	32,8			
Горкі	32,6	13,7	Гомельскай	342,1	22,9
Месьціслаў	32,5	35,7	Аршанскай	471,1	57,9
Шклоў	38,3	—			
Магілёў	14,5	20,2			
Касьцюковічы	7,4	122,8			
Гомель	34,1	8,4			

Як бачым, у шэрагу раёнаў паўднёва-ўсходняй Беларусі канапляная культура іграе немалую ролю. Тым часам характар і умовы гэтае культуры добра не дасьледжаны і затым мы пакуль што ня лічым магчымым рабіць выразную ўстаноўку на спэцыялізацыю ўсіх гэтых раёнаў ў канапляным кірунку. Аднак жа географія гэтае культуры на столькі характэрная, а сама яна мае такое буйное значэньне ў народнай гаспадарцы, што ўсе раёны з 2 і больш % канопель у засевах з 0,05 і больш дзес. каноплі на гаспадарку — мы будзем умоўна лічыць канаплянымі. Вызначаная гэтымі паказчыкамі прастора займае ўсю ўсходнюю частку Магілёўскай акругі (Калініншчыну) і сумежныя раёны Аршанскае акругі. Апроч таго павышаныя разьмеры канопель мае паўднёвы захад Рэчыцкага Палесься (Камарын, Лоеў) і паасобныя раёны ў іншых Рэспублікі (Тураўскі і інш.). Тут, аднак, пянька нетаварная. З прычыны неспагадных умоў для культуры лёну ў паўднёвым Палесьсі пяньку тут прадуюць і ткуць з яе палотны на бялізну і інш. патрэбы

5. Бульбяная спэцыялізацыя.

Сярод асыпных расьлін у Беларусі саўсім выключнае значэньне належыць бульбе. Займаючы ў БССР 13% засеўнай плошчы, яна ў агуловай прадукцыі ральніцтва займае значна большае месца (паводле вылічэньняў НКЗема БССР да 24%¹⁾). Але яшчэ большай увагі чым павышаныя разьмеры культуры бульбы заслугоўвае яе роля ў рэарга-

назацы гаспадаркі. Яшчэ аўтары мінулага веку¹⁾ заўважылі, што бульба, уваходзячы ў палявую гаспадарку, прымушае ламаць трохпалёўку. Сапраўды, бульба добра аплочвае гной і гаспадар пачынае класьці частку яго не пад жыта, як у трохпалёўцы, а пад бульбу, якую садзяць у яравой зьмяне. Але, мала гэтага,—поле з пад бульбы выходзіць добра апрацаваным і ўгноеным і зусім надаецца да засева на ім на лета ярыны, а ў чыстым папары з яго карысьці ў сэнсе пашы для жывёлы мала; з гэтага вынікае патрэба займаць нейкай расьлінай (найчасьцей ячменем, або выкай) тую частку папару, на якой летась была бульба. Нарэшце часта практыкуецца, асабліва ў больш паўднёвых частках Беларусі, культура самой бульбы ў папары, пры чым на бульбяны ўвосень сеюць жыта. Відавочна, што культура бульбы зьяўляецца адным з найбольш магутных фактараў скарачэньня чыстага папару і набліжэньня традыцыйнае збажжавое трохпалёўкі да пладазьмену.

Вельмі важна адзначыць нам многабаковасьць выкарыстаньня бульбы: яна ўжываецца беларускім сялянствам у значных разьмерах а) на харчаваньне людзей у самой гаспадарцы. б) на кармленьне ўсіх відаў жывёлы — сьвіней, быдла, коней, авечак, птаства, в) на продаж у гарады і мястэчкі, г) на тэхнічную перапрацоўку ў сьпірт і крухмал. Разьмеры натуральнага спажываньня бульбы сям'ёй гаспадара і жывёлай цяжка паддаюцца статыстычнаму падліку. А дзеля таго, што яно складае значна большую частку агуловай прадукцыі, чым гэта мае месца ў валакняных культур, дык тут па разьмерах рыначнай часткі прадукцыі крыху цяжэй меркаваць аб бульбяной спэцыялізацыі раёну і прыходзіцца больш увагі зьвяртаць на самыя плошчы засеваў бульбы. Аднак, і ў гэтых матэрыялах нялёгка бывае арыентавацца з прычыны пераважна натуральнага характару спажываньня бульбы і зьменнасьці сярэдніх разьмераў засеўнай плошчы на 1 гаспадарку па раёнах. Дзеля апошняй прычыны трэба вельмі крытычна падыходзіць да лічбаў працантовага ўдзелу бульбы ў засеўнай плошчы. Калі разглядаець географію гэтае адзнакі, дык можа злажыцца не саўсім дакладнае ўяўленьне, напр., аб канцэнтрацыі бульбяной культуры ў Палесьсі. Высокія % % бульбы ў засевах тут тлумачацца ня толькі разьвіцьцём абсалютных разьмераў бульбяное плошчы, але таксама значна зьменшанымі разьмерамі агульнай засеўнай плошчы, адносна якой нават нявысокія абсалютныя разьмеры бульбянога поля будуць даваць павышаныя працантовыя адносіны.

Калі мы цяпер для ўвядзеньня належных корэктываў возьмем разьмеры бульбяное плошчы на 1 гаспадарку, дык пабачым, што бульбяная культура прадстаўлена даволі моцна і ў больш паўночных раёнах. Усё-ж раёны найбольшага колькаснага разьвіцьця бульбяной культуры распалагаюцца якраз на паўдні. Усё Наддзьвіньне, апроч бліжэйшых ваколіц Полацку, мае найменшыя засевы бульбы. Апроч таго малабульбяныя раёны сустракаюцца ўздоўж усходняй мяжы Рэспублікі (Ляды, Месьціслаў, Касьцюковічы) і ў паўднёвым Палесьсі (Лельчыцы), у краіне абложнае гаспадаркі. У паўночнай і ўсходняй Беларусі малабульбянымі зьяўляюцца пераважна раёны таварнага льнярства. Можна думаць, што абедзьве гэтыя інтэнсыўныя культуры конкуруюць між сабою, змагаюцца з-за плошчы. Умовы гэтае конкурэнцыі мала высьветлены, але ўсё-ж кідаецца ў вочы, што на лёгкіх глебах і ў спагад-

¹⁾ Раевскі М. Западны раён экспэдыцыі па изучэньню хлебной торгавлі, ч. II.

¹⁾ Перспектывны план разьвіцьця сельск. і лесн. хоз. на 1925-6—1929-30 г.

ных рыначных умовах, асабліва ў ваколіцах гарадоў, перамагае бульба,—яна тут мае і значэньне кармовага сродку для інтэнсыўнай жыллагадоўлі і непасрэдна рыначнага продукту. Наадварот, на цяжкіх глебах і ў пэўным аддаленьні ад гарадоў перамагаюць лён і каноплі.

Зразумела, што пры гэтых умовах раёны наймацнейшага разьвіцця бульбы размяшчаюцца пераважна ў паўднёвай частцы Беларусі. Якраз Гомельшчына мае найбольш лёгкія глебы, даволі густую сетку шляхоў вадзяных і чыгуначных, а пры гэтых шляхох шэраг буйнейшых і драбнейшых паселішчаў гарадскога тыпу: Гомель, Бабруйск, Жлобін, Рэчыца, Рагачэў і дзесяткі мястэчак. Тож-бо якраз тут мы знаходзім найбольшыя разьмеры бульбяной культуры. У шэрагу адм. раёнаў Гомельшчыны бульба займае ад 20 да 25% засеўнае плошчы і на сялянскую гаспадарку прыходзіцца больш $\frac{3}{4}$ дзес. бульбы.

Другая многабульбяная пляма ляжыць у ўсходняй частцы Менска-Слуцкае пладазьяменнае краіны і ў сумежных з ёю палескіх прасторах па рацэ Пцічу. У паасобных адміністрацыйных раёнах мы і тут знаходзім больш 20% бульбы ў засеве, а ў сярэднім бульбяная плошча і гаспадаркі тут нават вышэйшая, чым у Гомельшчыне — у паасобных адм. раёнах да 0,9 дзес. На поўначы гэтая пляма падымаецца да шырыні Менску, на ўсходзе крыху не даходзіць да Бярозы, на паўдні дасягае Прыпяці.

Рэшта прасторы Рэспублікі мае 10—15% бульбы ў засеве і сярэднюю плошчу бульбы на 1 гаспадарку 0,4—0,5 дз.

Геаграфія засеўнай плошчы бульбы ня можа цалкам задаволіць нас пры ўстанаўленьні раёнаў бульбяной спецыялізацыі. Бульба мае некалькі відаў выкарыстаньня, разьмеры якіх у паасобных раёнах нам невядомы. З гэтай прычыны адносна бульбы мы ня можам меркаваць як адносна лёну, што пэўная колькасьць продукцыі або засеву на душу (ці на гаспадарку) здавальняе іх натуральныя патрэбы і што лішкі продукцыі (або плошчы) маюць на мэце таварную культуру. Затым у пытаньні аб бульбяной спецыялізацыі асаблівага значэньня набываюць простыя паказчыкі таварнасьці.

Таварная бульба мае наступныя прызначэньні: а) непасрэднае забесьпячэньне бліжэйшых гарадзкіх рынкаў, б) забесьпячэньне больш далёкіх гарадзкіх рынкаў і в) забесьпячэньне бульбаапрацоўчай прамысловасьці. Аб колькасьці бульбы першага прызначэньня мы дакладных вестак ня маем. Статыстыка чыгуначных перавозак гаворыць нам аб колькасьці таварнай бульбы, якая ідзе на далёкія рынкі (пераважна сталовыя гатункі бульбы). Урэшце, даныя аб контрактацыі бульбы побач з весткамі аб бульбаапрацоўчай прамысловасьці (карт. 24) даюць нам геаграфію бульбы індустрыяльнага прызначэньня.

Вывоз бульбы па чыгунках мае месца ва ўсіх частках тэрыторыі рэспублікі, але не ў аднолькавых разьмерах. Рэзка вылучаецца з гэтага боку толькі Гомельшчына і Рагачэўшчына — разам узятыя яны вывозяць бульбы па чыгунках на 650—700 тыс. руб. (1926-27 г.). Больш менш значны вывоз яшчэ мае Магілёўшчына і Аршаншчына (30—80 тысяч рублёў кожная). Рэшта раёнаў мае нязначны вывоз, асабліва паўночная частка Беларусі і Мазырскае Палесьсе.

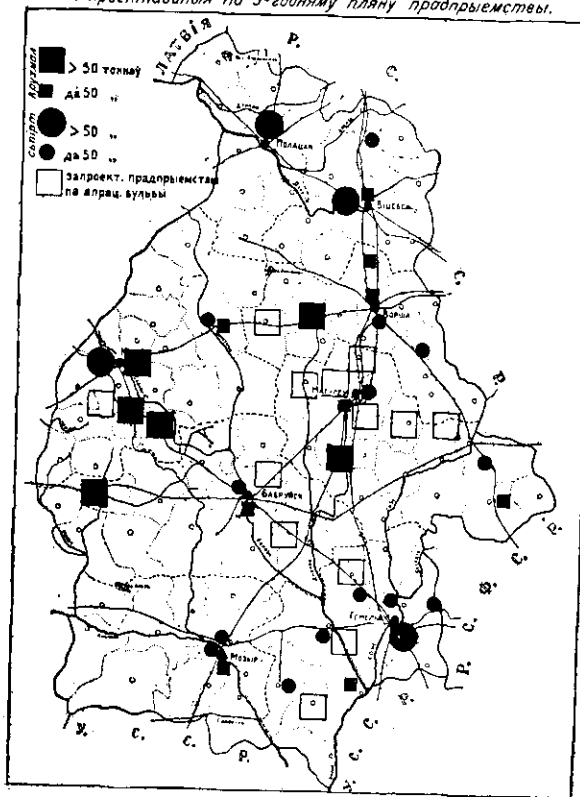
Даныя аб контрактацыі засеваў бульбы выяўляюць нам яшчэ новыя раёны таварнае бульбы. На першае месца паводле разьмеру контрактацыі бульбы выходзіць паўночна-заходняя Аршаншчына з сваімі крухмальнымі заводамі і браварамі. У 1927-28 г. тут законтрактавана звыш 1800 га. бульбы. Значную контрактацыю мы бачым у Мен-

ска-Слуцкай краіне, у ўсходняй Магілёўшчыне (Калініншчына да 1000 га.), у Рагачэўшчыне. Значна меншыя разьмеры контрактацыі мае паўночная Віцебшчына (Гарадоцкі раён), Барысаўскае Палесьсе, Пцічанскае Палесьсе. Паўночна-заходнія раёны (Полаччына) і амаль усе Прыпяцкае Палесьсе блізка што ня мелі контрактацыі бульбы.

Размяшчэньне контрактацыі бульбы пралівае новае святло на даволі нявыразнае дагэтуль пытаньне аб раёнах бульбяной спецыялі-

БУЛЬБААПРАЦОЎЧАЯ ПРАМЫСЛОВАСЬЦЬ.

Вывоз крухмалу і сьпірту па чыгунках у 1925-26 г. у тоннах і праектаваныя на 3-годнію пляну прадпрыемствы.

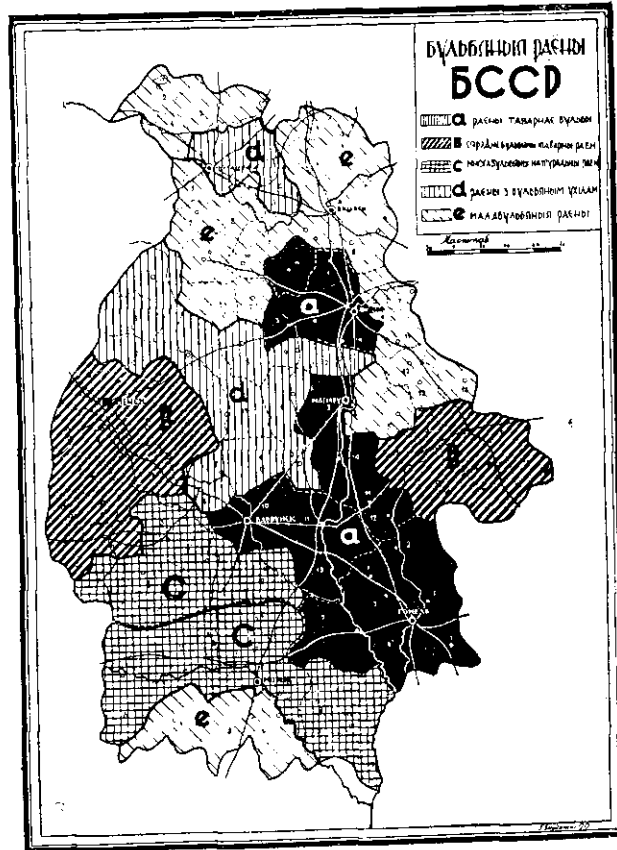

Карт. 24.

зацы. Мы знаходзім перад ўсім выразны Талачынскі раён таварнае бульбы ў Аршаншчыне, хаця там звычайныя статыстычныя весткі аб бульбяной плошчы паказваюць толькі сярэднія разьмеры бульбяной культуры (10—13% агульнай засеўнай плошчы). Яшчэ да вайны там існавала даволі значнае гняздо крухмальнага заводу і бравароў; у сучаснасьці працуе там вялікі Талачынскі крухмальны завод, які адзін законтрактаваў 894 га. бульбы. Значнасьці гэтага факту ў сельскай гаспадарцы Аршаншчыны дужа вялікае. Бульбаапрацоўчая прамысловасьць

і культура бульбы ператвараюць дагэтуль пераважна збажжавую гаспадарку Аршаншчыны ў больш інтэнсіўныя і прыбытковыя формы.

Падобныя зьявы, але толькі ў больш слабой форме наглядаюцца ў Калініншчыне. Тут з даваенных гадоў існуе шмат бравароў, якія ў сучаснасці перайшлі да контрактацы бульбы. Бульбяная плошча тут таксама разьвіта ня дужа моцна, а бульбяной спецыялізацыі прыхо-

Карт. 25.

дзіцца конкураваць з каноплямі і з лёнам. І ўсё-ж факт узмоцненай контрактацы бульбы нельга не адзначыць, як паказчык аднаго з тых шляхоў па якіх можа пайсьці далейшае разьвіцьцё сельскае гаспадаркі раёну.

Слабое разьвіцьцё контрактацы ў Гомельшчыне відавочна зьявілася з недастатковым разьвіцьцём у гэтай краіне бульбаапрацоўчай прамысловасьці і узмоцненым вывазам сталовай бульбы з Гомельшчыны на далейшыя рынкі. Кідаецца ў вочы зусім нязначная контрактацыя ў такім моцнабульбяным раёне, як Пцічанскае Палесьсе. У даваеннай мінуўшчыне тут існавала густая сетка вялікіх бравароў з якіх толькі нязначная частка ператрывала да нашага часу. Павялічаныя разьмеры бульбяной культуры ў гэтай краіне ўсё-ж нель-

тлумачыць толькі як гістарычны перажытак. Культура бульбы у гэтай краіне з лёгкімі глебамі, з даволі інтэнсіўнай жывёлагадоўлей дыктуецца самымі ўмовамі гаспадаркі. Бульба іграе тут ролю асноўнага кармовага і харчовага прадукту і ёсьць цэнтральнай культурай ральніцтва, ня гледзячы на свой натуральны характар; яна ў сучаснасці і ў перспэктыве застанеца тут грунтам для інтэнсіўнай рыначнай жывёлагадоўлі.

Ня гледзячы на значныя разьмеры бульбяной плошчы, прадукцыя бульбы ў гэтай краіне ледзьве пакрывае натуральныя патрэбы самой гаспадаркі, што відно ўжо хоць бы з таго, што ў раёнах з 18—20 процантамі бульбы ў засева нялічныя бравары, якія існуюць у краіне, знаходзяць для сябе больш выгодным выпісваць з Украіны кіяхі і перавозіць іх коньмі за 40—50 км. ад чыгункі, чым закупаць бульбу ў суседніх сялянскіх гаспадарках. Скрозь па Пцічанскім і Менска-Слуцкім бульбяных раёнах мы бачым гэтае-ж самае парадоксальнае зьявішча: бравары працуюць на прывезеных здалёку кіяхох. І хаця ў шэрагу выпадкаў гэта і можна тлумачыць памылкамі нашых гаспадарчых ворганаў, але ўсё-ж у падставе ляжаць высокія мясцовыя цэны на бульбу, выкліканыя адсутнасьцю значных таварных лішкаў у гэтых раёнах. Тое самае адносіцца і да Палесься Мазырскага і Рэчыцкага.

Наяўнасьць контрактацы бульбы ў некаторых раёнах Віцебшчыны і Барысаўскага Палесься заслугоўвае ўвагі, як паказчык магчымага разьвіцьця бульбяной культуры ў гэтых раёнах пад уплывам прамысловасьці.

На картаграме 25 мы вылучаем наступныя бульбяныя раёны: I—выразныя раёны таварнае бульбы а) Гомельска-Рагачэўскі, б) Талачынскі, II многабульбяныя натуральныя раёны а) Глускі. III сярэдне-бульбяныя раёны (з сярэдняй таварнасьцю) а) Менска-Слуцкі, б) Паўночна-Прыпяцкае Палесьсе, в) Калініншчына. IV раёны з некаторым бульбяным ухілам — а) Барысаўскае Палесьсе, б) Полацкі і V малабульбяныя раёны а) Паўночны, б) Ляднянска-Мсьціслаўскі, в) Паўднёва-Прыпяцкае Палесьсе.

6. Раёны ральніцтва.

Для характарыстыкі тыпу ральніцтва паасобных раёнаў БССР мы выкарысталі паказчыкі а) інтэнсіўнасьці і тэхнічнай вышыні ральніцтва, б) льнянай і канаплянай спецыялізацыі і в) бульбяной спецыялізацыі. Па кожнай з гэтых груп паказчыкаў шляхам крытычнага параўнаньня розных адзнак намі ўстаноўлены адпаведныя спецыяльныя раёны. Цяпер астаецца нам аб'яднаць гэтыя тры сыстэмы раёнаў у сынтэтычныя раёны ральніцтва.

Зрабіць гэта будзе не цяжка ўжо таму, што сам крытычны характар разгляду кожнай з адзнак прымушаў нас зьвяртаць адразу ўвагу і на іншыя адзнакі. Тэхнічна выканаць такое аб'яднаньне мы зможам шляхам накладкі аднаго на адну ўсіх трох картаграм. Для гэтай мэты можам проста напісаць на плошчы кожнай адміністрацыйнай адзінкі адзнаку аб тым спецыяльным раёне, да якога яна адносіцца. Такіх адзнак па ральніцтве для кожнай адзінкі будзе чатыры—адна аб сыстэме ральніцтва і тры аб спецыялізацыі бульбяной, льнянай або канаплянай. Для прастаты мы іх адзначаем першымі літарамі лацінскага альфа

бэту і распалагаем у пастаянным для ўсіх адміністрацыйных адзінак парадку. Значэньне літараў паказана пры картаграмах спецыяльных раёнаў. Такім чынам напр. адзнака СЕА паказвае на раён папарнага ральніцтва з травасеяньнем, малабульбяны, але з моцным таварным льянрствам, ДАД—раён папарнага ральніцтва без травасеяньня, моцна-бульбяны, з натуральным льянрствам.

Распалажыўшы паказанья сумарныя адзнакі на картаграме (карт. 26), мы лёгка зможам аб'яднаць адміністрацыйныя адзінкі з аднолькавымі паказчыкамі. Яны у нас займаюць значныя судзельныя тэрыторыі, што сьведчыць аб крытычнай прапрацоўцы і ўнутранай увязцы нашых спецыяльных раёнаў. Нязначная колькасьць адміністрацыйных адзнак будзе мець свае асаблівыя, пераважна пераходныя адзнакі і іх мы аднясем да тых або іншых буйных масываў, маючы на ўвазе заўсёды наймацней выяўленую адзнаку і таксама кіруючыся меркаваньнямі аб дынаміцы беларускага ральніцтва і яго спецыялізацыі. Выходзячы з гэтых меркаваньняў мы будзем пры адначасова моцна выяўленай льяннай і бульбяной спецыялізацыі раёнаў аддаваць перавагу бульбяной спецыялізацыі. Як ужо вышэй адзначалася, звычайна пры палешаньні рыначных умоў таварная бульба выцясьняе таварны лён (Віцебскі раён), а не наадварот. Таксама, калі даводзіцца вырашаць, да якога з раёнаў адносіць данную адміністрацыйную адзінку пераходнага тыпу да больш інтэнсыўнага ці да менш інтэнсыўнага, дык мы адносім звычайна яе да больш інтэнсыўнага масыву, кіруючыся таксама агульнай дынамічнай тэндэнцыяй ральніцтва да інтэнсыфікацыі. Аднак у падобных выпадках прыходзіцца лічыцца і з пэўнасьцю нашых вестак аб тэй або іншай адзнацы данае адміністрацыйнае адзінкі, з характарам прыродных і эаномічных умоў і іншымі асаблівасьцямі тэрыторыі.

Стараючыся не павялічваць праз меру колькасьці аб'яднаных раёнаў ральніцтва, мы абмяжоваліся вылучэньнем 17 раёнаў, частку якіх можна ў далейшым нават лічыць толькі за падраёны. Каротка затрымаемся на характэрыстыцы гэтых раёнаў.

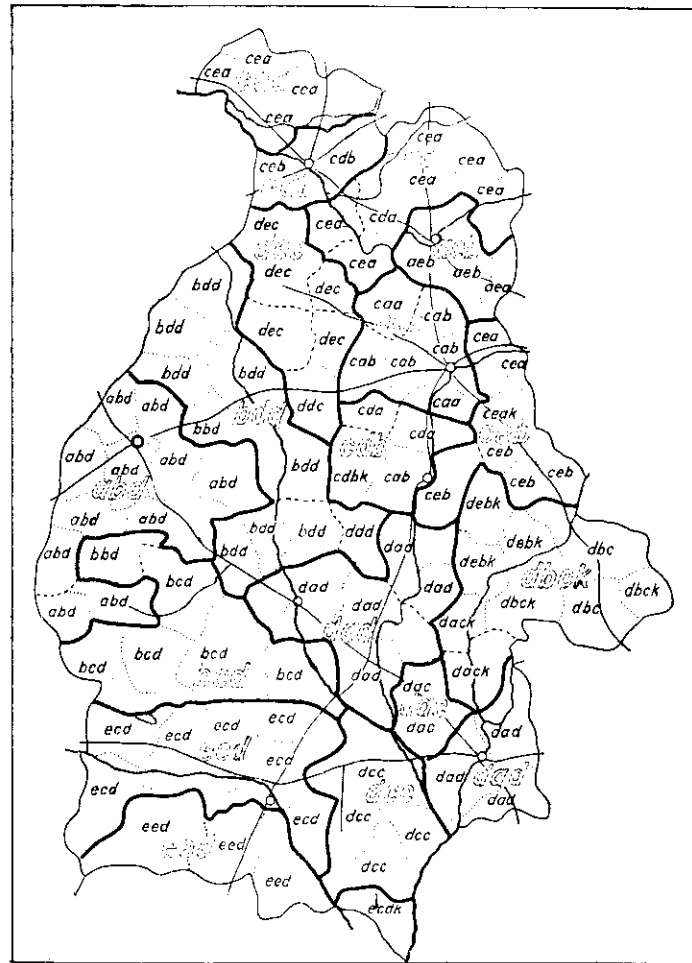
Менска-Слуцкі раён пладазьменнага тыпу з моцным разьвіцьцём травасеяньня, лубіну і наагул занятага папару мае сярэднія разьмеры таварнае бульбяное культуры і натуральнае льянрства. Ральніцтва тут зьяўляецца асновай інтэнсыўнай жывёлагадоўлі і самастойна выяўленага рыначнага значэньня ня мае. Бульба ў значнай меры ідзе па крухмальні і бравары. Дзякуючы добрым сугліністым глебам раён забясьпечаны сваім збожжам і часткаю нават яго вывозіць.

Віцебскі раён пладазьменнага тыпу мае ўсё-ж значныя разьмеры таварнага льянрства, з якім, аднак, конкуруюць бульба і травы.

Вакола Менска-Слуцкага раёну ляжаць бульбяна-збажжавыя раёны верхняга Палесься з моцна скарочаным папарам пры дапамозе культуры лубіну, але з вельмі слабым травасеяньнем у вініку перавагі лёгкіх пясчаных глеб. Бярэзінскае Палесьсе мае больш падкрэсьлены натуральна-збажжавы характар. Разьмеры бульбы крыху павялічаны. Піцічанскае (Глускае) Палесьсе наадварот мае моцна разьвітую бульбяную культуру, відавочна, кармовага прызначэньня. Культура лубіну разьвіта слаба і скарачэньне плошчы гэтага папару можна растлумачыць разьвіцьцём беспарнай збожжава-бульбяной трохпалёўкі і двухпалёўкі, або наогул пашырэньнем беспарнай культуры паводле паўднёва-палескага прырэстапалёвага тыпу. У некаторых раёнах тут паказаны значныя плошчы аблогі (Парыцкі раён).

РАЁНЫ РАЛЬНІЦТВА

(1. Сьстэма ральніцтва. 2. Бульбяны кірунак. 3. Льянны кірунак. 4. Каналляны кірунак.)

Карт. 26. Раёны ральніцтва.

1. Сьстэмы ральніцтва.	с. Многабульбяны натуральныя раёны
а. Ральніцтва пладазьменнага тыпу	д. Раёны з бульбяным ухілам
б. Раёны занятага папару без значнага травасеяньня	е. Малабульбяныя раёны
с. Ральніцтва папарнае з травасеяньнем	3. Валакняная спецыялізацыя
д. Ральніцтва папарнае без значнага травасеяньня	а. Моцна-лянныя раёны
с. Ральніцтва абложна-прырэстапалёвае	б. Сярэдне і слабяльныя раёны з травасеяньнем
2. Бульбяная спецыялізацыя.	с. Сярэдне і слабяльныя раёны без травасеяньня
а. Раёны таварнае бульбы многабульбяныя	д. Раёны натуральнага льянрства
б. Сярэдне-бульбяныя таварныя раёны	к. Раёны таварных каналель

у іншых аблога таксама павінна быць больш пашырана, чым гэта паказваюць данныя веснавых роспытаў.

Прыпяцкае Палес'е мае характэрную абложна-пярэстапалёвую сыстэму ральніцтва і нязначныя разьмеры льянства натуральнага тыпу. Што да культуры бульбы, дык на поўнач ад Прыпяці яна разьвіта даволі моцна, але ня мае таварнага характару; на паўднёж ад Прыпяці неабходна вылучыць асабліва экстенсыўны малабульбяны Лельчыцкі падраён. Глебы скрозь пшчаныя.

Дрысенскі і Гарадоцкі раёны трэба характэрызаваць як папарныя малабульбяныя раёны з моцна разьвітым травасеяньнем на суглінках асабліва выдатныя з боку таварнага льянства. Паміж іх на больш лёгкіх глебах ляжыць невялікі Полацкі падраён, які адрозьніваецца ад іх значна зьменшаным і пераважна натуральным льянствам і наадварот крыху павялічанымі разьмерамі бульбяной культуры. У Талачынскім раёне на паўночным захадзе мясцамі таварнае льянства даволі моцна прадстаўлена, але асабліва зьвяртае на сябе ўвагу бульбяная культура, якая тут у сувязі з прамысловасьцю мае таварны характар.

Гары-Гарэцкі раён, як і папярэднія, характэрызуецца папарным ральніцтвам, але ўжо з крыху скарочаным папарам, з травасеяньнем, таварным льянствам, і таварнай культурай канпель льянства мацнейшае на поўначы раёну і зьніжаецца ў кірунку на паўднё. Раён наогул малабульбяны, але на паўдні разьмеры бульбяной культуры значна большыя ў сувязі з лясчэйшымі глебамі.

Такі-ж пераходны характар, але яшчэ мацней выяўлены мы бачым і ў сумежных Магілёўскім раёне. Яго паўночная частка (Шклоў) належыць да найважнейшых таварна-лянных раёнаў БССР, у паўднёвай частцы льянства слабейшае. Бульбяная культура наадварот моцна разьвіта і мае таварны характар на паўдні раёну, а на поўначы выяўлена шмат слабай. Нарэшце раён гэты, хаця і адносіцца да тыпу папарных, але тут, як і ў суседнім Гары-Гарэцкім раёне, папар скарочаны і засевы часта займаюць звыш 75% ральлі; трэба думаць, што гэтае пашырэнне плошчы засеву праходзіць шляхам беспапарнай культуры прысядзібных вучасткаў, бо „засеваў у папары“, а значыць, занятага папару веснавыя роспыты паказваюць тут вельмі мала. Нязначна разьвіты і засевы на самой сядзібе.

Магілёўскі і Гары-Гарэцкі раёны, як бачым, маюць ральніцтва аднолькавага пераходнага тыпу і аднолькавы характар зьменгэтага тыпу па меры прасоўваньня з поўначы на паўднё. Гэтая пераходнасьць ральніцтва адпавядае, відаць, пераходнасьці глебавых і кліматычных умоў, якія ў гэтай краіне, слаба забяспечаная аж да апошніх гадоў палепшанымі шляхамі зносін, асабліва моцна павінны былі адбывацца на разьмяшчэнні тылаў сельскай гаспадаркі. Правядзеньне новай чыгункі (Ворша-Унеча) і разьвіцьцё прамысловасьці, гарадскога жыцьця і самой сельскай гаспадаркі ў краіне ў пасьлярэвалюцыйныя гады зрушылі яе з адвечнай збажжавой падставы і прымусілі шукаць новых кірункаў спецыялізацыі. У перспэктывах сельскай гаспадаркі вялікае значэньне павінна будзе мець пабудова заводаў фосфатных угнаеньняў. Тым часам кірункі спецыялізацыі гаспадаркі ня ўсюды яскрава выявіліся, і гэта тлумачыць таксама пераходны характар раёнаў. Было-б магчыма абодвы гэтыя раёны аб'яднаць і разглядаць кожнага з іх як падраёны аднае пераходнае Магілёўскае краіны.

Паміж Барысаўскім Палес'ем і Аршаншчынай у аддалі ад чыгунак ляжаць адсталыя і экстенсыўныя прасторы Халопеніцкага

раёну. Папарная збажжавая гаспадарка тут рэзка выяўлена, занятага папару, травасеяньня і бульбы вельмі мала. Але раён, прынамсі яго большая паўднёвая частка, мае даволі выразнае таварнае льянства, якое і трэба лічыць аснаўным кірункам яго спецыялізацыі.

Усходняя частка Магілёўскай акругі (б. Калініншчына) разам з Гомельшчынай і Рагачэўшчынай (усходняя частка Бабруйскай акругі) выразна адзначаюцца характарам ральніцтва ад раёнаў, што ляжаць далей на поўнач. Тады як паўночная Магілёўшчына мае крыху скарочаны папар, тут занятага папару яшчэ менш. Травасеяньне нязначнае. І ўсё-ж збажжавая гаспадарка тут саступае дарогу тэхнічным культурам—у першую чаргу бульбе. У Калініншчыне гэты бульбяны ўхіл найменш выразны:—перад усім ён саўсім не адбываецца ў плошчах засеву бульбы; калі разважаць паводле апошніх, дык Калініншчыну трэба было-б прызнаць малабульбяной. Але культура гэтая выяўляе ўжо цяпер адзакі рыначнасьці ў сувязі з контрактацыйнай бульбы мясцовымі браварамі. З другога боку тут з даўных часоў перахаваліся таварныя валакняныя культуры лёну і асабліва канпель. Наяўнасьць апошніх павінна асабліва моцна адбывацца на характары ральніцтва, бо каноплі вымагаюць значнай колькасьці гною, якая адбываецца ад іншых палёвых культур. Гэты раён з таварнымі каноплямі і лёнам і нарастаючым бульбяным ухілам пры папарным ральніцтве бяз значнага травасеяньня мы вылучаем асобна ад моцна бульбянае Гомельшчыны. Для апошняй, а таксама і для Рагачэўшчыны характэрна максымална ў Беларусі разьвітая таварная культура бульбы. На поўначы ў Рагачэўшчыне і на паўдні ля Гомлю бульбяная спецыялізацыя зьяўляецца бяспрэчна пануючым кірункам ральніцтва. У сярэдзіне краіны (Уваравіцкі падраён), апроч бульбяной спецыялізацыі, існуе даволі значнае таварнае льянства. Такім чынам у Гомельска-Рагачэўскім раёне можна вылучыць тры падраёны: Рагачэўскі, Уваравіцкі і Гомельскі.

Паміж Гомельшчынай і Прыпяцкім Палес'ем ляжыць Рэчыцкі раён пераходнага тыпу. На грунце папарнай (а мясцамі і абложнай) гаспадаркі, якую тут паказваюць веснавыя роспыты, мы бачым моцна разьвітую культуру бульбы, якая тым часам не выяўляе моцнага рыначнага характару. Побач з бульбаю мы знаходзім тут мясцамі і таварнае льянства, а ў частцы раёну значныя разьмеры канпельнай культуры, якая мае натуральны характар.

7. Сыстэмы прадукцыйнай жывёлагадоўлі.

Разгляд тыпаў прадукцыйнай жывёлагадоўлі ў паасобных раёнах Беларусі было-б мэтазгодна весьці тым самым шляхам, як гэта мы рабілі адносна ральніцтва. Жывёлагадоўлю трэба характэрызаваць як з боку суадносін яе галін, яе інтэнсыўнасьці і тэхнічнага стану, таксама і з боку яе спецыялізацыі. Трэба сказаць, аднак, што выканаць гэтую праграму тут цяжэй, чым адносна ральніцтва. Сама статыстыка жывёлагадоўлі, паводле свае якасьці, стаіць значна ніжэй статыстыкі ральніцтва (мы напр. ня ведаем дакладна географіі малочнай прадукцыйнасьці быдла), а аб'ект, які падлягае вывучэньню,—сыстэма жывёлагадоўлі адзначаецца значна большай складанасьцю. Разам з тым дагэтуль няма добра распрацаваных генетычных класіфікацый сыстэмы жывёлагадоўлі. Тут мы маем зусім іншае палажэньне, чым з сыстэмамі ральніцтва, класіфікацыя якіх настолькі добра распрацавана, што

звычайна іх кладуць у падставу характэрыстыкі тыпаў усяе сельскагаспадаркі (Скварцоў, Брынкман і інш.). Толькі Эрэбо даў больш менш-вытрыманую і унівэрсальную клясыфікацыю сыстэм жывёлагадоўлі, аснованую на характары кармленьня. На жаль, дзякуючы сваёй агульнасьці, яна мала дапаможа нам у працы над беларускім матар'ялам. Выходзячы з вынікаў нашых папярэдніх агронамічна-бюджэтных дасьледаваньняў можна лічыць, што ў Беларусі магчымы даволі значныя з гэтага боку розьніцы паміж асобных раёнаў.

Калі ў падставу клясыфікацыі клясыці, як гэта робіць і Эрэбо спосабы забеспячэньня кормаў прадукцыйнай жывёлы і характар яе утрыманьня, дык мы павінны будзем вызначыць для Беларусі наступныя тыпы жывёлагадоўлі: 1—выпасовы (нагульны) тып пры наяўнасьці абшырных пасьвішчаў у агульна-экстэнсыўных умовах гаспадаркі, 2—папарна-гнаёвы—пры скарачанай плошчы пасьвішчаў пасьцьбе на палы, і экстэнсыўным сена-саламяным зімовым кармленьнем Жывёлагадоўля тут натуральнага рыначнага значэньня. 3—інтэнсыўны выганны тып з развітым травасеяньнем і рыначнай жывёлагадоўляй. У зімовым кармленьні відная роля належыць сенакармоўных траў і караньплодам. 4—полустойлавы інтэнсыўны рыначны тып; улетка жывёла на пашы, але з значным падкормам, зімовае кармленьне інтэнсыўнае з удзелам у кармавых даванках бульбы, караньплодаў і моцных кармоў і 5—стойлавы—рэгулярнае стойлавае кармленьне праз цэлы год, пасьцьба траціць сваё кармовае значэньне мэта—інтэнсыўная прадукцыя, разьлічаная на блізкі рынак (прыкладна сьвежамалочная прадукцыя ў ваколіцах гарадоў).

Клясыфікацыя гэтая можа быць прыстасавана ў большай або меншай меры да ўсіх відаў прадукцыйнай жывёлы, хаця з аднаго боку ў межах Беларусі далёка не для ўсіх відаў жывёлы можна наглядзець усе ступені клясыфікацыйнае шкалы і з другога—не заўсёды ўсе віды прадукцыйнае жывёлы данага раёну або гаспадаркі знаходзяцца на адной клясыфікацыйнай ступені. Так, пры папарна-гнаёвай сыстэме гадоўлі быдла магчыма полустойлавае або стойлавае утрыманьне сьвіней і, наадварот, чыста выпасовае утрыманьне авечак. Затым у падставу вылучэньня раёнаў жывёлагадоўлі мы кладзем сыстэму кірункі гадоўлі быдла, якое з усіх відаў прадукцыйнае жывёлы зьяўляецца найбольш пашыраным, да звычайна найбольшы прыбытак адначасна мае найбольшую дыфэрэнцыяцыю з боку інтэнсыўнасьці па раёнах, зьяўляючыся галінай жывёлагадоўлі, асабліва залежнай ад прыродных і эканамічных умоў раёну, ад тыпу яго ральніцтва.

Разгледзім цяпер асаблівасьці жывёлагадоўлі паасобных раёнаў Беларусі з боку кармленьня і утрыманьня быдла і наогул сыстэмы жывёлагадоўлі.

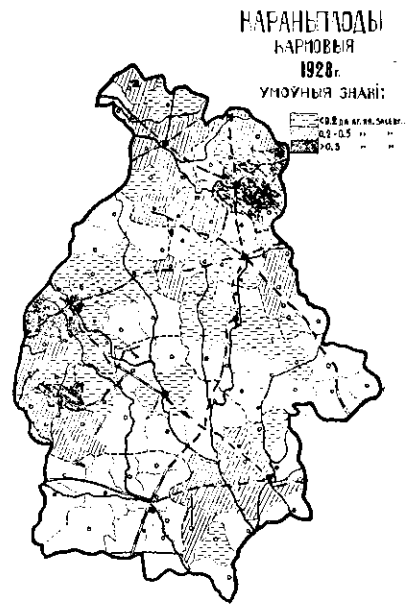
Характар ральніцтва і сенажатніцтва уплывае на сыстэму ўсяе жывёлагадоўлі і гадоўлі ўсіх відаў жывёлы, бо толькі нязначная частка гаспадарак можа грунтаваць сваю жывёлагадоўлю на прывозным корме. Прывозны корм, пераважна канцэнтраваны, аднак, нярэдка выкарыстоўваецца і масавай гаспадаркай паасобных раёнаў Беларусі, як дадатак да сваіх уласных грубых і вадзяністых кармоў сродкаў. Падлічыць колькасьць канцэнтраванага корму, як прывознага¹⁾

¹⁾ Статыстыка чыгуначных перавозак не дае характэрных лічбаў у гэтай справе. Большасць прывозу канцэнтраванага корму ідзе ў гарады і барджэй усяго спажываецца жывёлагадоўляй гарадзкіх і падгарадніх гаспадарак.

так і мясцовага, які ідзе жывёле, на падставе шырокіх масавых матар'ялаў было-б цяжка. Аб гэтым можна сабе зрабіць уяўленьне толькі на падставе спэцыяльнай распрацоўкі бюджэтных і іншых монаграфічнага тыпу дасьледаваньняў.

Больш паказальным у справе раёнаваньня зьяўляецца запас мала-транспартабельных грубых і вадзяністых кармоў сродкаў. Аб географіі аднаго з гэтых сродкаў—бульбы гаварылася шмат у разьдзеле ральніцтва. Картаграма 27 прадстаўляе пашырэнне другой вельмі характэрнай асыпнай расьліны—кармоўных караньплодаў. Яна сконцэнтравана (хаця і ня ў дужа вялікіх разьмерах) у ваколіцах двух найбольшых гарадоў Рэспублікі—Віцебску і Менску, але відавочна пашыраецца і на далейшыя адлегласьці ад гэтых цэнтраў.

Але асаблівае значэньне для мэт раёнаваньня мае географія грубых кармоў сродкаў—з ёю перад усім і зьвязана разьмяшчэньне сыстэм гадоўлі быдла. Сучасныя і даступныя нам статыстычныя матар'ялы яшчэ не дазваляюць пабудаваць колькі небудзь выразнага кармовага баянсу для паасобных адміністрацыйных раёнаў. Затым прыходзіцца і ў даным выпадку карыстацца укоснымі паказчыкамі, якія нам даюць уяўленьне аб суадносінах паміж грубымі кармамі. Такімі паказчыкамі зьяўляюцца суадносіны ральні і сенажаці ў сялянскіх гаспадарках (узятых на падставе зямельнага перапісу 1917 г.), географія кармоўных траў і ўрэшце вываз сена з паасобных чыгуначных станцый. На картаграме 28 мы бачым, што сенажатныя раёны распаложаны па тэрыторыі Рэспублікі двума вялікімі масывамі Палескім і Дзьвінскім. Палесьсе ў выніку асушальных прац надзвычайна пашырыла плошчу сваіх балацяных, пераважна асаковых, сенажацей. Апроч таго тут ёсьць немалыя прасторы прырэчных сенажацей і аграмадныя прасторы пашы ў лясах. Вываз сена з Прыпяцкага Палесься быў і ёсьць нязначны. Запасы грубага корму ледзьве хватае для прахарчаваньня значнай колькасьці быдла, якое дзержаць палескія сяляне. У ўсходняй частцы Палесься, у Гомельшчыне многа добрых прырэчных сенажацей, а быдла менш. Гэта дазваляе Гомельшчыне і сумежным раёнам Бабруйшчыны вывазіць даволі вялікія колькасьці сена. Абшырнасьць прыродных сенажацяў у ўсёй паўднёвай Беларусі трэба лічыць адной з прычын слабых посьпехаў травасеяньня ў гэтай краіне. Толькі раёны з найбольш інтэнсыўнай жывёлагадоўляй, як усходняя Случчына, ваколіцы Гомлю не абмяжоўваюцца ураджаем прыродных сенажацяў і разьвіваюць значную культуру сеяных траў.

Карта 27.

АСНОЎНЫЯ ГЕАГРАФІЧНЫЯ ТЫПЫ СЕЛЬСКОЙ ГАСПАДАРКІ БССР.

Складанасць і рознастайнасць мясцовых умоў утварае на прасторах Беларусі шэраг сельска-гаспадарчых раёнаў і кожны з іх мае сваё выразнае аблічча. Часамі, аднак, мы спатыкаем больш ці менш падобныя раёны тэрыторыяльна разьдзеленыя між сабою раёнамі іншага характару. З другога боку для лепшага выяснення асноўных прынцыпаў разьмяшчэння сельскай гаспадаркі Беларусі можа быць карысным аб'яднаньне нават сумежных раёнаў у комплексы вышэйшага парадку. З гэтымі мэтамі пастараемся падагуліць сказанае вышэй аб паасобных раёнах і вылучыць у іх характарныя рысы, супольныя для цэлых іхніх груп. Выходзячы з нашых мэтодологічных перадпасылак мы вылучаем пяць наступных тыпаў.

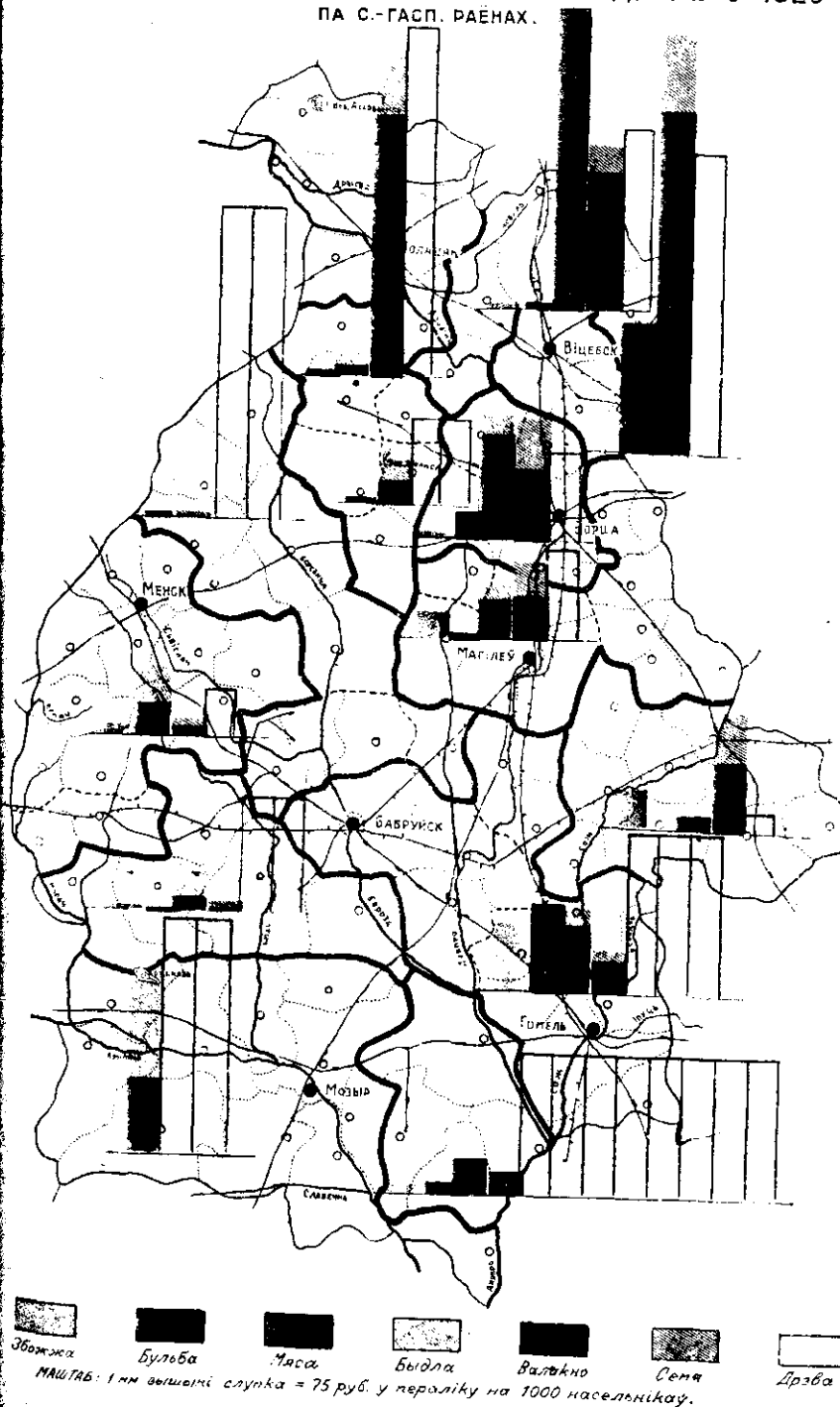
А. Інтэнсыўна-жывёлаводны, пладазьменны (аа).

Разьвіваецца пераважна ў бліжэйшых ваколіцах буйных рынкаў, а таксама ў найбольш ураджайных і густазаселеных раёнах з старой земляробчай культурай, наогул у раёнах з спагаднымі прыроднымі і эканамічнымі умовамі. Да рэвалюцыі тут наймацней разьвівалася таварная і капіталістычная гаспадарка; сьляды гэтага разьвіцьця засталіся да нашага часу між іншым у павышаных разьмерах найму парабкоў. Тут мы знаходзім высокую капіталізацыю гаспадарак, высокую прадукцыйнасьць зямлі і працы.

Аснова таварнай спецыялізацыі — інтэнсыўная жывёлагадоўля. Звычайна мы спатыкаем тут або рыначную сьвежамалочную прадукцыю, або моцна разьвітую масьляную і сырную прадукцыю шырока ахопленыя малочнай коопэрацыяй. Побач з малачарствам або нават наперадзе яго выступае звычайна і рыначная інтэнсыўная сьвінагадоўля.

Ральніцтва звычайна самастойнае таварнае ролі ня іграе, або ў кожным разе відавочна яе траціць. Яго задача-забясьпечыць кормам інтэнсыўную рыначную жывёлагадоўлю самой гаспадаркі. З гэтай прычыны мы знаходзім тут заўсёды павышаныя ў параўнаньні з сумежнымі раёнамі разьмеры культуры бульбы і караньплодаў, узмоцненнае травасейнае і адпаведна гэтаму зьніжэньне ўдзелу збожжавых у засевах, скарачэньне чыстага напару. Ральніцтва пад гарадамі носіць адзнакі вольнае сыстэмы, а крыху далей, дзе ўжо нельга карыстацца гарадзкімі ўгнаеньнямі, — яно набліжаецца да плодазьменнае сыстэмы паводле суадносін культур і мэтавае ўстаноўкі ўсяе гаспадаркі. Не заўсёды, аднак, мы знаходзім тут правільныя пладазьменныя сьвазвароты (шматпалёўку) — гэтакія мы можам пабачыць пераважна ў буйных

ВЫВАЗ ГАЛОЎНЫХ СЕЛЬСКА-ГАСПАД. ПРАДУКТАЎ У 1926-7 Г.
ПА С.-ГАСП. РАЁНАХ.

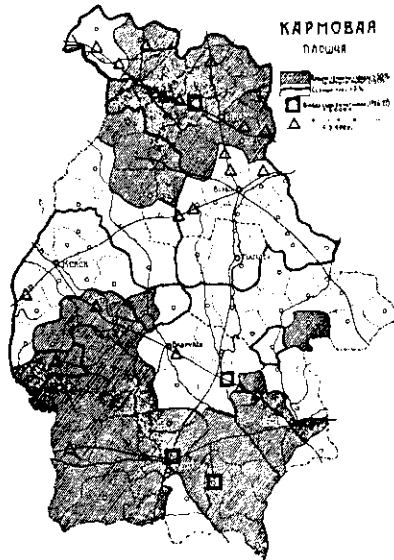

Другі многасенажатны раён—Дзвінскі (ахапляе сабою увесь вадзбор Дзвіны) у сувязі з характарам свайго морэннага ландшафту мае асабліва вялікія размеры сухадольных сенажаццяў і параўнаўча мала-балотных. Непрапушчальная для вады морэнная гліна не дазваляе вясці рэгулярнай палёвай гаспадаркі па зьніжэньнях рэльефу: азіміна, а нярэдка і ярына тут вымакаюць. Гэтыя кавалкі звычайна закідаюцца пад сенажці і даюць пэўныя запасы сена. На гледзячы на гэта тут у процілегласць Палесью мы бачым і значнае травасеянне. Такі стан забяспечанасці грубым кормам дазваляе Дзвінскай краіне ня толькі развіваць уласную жывёлагадоўлю, але і вывозіць некаторыя колькасці сена па чыгуны.

Цэнтральная Беларусь — краіна лёсавых плято і сухіх верхняпалескіх нізін значна горш забяспечана прыроднымі лугамі, чым папярэднія краіны. У кожным разе суадносіны ральлі і сенажці тут найменш карысныя для апошняй. Гэты недахват прыроднай кармовай плошчы асабліва стымуляваў развіццё палёвага травасеяння ў ва ўсіх—больш менш інтэнсіўных раёнах сярэдняе паласы Беларусі. Менскі, Слуцкі, Магілёўскі, Аршанскі раёны і некаторыя іншыя (гл. карт. 19) развілі значнае штучнае травасеянне і гэтым спосабам пакрываюць дэфіцыты свайго кармовага баянсу. Больш далёкія ад рынкаў і чыгунак і наогул больш экстенсіўныя раёны гэтае-ж паласы яшчэ не паспелі у належнай меры развіць травасеянне і асабліва церпяць у наш час ад недаквату корму. Тут мы можам сустрэць тыповыя зьявы аджыўшай свой век трохпалёўкі—зьніжэньне ўкосаў сенажацей, здрабненне і колькаснае скарачэнне жывёлы і г. д.

Колькасць жывёлы і перад усім колькасць была адбівае ў сабе большую ці меншую спагаднасць кармовай умоў у данай мясцовасці. Калі мы адзначым на картаграме (карт. 29) раёны, у якіх прыходзіцца на 100 гасп. менш 250 шт. была, ад 250 да 350 шт., і нарэшце больш 350 шт., дык мы лабачым даволі компактныя раёны, з якіх многажывёльны ляжыць у Прыпяцкім і Пцічанскім Палессі, сярэдняжывёльны ў Бярэзінскім Палессі, панад Дняпром ніжэй Магілеву, у Слуцкім і ўрэшце на поўначы Віцебшчыны. Рэшта-ж тэрыторыі адносіцца да малажывёльных раёнаў.

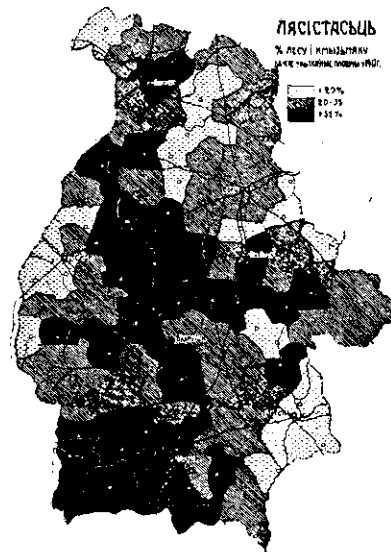
Параўнаваўшы гэтую картаграму з картаграмай лясістасці (карт. 30) і сенажацей (карт. 28) лёгка пераканацца, што паміж гэтымі зьявамі існуе нейкая сувязь: многалесныя, а часта і многасенажат-

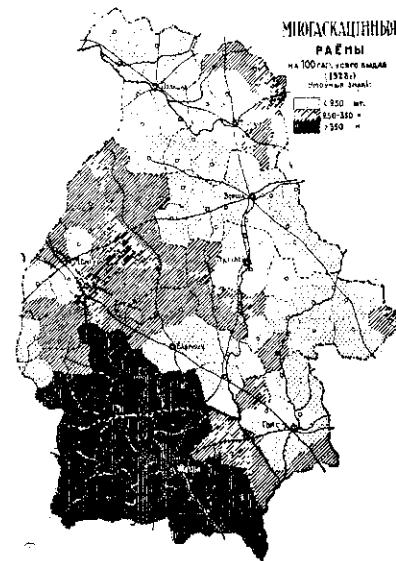
Карт. 28.

ныя раёны аказваюцца і многажывёльнымі. Характар гэтае сувязі будзе зусім зразумелы, калі мы сабе ўявім, што значная частка лясоў, і то асабліва у лясістых мясцох, зьяўляецца месцам пасьцьбы жывёлы, перад усім была. Там, дзе лясоў мала або доступ да іх для вясковага стада такі іначай закрыты, астаецца два выходы—пасцьба па папары праз усю вясну, або тая-ж пасцьба па папары ці па сталым выпасе з больш менш значным прыкармліваннем жывёлы, асабліва з вясны. Такое прыкармліванне надае жывёлагадоўлі ўжо полустойлавы характар.

Нажаль, аднак, у нас няма выразных даных аб пашырэнасці летняга падкармлівання. Некаторую арыентацыю можна зрабіць сабе паводле лічбаў аб кармленні жывёлы, апублікаваных у Штогодніку ЦСУ¹⁾. З гэтых лічбаў выходзіць, што з 10 акруг БССР (бяз Гомельшчыны) найдаўжэй прыкармліваюць ка-

Карт. 30.

Карт. 29.

роў з вясны ў Менскай, Слуцкай, Бабруйскай і Магілёўскай акругах, найменш—у Полацкай, Віцебскай і Барысаўскай. Розніца у працяжнасці стойлага ўтрымання паміж Менска-Слуцкай і Мазырскай краінамі звыш месяца.

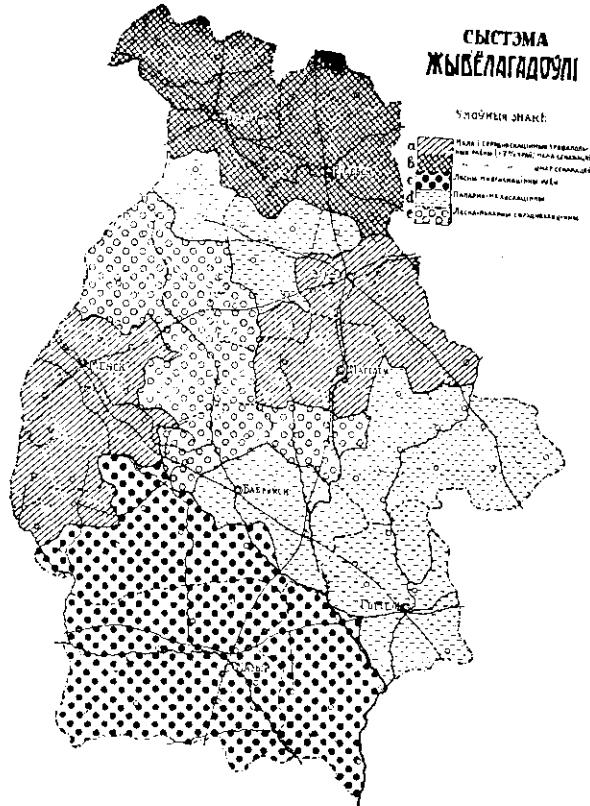
Калі разгледзіць склад зімовага кармлення кароў, дык выходзіць, што найбольш канцэнтраванага корму даюць каровам у Менскай і Аршанскай акругах, найменш у Мазырскай, Полацкай і Бабруйскай акругах, прычым у Полацкай акрузе найменш таксама ідзе ў корм каровам і бульбы, але за тое шмат сеяных траў. Лічбы па Полацкай акрузе, аднак, выглядаюць ня зусім пэўна.

Мала бульбы даецца ў корм і па Мазырскай, Бары-

¹⁾ Статыстычны штогоднік 1924-1925 вып. II, ч. 1.

саўскай і Віцебскай акругах і наадварот многа бульбы—па Слуцкай, Менскай і Аршанскай акр.

Сярод грубага корму звычайна пераважае сена, асабліва ў Палессі (Мазырская акр.), дзе саломе належыць саўсім мізэрнае месца ў кармовым рацыёне. Але ў адной акрузе—Калінінскай—саломе стаіць на першым месцы. Калі-ж узяць сярэдні расход усіх відаў корму ў пераводзе на крухмальныя эквіваленты, дык можна і ў гэтай справе

Карт. 31. Сыстэма жывёлагадоўлі (а—падстойлавае, в—інт. выганная, с—выпасовая, д—папарна-гнаёвая, е—лесна-папарная).

заўважыць пэўныя розніцы між акругамі. Найбольшы расход корму на 1 карову паказваюць Віцебская, Аршанская і Менская акругі (29-30 п.), найменшы—Мазырская і Калінінская (22 п.), далей Барысаўская, Магілёўская і Полацкая.

Паставіўшы побач усе данныя аб характары кармлення і дадаўшы вядомыя з літаратуры характарыстыкі пераважна летняга кармлення (Озеров, Бокун і інш.), мы можам вызначыць некаторыя характэрныя раёны (карт. 31). Так Прыпяцкае Палесся можна лічыць характэрным раёнам ляснога выпасовага тыпу; да яго набліжаецца Пцічан-

скае Палесся. Калінінскі раён можна лічыць прадстаўніком папарнага тыпу пашы і саломенага зімовага корму; Менска-Слуцкі і Віцебскі можна аднесці да паўстойлавага тыпу. Бярэзінскае Палесся разам з Быхаўшчынай трэба лічыць раёнам лесна-папарнае пашы. Для папарна-гнаёвага-ж тыпу з большымі або меншымі агаворкамі трэба аднесці і Гомельшчыну. Магілёўшчына і Аршаншчына застаючыся ў аснове раёнамі папарнае пашы, па некаторых адзнаках набліжаюцца да больш інтэнсіўнага паўстойлавага тыпу; у кожным разе пашыранае тут травасеянне дае магчымасць даволі значнага летняга падкорму жывёлы. На неабходнасць падкорму паказвае між іншым і значнае скарачэнне ліку жывёлы пры больш інтэнсіўным яе зімовым кармленні.

Полаччына, як і Віцебшчына, крыху лепш забяспечаная прыроднай кармовай плошчай, хаця і церпіць ад недахвату канцэнтраванага корму і змушана дзеля гэтага скарачаць стойлавы перыяд, усё-ж дзякуючы наяўнасці значнага травасеяння і значнага ўдзелу сеяных траў у рацыёне можа быць набліжана разам з Віцебшчынай да інтэнсіўнага выганнага тыпу.

Прыблізная схэма пабудаваных на гэтай падставе раёнаў даецца на карт. 31. Пытаньне гэтае, аднак, патрабуе яшчэ значнай прапрацоўкі.

8. Гадоўля быдла. Малочная спецыялізацыя.

Статыстычныя данныя, якімі мы распалагаем, мала гавораць аб тэхнічным стане і інтэнсіўнасці гадоўлі быдла; больш матар'ялыны даюць для меркаванняў аб кірунку спецыялізацыі гэтае галіны. Укосна, праўда, нярэдка можна паводле гэтых матар'ялаў меркаваць і аб інтэнсіўнасці гадоўлі быдла.

У Беларусі можна заўважыць наступныя важнейшыя кірункі гадоўлі быдла: а) мясна-рабочы, б) мясны, в) мясна-малочны, г) малочна-мясны, д) сьвежамалочны. Апроч таго, належыць вылучыць натуральную гнаёвую гадоўлю быдла, натуральную малочную гадоўлю і натуральнае вырошчванне. З большай або меншай пэўнасцю можна вылучыць толькі раёны рыначнае спецыялізацыі гадоўлі быдла, што для нас прадстаўляе і найбольшую цікавасць. Асноўнымі відамі спецыялізацыі гадоўлі быдла трэба лічыць малочную і мясную.

Малочная прадукцыя зьяўляецца нагэтулькі пашыранай і звычайнай часткай масавай сялянскай жывёлагадоўлі Беларусі, што здавалася-б малочны ўхіл можна прыпісаць усім нашым раёнам, за выключэннем хіба Прыпяцкага Палесся, дзе ў гадоўлі быдла на першы плян выразна выступаюць рабочы і мясны кірунак. Аднак, нельга ня лічыцца з даволі значнымі розніцамі ў характары гэтае малочнае прадукцыі. Побач з інтэнсіўнымі і таварнымі раёнамі мы спатыкаем раёны з вельмі нізкай малочнай прадукцыйнасцю, якая ледзьве забяспечвае скромныя нормы спажывання самога земляробчага насялення і ў кожным разе не дае ніякіх таварных лішкаў, або нават раёны, дзе і гэтыя натуральныя патрэбы яна ня можа задаволіць і дзе быдла трымаюць, паводле слоў сялян, „дзеля гною“, дзе малако зьяўляецца толькі дадатковым прадуктам пры галоўнай мэце жывёлагадоўлі—прадукцыі ўгнаення. Такая прасторавае дыферэнцыяцыя малочнае жывёлагадоўлі стаіць у залежнасці ад мясцовых рыначных і прыродных умоў, а таму прадстаўляе сабою цікавасць ня толькі пазнавальнага, але і практычнага характару. Для высвятлення яе за-

трымаецца на паказчыках тэхнічнага стану гэтай галіны і яе рыначнасьці.

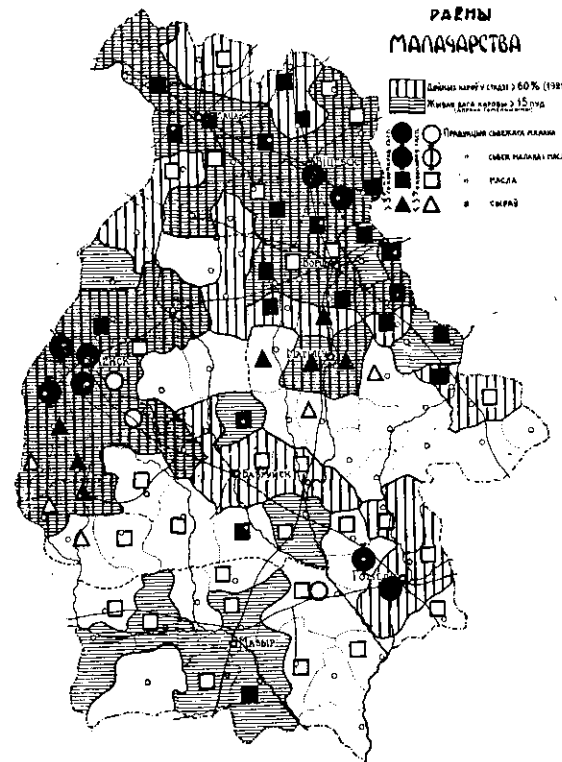
Пры раёнаваньні малочнай жывёлагадоўлі звычайна шмат увагі надаюць паказчыкам працэнтавага ўдзелу кароў у стадзе быдла і колькасьці кароў на 1 гаспадарку або на 100 душ насяленьня. Апошні паказчык для нашых мэт не гадзіцца. Ён быў бы адпаведным пры поўным ізаляваньні прыродных умоў і звязаных з імі агульных разьмераў жывёлагадоўлі. Пры фактычных-жа ўмовах Беларусі ён дае якраз адваротны малюнак. Найбольшую колькасьць кароў на 1 гасп., мы знаходзем у Мазыршчыне (218,8) далей ідуць Бабруйшчына, Меншчына, а на астатку Аршаншчына, Магілёўшчына і Полаччына (весткі 1926 г.). Зразумела, што колькасьць кароў у Мазыршчыне тлумачыцца няк не малочным характарам гэта краіны, а толькі яе многажывёльнасьцю.

Разгледзіўшы другі статыстычны паказчык—% дойных кароў у стадзе быдла, мы убачым малюнак адваротны таму, што даваў паярэдні паказчык і значна бліжэйшы да супраўднасьці. Перад усім мы адразу-ж пабачым, што раёны палескія з мяснот жывёлагадоўлі аддзелены ад інтэнсіўнага Менска-Слуцкага раёну выразнай ступеньню—у першых мы бачым менш 50% кароў у стадзе быдла, у другіх больш 60%. Прыняўшы гэтыя інтэрвалы, мы убачым што ўся паўночная і паўночна-заходняя частка Рэспублікі мае звыш 60% кароў у стадзе, тады як у паўднёва-ўсходняй пераважаюць ніжэйшыя паказчыкі. Апроч Прыпяцкага і Пцічанскага Палесься, дзе % кароў ніжэй 50, мы знаходзім зьніжаны % кароў у Рэчыцкім Палесьсі і паўночнай Гомельшчыне, у ўсёй Магілёўшчыне за выключэньнем бліжэйшых трох да Магілёву раёнаў, у некаторых раёнах над Бярозай (Бярэзін, Клічаў, Чэрвень) і ў паасобных больш паўночных раёнах (Плешчаніцы, Халопенічы, Чашнікі, Дуброўна). Наадварот, раёны з павышаным % кароў (больш 60%) апрача Віцебшчыны, Полаччыны, Аршаншчыны, Менска-Слуцкага раёну і сумежных тэрыторый, уразаюцца далёка на паўднёва-ўсход адной паласою, якая ўвесь час ідзе ўздоўж лініі Заходняй чыгункі і яе ўплывам можа быць растлумачана. Гэтая паласа складаецца з раёнаў Пухавіцкага, Асіпавіцкага і Сьвіслацкага, Бабруйскага, Рагачэўскага, Чачэрскага, Гомельскага і Веткаўскага. Апроч таго, у Магілёўшчыне такія-ж паказчыкі маюць два самых усходніх раёны—Крычаўскі і Клімавіцкі. Тыя літэратурныя звесткі, якія існуюць аб гадоўлі быдла, а таксама статыстычныя матэрыялы іншых крыніц пацьвярджаюць і тлумачаць шмат якія рысы толькі што пераказанай географіі. Так у Дубровенскі раён уваходзіць вялікая частка ляснога і балотнага масыву, г. зв. Верацейскае Палесьсе, што дазваляе ўзмоцненае гадаваньне маладняку і зьніжае % кароў. У Плешчаніцкім раёне даволі многа рабочых валоду, Магілёўшчына мае значны вываз мяса і быдла, ня кажучы ўжо аб усім паўднёвым Палесьсі, немалочны характэр якога даволі вядомы.

Аб раёнах з высокім % кароў наўрад ці можна заўсёды з пэўнасьцю гаварыць, як аб малочных. Для таго няма яшчэ належных падстаў, а гэтыя падставы, трэба думаць, дасьць нам абсьледваньне жывёлагадоўлі, якое апошнімі гадамі праводзіцца ў Беларусі. У сучаснасьці мы не расплагаем весткамі аб малочнай прадукцыйнасьці быдла па адміністрацыйных раёнах і гэта значна затrudняе ўстанавленьне раёнаў малочнай гадоўлі быдла. Некаторую арыентацыю ў гэтай справе можна атрымаць разглядаючы лічбы аб жывой вазе і ка-

ровы па раёнах, якія зьбіраны былі ЦСУ у 1925-26 г. і не ахапляюць Гомельшчыны. Лічбы гэтыя, калі толькі ім можна верыць, паказваюць павышаную жывую вагу ў Менска-Слуцкім раёне, у заходняй Полаччыне, у Аршаншчыне, Віцебшчыне, але паасобныя раёны з высокай жывой вагою мы бачым і ў Палесьсі (Калінкавіцкі, Тураўскі).

Зусім натуральна было-б спадзявацца, што ў раёнах з пэўнай спецыялізацыяй—малочнай або мяснот, раённыя лічбы жывой вагі

Карт. 32.

стаяць у пэўнай сувязі з прадукцыйнасьцю жывёлы, як мяснот так і малочнай. Так, зьмізарнае быдла гнаёвых раёнаў мае адначасна і нізкую жывую вагу (10—12 пуд.) і нізкую малочную прадукцыйнасьць. Раёны з мэтысным і наогул палепшаным быдлам маюць больш высокія абодвы паказчыкі. Э. Бокун¹⁾ у сваім дасьледваньні чырвонага беларускага быдла Меншчыны дае наступныя лічбы: для абортгеннага быдла жывая вага ня больш 15-16 п. і гадавы ўдой 35,6 п., для палепшанага сялянскага—жывая вага 16—18 п., гадавы ўдой 53,5 п.

¹⁾ Э. Бокун. Предварительный отчет по качественному изучению литовско-белорусского скота.

С. г. раёнаваньне.

Раўнаваць з гэтага погляду раёны рознага кірунку спецыялізацыі былі было-б рызыкаўна, зачым мы і абмяжоўваемся толькі раёнамі з высокім % кароў.

У раёнах з высокім % кароў у стадзе мы ў большасці выпадкаў знаходзім жывую вагу каровы звыш 15 пуд., а ў некаторых раёнах паказана і значна большая жывая вага. Так у Ляднянскім раёне знаходзім 22 пуды, у Гары-Гарэцкім 21,5 пуд. у Самавалаўскім, Вальнецкім, Плешчаніцкім, Калінкавіцкім звыш 19 п. Усё гэта, відавочна, раёны пашырэння матэрыяла або наогул палешанага быдла. Але з другога боку мы знаходзім раёны з высокім % кароў, дзе жывая вага нязначная. Такімі раёнамі зьяўляюцца Барысаўшчына з сумежнымі раёнамі (апроч ваколіц самага г. Барысаву), паўночная Віцебшчына і Полаччына, Бабруйскі і Рагачоўскі раёны. Тады, як у апошніх супадзенне значнага % кароў у быдле і нізкай жывой вагі можна тлумачыць параўнаўна недаўнім уплывам рыначнага фактару ў відзе чыгункі і гарадоў, якія пры ёй вырасьлі, на вакольную тэхнічна адсталую, прымітыўную жывёлагадоўлю, дык у Барысаўшчыне гэтае супадзенне ёсць барджэй ўсяго вынікам недастатковасці кармовае плошчы і чыста натуральнага прызначэння малочнае прадукцыі, якое не дае гаспадару належнага імпульсу для развіцця свае жывёлагадоўлі. Урэшце на поўначы Віцебшчыны і Полаччыны нізкая жывая вага, а значыць і нізкая малочная прадукцыйнасць могуць часткаю нам тлумачыць пераважна мясны ухл гэтых раёнаў.

Пытанне аб раёнах малочнай спецыялізацыі найлепш, аднак, асвятляецца разглядам непасрэдных паказчыкаў рыначнасці гэтае галіны. Устанавіць рыначнасць гаспадарак з індывідуальным збытам даволі цяжка. Але ў наш час пераможна пасуванья наперад вытворчае коопэрацыі, якая ахапляе бадай ці ня большую частку таварнага малака і стварае новыя раёны таварнае малочнае прадукцыі, мы можам абмяжавацца вылучэннем раёнаў коопэрацыйнага малачарства. Мы маем даволі абшырныя весткі аб коопэрацыйным збыце малака і малочнае прадукцыі¹⁾ амаль не па ўсіх раёнах Рэспублікі. Гэты дужа цікавы матэрыял, які яшчэ чакае свайго даследчыка, мы часткова скарыстаем у сваіх мэтах.

Перад усім мы можам вымерыць інтэнсіўнасць рыначнага малачарства процантам гаспадарак, ахопленых гэтым відам коопэрацыі па асобных раёнах. На першае месца тут выходзяць бліжэйшыя да Менску, Віцебску і Магілёву адм. раёны, дзе гэты процант даходзіць да 20 і звыш (Заслаўскі раён 20,9%, Высачанскі 20,1% і інш.). Аднак такіх раёнаў ня шмат; большасць раёнаў малочнай коопэрацыі мае значна ніжэйшыя паказчыкі коопэраванасці. Узяўшы ўсе адм. раёны, якія маюць больш 3% коопэраваных гаспадарак, мы атрымаем даволі выразны малюнак раёнаў таварнага малака. Да такіх раёнаў належыць Менска-Слуцкі раён (апроч паўземежных частак, дзе коопэраванасць ніжэйшая), шырокая паласа ад Віцебску на Полацк, якая, аднак, захапляе і паўночную Віцебшчыну (Гарадоцкі раён), Магілёўска-Аршанскі раён (паўночная частка Магілёўскае акр. і амаль уся Аршанская акр.), бліжэйшыя да Гомлю раёны.

Вельмі цікава, што значнае развіццё малачарскае коопэрацыі мы знаходзім у некаторых палескіх і поўпалескіх раёнах. Асабліва з гэтага

1) Весткі гэтыя атрыманы намі ад Бел. Малочна-Жывёл. Союзу.

боку вылучаецца Парыцкі раён, дзе малачарскай коопэрацыяй ахоплены 13,3% гаспадарак; з гэтага боку Парыцкі раён выпярэджвае ня толькі сумежныя палескія раёны, але і большасць інтэнсіўных раёнаў чыста малочнага характару, нават раёнаў блізкіх да гарадзкіх асяродкаў (напр. ваколіцы Гомлю маюць толькі 8-9% коопэраваных у малочнай коопэрацыі гаспадарак). Развіваецца, але значна слабей, малачарская коопэрацыя і ў іншых палескіх раёнах. Прыклад Парыцкага раёна з яго пераважна палескай прыродай, звычайным мясцовым быдлам і ня вельмі спагаднымі рыначнымі ўмовамі, раёна дзе перахавалася яшчэ да 12% аблогі (1927) сведчаць аб магчымасці шырокіх перспектыв для малачарства ў Палесся ўжо ў бліжэйшыя годы.

Даныя аб малачарскай коопэрацыі дазваляюць яшчэ нам высьвятліць самы характар малочнай прадукцыі. У ваколіцах вялікіх гарадоў (Менск, Віцебск, Магілёў, Гомель), дзе мы ўжо заўважылі найбольшы процант коопэраванасці, малачарскія таварыствы збываюць на рынак пераважна сьвежае малако і часткаю масла. Такім чынам тут дэкалізаваліся найбольш інтэнсіўныя раёны малочнай жывёлагадоўлі, апошняя здольна заняць тут домінуючае палажэнне ўва ўсёй сельскай гаспадарцы, надаючы яе ральніцтву пладазьменную або нават вольную сістэму. Далей ад гарадоў малачарскія коопэратывы вырабляюць або сыры або масла. І ў гэтай справе заўважваецца пэўная законаўпарадкаванасць. Уся Віцебшчына і Полаччына, Гомельшчына і Палесся, а таксама часткаю ўжо ўспомнены падгароднія раёны вырабляюць масла. Сыры вырабляюць два сплашных раёны — адзін у заходняй Магілёўшчыне, другі ў Слуцшыне. Асабліва гэтае вузкае спецыялізацыйнае растлумачыць мы тым часам не бярэмся, магчыма што тут уплывала і сьведамае плянаванне тых або іншых устаноў, або гістарычныя прычыны, зьвязаныя, напрыклад, з адпаведным абсталяваньнем, якое асталося яшчэ ад даваенных часоў.

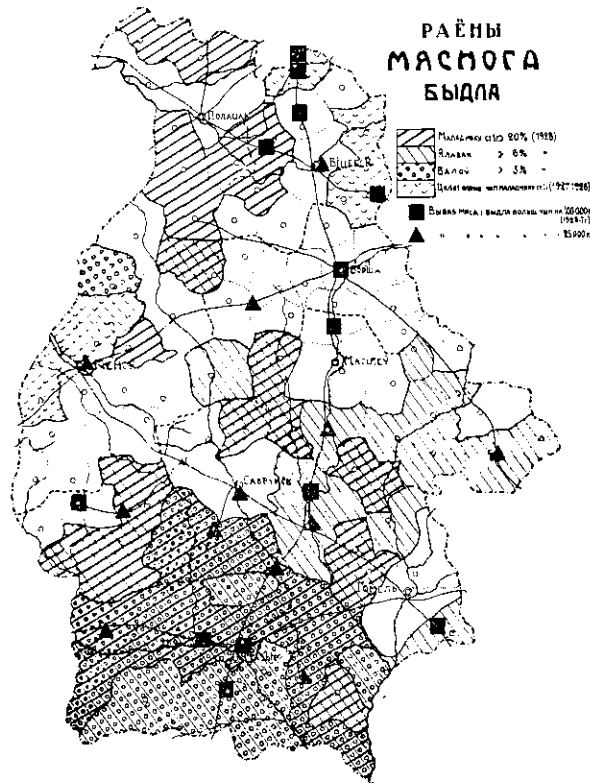
Разглядаючы цяпер сумесна паказчыкі малочнае спецыялізацыі мы бачым, што ў асноўных раёнах яны даюць адзін і той самы малюнак.

Мы можам вылучыць на іх падставе наступныя раёны: раёны *інтэнсіўнай рыначнай малочнай жывёлагадоўлі*: а) Менскі сьвежамалочна-масьляны, б) Слуцкі раён сырнай прадукцыі, в) Віцебскі сьвежамалочны, г) Гомельскі сьвежа-малочна-масьляны, д) Полацкі — масьляны, е) Гарадоцкі масьляны, ж) Аршанска-Магілёўскі сыры і масьляны, з) Крычаўскі масьляны. *Раёны палескага малачарства* і) Парыцка-Пцічанскі масьляны раён і к) паасобныя адм. раёны Прыпяцкага і Рэчыцкага Палесся. *Раён натуральнага малачарства* л) Барысаўска-Халопеніцкі.

9. Мясная спецыялізацыя.

Найбольш эктэнсіўнай формай рыначнай гадоўлі была трэба лічыць мясна-рабочую. Рабочае быдла (валы) даўней было моцна пашырана ў Беларусі; ў наш час рабочыя валы ў значнай колькасці засталіся толькі ў Прыпяцкім палесся (карт. 33). Тут яны яшчэ і цяпер не бяз поспеху конкуруюць з рабочым канём; прынамсі за час вайны колькасць іх моцна ўзраста. Аднаўленне лясных заробкаў у апошнія гады дало значную перавагу рабочаму каню і колькасць рабочых валоў перастала ўзрастаць. Тым часам у большасці раёнаў Мазырскай акругі колькасць рабочых валоў перавышае колькасць

рабочих коней. Рабочья валы ў усіх раёнах Мазыршчыны, у Камарынскім і Лоеўскім раёнах Гомельшчыны і ў Парыцкім раёне Бабруйскае акругі складаюць больш 10% ад усяго стада быдла. Другое невялікае гняздо рабочих валоў засталася на поўначы Барысаўшчыны — разам з старажытнаю сахою. Што-ж да паўднёвага палескага раёну пашырэння рабочих валоў, дык ён надзвычайна блізка супадае

Карт. 33.

з раёнам пашырэння аблогі. Абедзве гэтыя зьявы відаць маюць супольныя прычыны, а імі ёсць характар землекарыстання—значны абшар лясных пасьвішчаў і сялянская ралья, параскіданая невялікімі кавалкамі па лесе на значных адлегласьцях ад вёскі.

Рабочья валы выконваюць, аднак, ня толькі функцыю рабочае жывёлы, але адначасна і мясное. Пасьля некалькіх гадоў працы ў гаспадарцы валы адкормліваюцца і ідуць на продаж ці выменьваюцца з прыдачай на маладыя валы або бычкі.

Дзякуючы гэткаму парадку гадоўля быдла ў Прыпяцкім палесьці зьяўляецца моцна рыначнай галіною; яна фактычна дае пераважную частку рыначнага звароту палескай гаспадаркі. Праўда, ў продаж

ідуць ня толькі валы, але і каровы, мясцамі ялавіцы і маладняк; у кожным разе валом належыць у гэтай справе першае месца. Каровы у палескай гаспадарцы маюць сваім прызначэньнем дастаўленьне гною, гэтак патрэбнага тут для гнаеньня беспарных прысядзібных кавалкаў, і вырошчваньне маладняку. Малочная прадукцыя кароў звычайна вельмі нізкая, пры тым % кароў у стадзе невялікі і значная іх частка застаецца ялавіцамі. Працэнт малочных кароў у стадзе быдла хістаецца тут ад 20 да 38, а ялавіц даходзіць да 14%. Разам з тым мы бачым тут значную колькасць маладняку старэй году (да 23% ад стада быдла). Данья-ж чыгуначных перавозак сьведчаць аб тым, што якраз з Мазырскага Палесься ідзе найбольшы вываз жывога мяслага быдла. Усе гэтыя меркаваньні апраўдваюць характэрныку Прыпяцкага палесься як мясна-рабочага раёну.

Калі рабочае быдла за межамі папярэдняга раёну пашырана вельмі мала, дык таго нельга сказаць аб мясным кірунку. На картаграме 33 паказаны важнейшыя раёны вывазу мяса і быдла. З яе можна зрабіць такі вывад, што апроч Прыпяцкага Палесься, значныя колькасці мяса вывозіць паўночная Віцебшчына (Гарадоцкі раён), дый шэраг станцый сярэдняй паласы Рэспублікі таксама вывозіць у большай ці меншай колькасці мясныя продукты. Каб разабрацца ў гэтай справе, разгледзім іншыя матар'ялы па даным пытаньні.

Кірунак спецыялізацыі гадоўлі быдла адбіваецца на яго складзе. Пры інтэнсыўным малочным кірунку (напр. у гарадох і мястэчках) стада складаецца амаль што не з адных кароў, маладняк гадаваць у гаспадарцы неаплатна, таксама няма рахунку трымаць у гаспадарцы якое небудзь немалочнае быдла; ялавых кароў напр. стараюцца адразу збыць з гаспадаркі. У менш інтэнсыўным малочным кірунку гадуецца ў гаспадарцы такая колькасць маладняку, якая неабходна для рэмонту свайго ўласнага стадку. Калі-ж у складзе стадку ёсць звышрэмонтны маладняк, дык гэта трэба лічыць адзнакай вырошчваньня для рынку на мяса або на гадоўлю. Такое вырошчваньне ў умовах Беларусі толькі ў паасобных абмяжаваных раёнах можа мець на мэце дастаўку малочных кароў у раёны інтэнсыўнае малочнае гаспадаркі, якія самі вырошчваньня для рэмонту не вядуць. Запатрабаваньне мясцовага рынку на малочнае быдла дагэтуль было яшчэ ня гэткае шырокае, каб стварыць абшырныя спецыялізаваныя ў гэтым кірунку раёны; да таго-ж гэта павінна быць высокапрадукцыйнае заводзкае або мэтыснае быдла. Гнэздаў такога быдла ў Беларусі ня шмат. З іх вылучаецца на першае месца Самахвалаўскі раён, як асяродак чырвонае беларускае пароды. Але статыстычныя лічбы веснавых роспытаў яшчэ не адбіваюць у сабе таго кірунку заводзкае жывёлагадоўлі, які разьвіваецца ў Самахвалаўскім раёне; % маладняку старэйшага I году тут быў ніжэйшы чым у большасьці сумежных з паўдня і з усходу раёнаў. Наадварот, тут значна павялічаны % кароў у стадзе, што сьведчыць аб інтэнсыўным малочным кірунку, разьлічаным на збыт сьвежага малака і інш. малочных продуктаў на блізкі Менскі рынак.

Прыведзены прыклад Самахвалаўскага раёну паказвае, што звышрэмонтны маладняк быдла ў Беларусі мае звычайна мясное прызначэньне. Разгледзім яго разьмяшчэньне.

Значныя прасторы ў сярэдняй паласе Рэспублікі маюць маладняка старэйшага I году — 14-17%. Паласа гэтая, як ужо адзначалася, слаба забясьпечана сенажацьмі і для яе гадаваньне звышрэмонтнага малад-

няку прадстаўляла-б пэўныя цяжкасьці. З другога боку прывозу адкуль небудзь з (оку значнай колькасці быдла чыгуначныя перавозкі не адзначаюць. З гэтага мы можам зрабіць вывад, што такая колькасць маладняку ст. 1 году (каля 15%) якраз здавальняе патрэбы рамонту свайго стадку. Гэты вывад пацвярджаецца і апрыорнымі меркаваньнямі. Калі будзем лічыць, што каровы звычайна цяляцца ў Беларусі ў 2-3 гады і што на мяса яны ідуць у 8—10 гадоў, дык, адкінуўшы нормальны адход, будзем мець такі склад стадку быдла: 70% дарослага быдла, 17% маладняку ст. 1 году і 12% цялят. З прычыны аднак выбракоўкі ня толькі старых але і немалочных кароў і, быць можа, павялічанага адходу ў умовах дрэннага гадаваньня трэба яшчэ павялічыць норму маладняку да разьмераў, якія цалкам забясьпечылі-б рэмонт свайго стадку. Для вылучэньня больш выразных мясных раёнаў мы возьмем за норму—20%. Тады мы атрымаем даволі характэрную картаграму звышрэмонтнага маладняку. Асноўныя яго масы распалагаюцца а) у Прыпяцкім Палесьсі, б) у Пцічанскім і в) у Рэчыцкім Палесьсі і ў паўночнай Гомельшчыне, г) у Полаччыне і сумежных частках Віцебшчыны, д) у невялікім раёне паміж Друцьцю і Бярозай і е) у паасобных адм. раёнах Магілёўшчыны і Меншчыны.

Раўнууючы гэтыя раёны з пунктамі вывазу мяса на карт. 33 мы ў шэрагу выпадкаў пабачым супадзеньне. Трэба мець на ўвазе, што быдла звычайна ў нас загатаўляецца гарадзкімі цэнтрамі, пераганяецца туды па грунтовых шляхох і адпраўляецца па чыгунцы са станцыяў, якія ляжаць далёка ад месца яго паходжаньня. Гэтым напр. трэба тлумачыць вялікі вываз мяса і быдла такімі гарадамі як Слуцк або Бабруйск. Сюды, відавочна, сыягваецца быдла з усіх прастораў Пцічанскага Палесься, а можа і Друцкага (у Бабруйск) ды нават Прыпяцкага (у Слуцк) Палесься. Вываз мяса станцыямі чыгункі Жлобін-Ворша паходзіць, відаць, з раёнаў звышрэмонтнага маладняку па Друці і з паўднёвай Магілёўшчыны.

Адносіны ў паўночнай Беларусі менш зразумелыя. З аднаго боку, багатая на маладняк Полаччына вывозіць вельмі мала мяса і, наадварот, вельмі вялікі вываз мяса з Гарадоцкага раёну не адпавядае быццам колькасці там звышрэмонтнага маладняку. Раствумаюць гэтую супярэчнасьць у даны момант нам не давядзецца; магчыма, што ў Полаччыне прычынаю гэтае зьявы трэба лічыць якія небудзь процэсы аднаўленьня статку, або познасьпеласьць быдла, але даных, якія-б аб гэтым выразна сьведчылі, мы тым часам ня маем. Што да Гарадоцкага раёну, дык аб ім гутарка будзе яшчэ-ніжэй.

Разьмяшчэньне ялавак па раёнах БССР таксама можа тлумачыць зьяўленьне пэўных таварных колькасцей мяса. Пашыранасьць ялавак можна разглядаць з боку тэхнічнага, як паказчык пэўнага культурнага і тэхнічнага роўна жывёлагадоўлі, але больш слушна здаецца нам падыходзіць з боку эканомічнага. Мы бачым, што ў раёнах з малочным кірункам гадоўлі ялавак не трымаюць; наадварот, у мясных раёнах ялаўкі зьяўляюцца даволі звычайнай і нармальнай зьявай. Пры выпасовай жывёлагадоўлі іх пасуць разам з усім немалочным быдлам, ганяюць далёка ад дому і ня рэдка нават пакідаюць начаваць у полі ці ў лесе ў „кашарах“. У іншых больш інтэнсыўных раёнах, дзе ёсьць многа ялавак, іх таксама можна разглядаць, як быдла мясновага прызначэньня.

Найбольш пашыраны ялаўкі ў раёнах выпасовае жывёлагадоўлі Прыпяцкага Палесься. Тут іх колькасць даходзіць да 14% ад агуль-

нае колькасці быдла і да палавіны колькасці дойных кароў. Таксама павялічаную колькасць ялавак мы бачым у Рэчыцкім Палесьсі (да 18%) і ў паўночнай Гомельшчыне (там-жа многа і маладняку старэй 1 году). Павялічана колькасць ялавак у Глускім раёне (Пцічанскае Палесьсе). Але спэцыяльна з гэтага боку вылучаецца паўднёва-ўсходняя Магілёўшчына (Калініншчына), якая вывозіць мяса, а таксама і ўсходняя Бабруйшчына; магчыма, што ў падставе гэтага вывазу якраз і ляжыць значная колькасць ялавак.

У некаторых раёнах, можна думаць, існуе спэцыяльны рыначны выкарм (выпойваньне) цялят меншых году. Зусім зразумела будзе існаваньне такога выкарму ў паўночна-ўсходняй Беларусі — аналёгічна сумежным часткам РСФСР, у якіх існуе выпойваньне цялят і падупльвам тых самых рынкаў збыту (Ленінград, Масква). Для выясненьня разьмяшчэньня раёнаў выкарму цялят мы адзначылі на катаграме 33 тыя адм. раёны, ў якіх колькасць цялят у 1927 і 1928 г. перавышае колькасць маладняку старшага 1 году. Калі цяляты астаўляюцца толькі да восені і тады ідуць на зарэз, дык у часе веснавога роспыту іх павінна быць больш, чым маладняку ст. 1 году. Раёны з перавагай цялят на працягу 1927 і 1928 гадоў ляжаць найбольш у паўночна-ўсходняй Віцебшчыне і заходняй Меншчыне. Зразумела, што з аднаго факту перавагі цялят над старэйшым маладняком яшчэ нельга быць упэўненым аб рыначным выкарме цялят, аднак апошні, калі ён ёсьць, павінен канцэнтравана існаваць у гэтых раёнах, што мы будзем мець у далейшым на ўвазе пры характарыстыцы раёнаў.

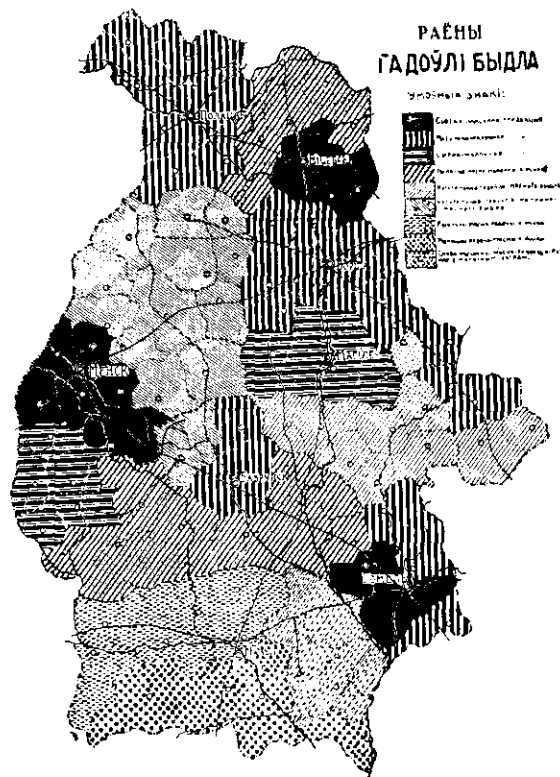
Мы разгледзелі шэраг матар'ялаў, якія больш ці менш укосна сьведчаць аб мясным кірунку гадоўлі быдла ў розных раёнах Беларусі. Шмат пытанняў толькі паўстала перад намі, адказ на якія магло-б даць хіба спэцыяльнае дасьледваньне раёнаў рыначнага мясновага быдла. Тым часам мы можам толькі збольшага арыентавацца ў гэтых пытаннях. На картаграме 33 адзначаны ўсе тэрыторыі рэспублікі, якія па тых ці іншых даных маюць адзнакі мясновага быдла. Разглядаючы разам, сумесна гэтыя адзнакі і прымаючы пад увагу вылучаныя намі раёны малачарства можна вылучыць наступныя раёны мясновай жывёлагадоўлі: 1) мясна-рабочы раён Прыпяцкага Палесься ў якім можна вылучыць падраёны а) паўднёвы больш экстенсыўны рабоча-мясны і б) паўночны або левабярэжны—з крыху меншым значэньнем рабочага быдла і павялічанымі колькасцямі звышрэмонтнага маладняку, таксама тут разьвіваецца ў невялікіх разьмерах і малачарства. Да гэтага-ж падраёну можна аднесці і Рэчыцкае Палесьсе. 2) Мясны раён Пцічанскага Палесься з значным гадаваньнем маладняку і ялавак і слаба выяўленым рабочым быдлам. Наяўнасьць значнага рыначнага малачарства дазваляе лічыць гэты раён мясна-малочным. 3) Краснапольска-Быхаўскі мясны раён з значнай колькасцю ялавак, а мясцамі і павялічанымі разьмерамі гадоўлі маладняку. 4) Гарадоцкі мясны раён з значным вывазам мяса, які аднак слаба адбываецца на складзе стада быдла бліжэйшых ваколіц чыгункі і магчыма паходзіць з больш далёкіх мясцовасьцей¹⁾. Але ў заходняй частцы раёну павялічана колькасць звышрэмонтнага маладняку, а ў паўночнай і ўсходняй—цялят. У меншай меры падобная зьява адно-

¹⁾ Трэба адзначыць, што ў даваены час Гарадоцкі мясны раён вывозіў пераваж на сала сьвіное і свінніну і інш. мяса. Магчыма, што сучасны вялікі вываз мяса быдла трэба лічыць часовай зьявай.

сіцца да Аршаншчыны, дзе таксама значны вываз мяса і быдла супадае з немясным складам быдла. Наадварот, Полацкі раён мае павялічаныя разьмеры звышрэмонтнага маладняку, але не дае столькі небудзь значнага вывазу мяса ці быдла.

Нарэшце на захад ад Менску і на ўсход ад Віцебску ляжаць раёны з павялічанай колькасцю цялят.

Карт. 34.

Разьмеры вывазу мяса і быдла з пералічаных раёнаў дазваляюць лічыць спецыялізаванымі ў гэтым кірунку толькі Прыпяцкае і Пцічанскае Палессяе, дый Гарадоцкі раён, хаця аб апошнім, як адзначалася, весткі ня зусім адназначныя. Што-ж датычыць іншых раёнаў з вывазам мяса, або з тымі ці іншымі статыстычнымі паказчыкамі мясновага кірунку, дык тут найўнасць запасаў таварнага мяса можа быць зьявай часовай і не характэрнай. Магчыма, што гэтыя запасы ўтвараюцца з выбракаваных жывёл, або з лішкаў выгадаванага ў часы паспяваннай агульнай натуралізацыі гаспадаркі быдла, якое пры наступленьні нармальнага рыначнага і наогул гаспадарчых умоў аказваецца нявыгодным або немагчымым трымаць у гаспадарцы. З другога боку маг-

чыма зьяўленьне новых мясных раёнаў больш інтэнсыўнага характару, якія ўтворацца ў процэсе рэканструкцыі гаспадаркі. Устаноўленьне іх штандорту вымагае больш грунтоўнай прапрацоўкі пытання, чым на тое дазваляюць разьмеры гэтай працы.

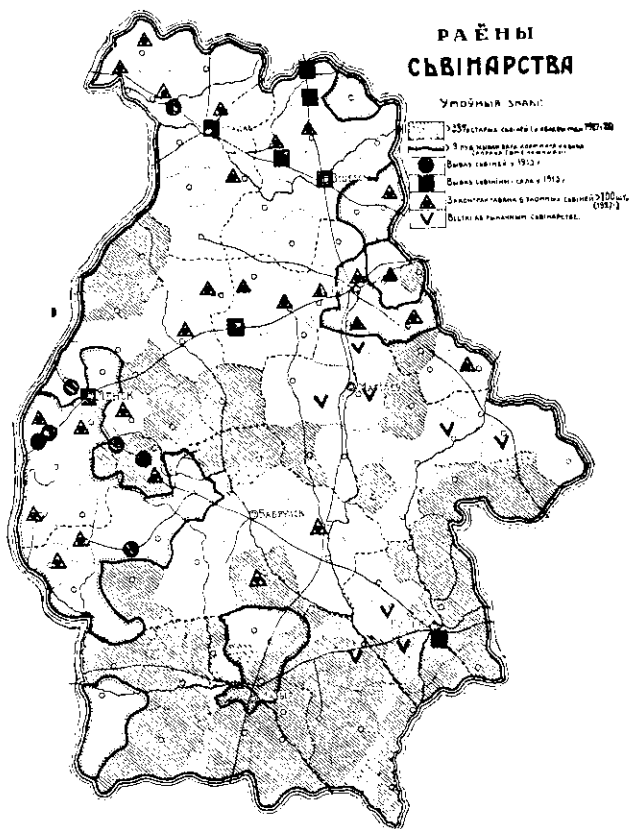
Аб'яднаўшы нашыя малачарскія і мясныя раёны, і падраёны, атрымаем сумарныя раёны гадоўлі быдла. На паўдню ад Прыпяці (карт. 34) знаходзім 1) Лельчыцкі рабоча-мясны раён, далей на поўнач 2) Мазырскі мясна-рабочы, 3) Глускі мясна-малочны дый падобны раён 4) у Рэчыцкім Палесьсі. Уздоўж Заходняй чыгункі ідзе 5) Гомельскі раён сьвежа-малочнай і маслянай прадукцыі і 6) Жлобінскі слаба рыначны малочна-мясны раён. Далей на паўночны ўсход знаходзім даўгую паласу ад Касьцюковіч да Быхаву і Клічаву, — 7) Краснапольскі многаскацінны раён гнаёвага і слаба рыначнага мясновага быдла. Уздоўж усяе верхняе і сярэдняе Бярозы ляжыць абшырны 8) Барысаўскі раён натуральнай малочнай і гнаёвай гадоўлі быдла. На захад ад гэтае паласы ляжаць інтэнсыўныя малочныя раёны 9) Менскі сьвежамалочны і масляны і 10) Слуцкі сыраварны раён. На ўсход ад Барысаўскае паласы бачым 11) Аршанскі дый невялікі 12) Крычавскі масляныя раёны і 13) Магілёўскі сыраварны раён. У вадазборы Дзвіны знаходзім 14) Віцебскі сьвежамалочна-масляны з падгадоўваньнем цялят раён, 15) Полацкі масляны з узмоцненым вырошчаваньнем маладняку і 16) Гарадоцкі мясна-малочны раён.

10. Раёны сьвінагадоўлі.

Гадоўля сьвіней у Беларусі мае агульнапрызнанае вялікае значэньне. Для уматываньня гэтага значэньня звычайна выходзяць з лічбаў аб колькасці сьвіней і меркаваньняў аб найбольш рэнтабельным скарыстаньні бульбы ў масавых гаспадарках, а ў пэрспэктыве таксама і адкідаў малачарства. Бюджэтныя дасьледваньні апошніх гадоў даводзяць, што агульны прыбытак ад сьвінагадоўлі нярэдка бывае большы, чым ад гадоўлі быдла. Так, у 1925-6 г. бюджэты ЦСУ знайшлі гэтую зьяву ў 5 гнёздах з агульнага ліку 20 (Барысаўскае, Самахваўскае, Слуцкае, Магілёўскае і Рэчыцкае). Ня глядзячы на ўсе гэтыя матывы, стан сьвінагадоўлі ў Беларусі далёкі ад дасканаласьці. У большасьці раёнаў гэтая галіна застаецца пераважна натуральнай і экстенсыўнай, а мясцамі і проста прыміўнаю.

На жаль, у нас дагэтуль лішне мала вестак як аб тэхнічным, так і аб эканомічным стане сьвінагадоўлі ў паасобных раёнах. Для мэт раёнаваньня мы можам скарыстаць толькі нязначны лік статыстычных паказчыкаў і то з агаворкамі адносна іхняй вартасьці. Вельмі важная тэхнічная прымета — скорасьпеласьць сьвінагадоўлі адбываецца ў статыстычным паказчыку аб складзе сьвінога стада. Тут-жа трэба адзначыць, што гэты склад наўрад ці можа быць дакладна і пэўна выяўлены веснавымі роспытамі, якімі мы тут найбольш карыстаемся дзякуючы параўнаўча хуткаму звароту гэтых жывёл у гаспадарцы, нявысокай каштоўнасьці і значнай сьмяротнасьці маладняку. Найбольш пэўнымі данымі будуць лічбы старых сьвіней — старэйшых за 1 год. Павялічаныя колькасці гэтае катэгорыі адносна усяго сьвінога стада мы знаходзім у ўсім Прыпяцкім і Рэчыцкім Палесьсі, у ўсходняй Гомельшчыне і Магілёўшчыне і бадай у ўсім Бярэзінскім Палесьсі (карт. 35). Тут бяспрэчна мы маем раёны найбольш экстенсыўнае сьвінагадоўлі —

старых сьвіней тут больш 35% усяго стадку. З літаратурных апісаньняў вядома, што у паўднёвым Палесьсі сапраўды пераважае познасьпелая сьвіньня, якая большую частку году праводзіць на пашы, па далёкіх ад вёскі дубровах, дзе нярэдка пасецца самапасам. Для існаваньня такога формы сьвінагадоўлі патрэбны абшырныя выпасы і ад іх разьмераў залежыць колькасць сьвіней, якая прыпадае на 1 гаспа-

Карт. 35.

дарку. У больш паўночных раёнах пашы менш, але сьвіньні усёж застаюцца познасьпелымі і усё лета пасуцца ў полі з малым падкормам або без яго.

Хаця раёны эктэнсыўнае сьвінагадоўлі звычайна многасьвінныя, аднак эаномічны эфэкт гэтае галіны малы і яна мае выключна натуральны характар. Бярэзінскі раён познасьпелай сьвінагадоўлі дзеліць раёны інтэнсыўнае сьвінагадоўлі на тры групы — заходнюю Менска-Слуцкую, усходнюю Магілёўска-Аршанскую і паўночную Прыдзьвінскую. Менска-Слуцкая група разам з Пцічанскім Палесьсем належыць да многасьвінных і адносна інтэнсыўных раёнаў з высокай ры-

начнасьцю данае галіны. Сапраўды, Случчына займала да вайны і займае цяпер першае месца у БССР паводле вывазу жывых сьвіней. Побач з ёю могуць быць пастаўлены і падменскія раёны. Працэнт старых сьвіней у стадку зьніжаецца да 30 і менш.

Падобны склад стадку і многасьвіннасьць мы маем і ў Магілёўшчыне, але тут рыначнасьць гэтай галіны шмат меншая. У ўсёй паўночнай, прыдзьвінскай краіне працэнт старых сьвіней яшчэ ніжэйшы — часта ён ніжэй 20%, што выразна паказвае на тое, што тут фактычна гадуець найбольш падсьвінакаў. Тут, аднак, і адносна колькасць сьвіней найменшая.

Некаторую дадатковую характэрыстыку могуць нам даць весткі аб жывой вазе кормнага кабана па адм. раёнах за 1926 г. (бяз Гомельшчыны), якія мы атрымалі ад ЦСУ. Якасьць гэтых матар'ялаў наўрад ці высокая, аднак дазваляе вылучыць некаторыя характэрныя плямы. Так Менска-Слуцкі раён разам з Пцічанскім Палесьсем маюць сярэднюю жывую вагу звыш 8 пуд. Такой-жа вагі кабаны і ў паўночнай Віцебшчыне і Полаччыне, а часткай і ля Воршы. У Магілёўшчыне, Барысаўшчыне, Бабруйшчыне жывая вага значна меншая (б. ч. менш 7 пудоў). У Палесьсі жывая вага ў большасьці раёнаў вышэй-сярэдняй. Гэтыя зьвесткі пацвярджаюць нашу характарыстыку Менска-Слуцкага раёну і паказваюць з другога боку, што у цэнтральнай і усходняй частках БССР ня гледзячы на іх многасьвіннасьць тэхнічны стан гэтае галіны нявысокі. Наадварот у паўночнай Беларусі, ня гледзячы на яе маласьвіннасьць, можна спадзявацца сустрэць даволі інтэнсыўныя раёны з высокай тэхнікай.

Даныя аб рыначнасьці сьвінарства, якімі мы можам распалагаць, ня вельмі значныя. Статыстыка чыгуначных перавозак за апошнія гады чамусьці мала цікавілася прадуктамі гэтай галіны, а за даваенны час паказаны вываз жывых сьвіней пераважна з Менска-Слуцкага раёну, дый з Віцебшчыны і Полаччыны — вываз сьвініны і сьвінога сала. Вядома, аднак, што і шэраг іншых раёнаў дастаўляе адкормленых сьвіней на мясцовыя рынкі, якія маюць значны попыт на сьвініну. Гэтыя раёны таксама неабходна было б вылучыць, бо уплыў рынку, хаця б і абмежаванага, павінен быў адбіцца на структуры і інтэнсыўнасьці сьвінагадоўлі.

Пэўнае сьвятло на гэтую справу могуць праліць данныя аб кантракцыі сьвіней, якая праводзіцца ў апошнія гады для патрэб бэконных заводаў. Праўда, тым часам кантракцыя гэтая яшчэ не пасьпела разьвіцца ў цалкам закончаную сыстэму, дый статыстычныя лічбы, якія мы змаглі па ёй атрымаць, вельмі няпоўныя і разрозьненыя. Усё-ж па 5 акругах, па якіх нам удалося дастаць параённыя лічбы, апошнія даволі добра вылучаюць раёны рыначнае сьвінагадоўлі. Па Магілёўскай і Гомельскай акругах кантракцыя сьвіней разгарнулася слаба і да таго-ж мы маем толькі акруговыя лічбы, а па Мазырскай кантракцыя не праводзілася. Па гэтых акругах мы адзначаем на карт. 35 некаторыя адм. раёны, у якіх па розных іншых вестках можна спадзявацца на існаваньне таварнае сьвінагадоўлі.

На першым месцы сярод раёнаў сьвінагадоўлі трэба паставіць Менска-Слуцкі, асабліва самую Случчыну, якая і да вайны вывозіла шмат жывых сьвіней і цяпер аднавіла гэты вываз і разьвіла значную кантракцыю (у Слуцкім адм. раёне напр. да 4000 шт. сьвіней). У сувязі з пабудовай бэконнай фабрыкі ў Воршы Аршанская акруга разгарнула значную кантракцыю сьвіней у раёнах уздоўж чыгункі Ма-

сква-Менск. Таксама моцна пайшла контрактацыя ў Мсьціслаўшчыне і, трэба думаць, у сумежных частках Калініншчыны, дзе жывая вага свінэй даволі высокая і свіннін, як быццам, даволі скарасьпелыя. Можна спадзявацца ўзмоцненай таварнай свінагадоўлі ў ваколіцах Магілеву. Невялікі раён таварнае свінагадоўлі разьвіваецца ў ваколіцах Крулак.

На поўначы контрактацыя свінэй асабліва пашырылася ў Полаччыне ды на поўначы Віцебскай акругі. Тут мы бязумоўна маем раён інтэнсыўнай рыначнай свінагадоўлі з скорасьпелымі свіннямі пры невялікай параўнаўча колькасці свінэй. У падвіцебскіх раёнах контрактацыя невялікая. Сяляне, відаць, тут прывыклі дастаўляць свінэй або свініну непасрэдна на гарадзкі рынак.

У Гомельшчыне трэба спадзявацца ўзмоцненага разьвіцьця рыначнай свінагадоўлі ў паўночна-заходняй частцы акругі (Гомельскі, Рэчыцкі адм. раёны). Апроч контрактацыі бэконных свінэй тут вядзецца вялікая загатоўка свінніны і сала Белмясгандлем. Толькі за 3 кварталы 1928-29 году загатоўлена Гомельскім аддзяленьнем гэтай арганізацыі 201,5 тон свінніны і сала—г. зн. больш чым ва ўсіх іншых аддзяленьнях апрача Слуцкага.

Раёны экстэнсыўнай свінагадоўлі з значнай колькасцю (>35%) дарослых свінэй у стадзе амаль што не выяўляюць адзнак рыначнае свінагадоўлі. Ёхняя многасвіннасць ніяк ня сьведчыць аб разьвіцьці свінагадоўлі, а толькі аб яе экстэнсыўным познасьпелым характары і павольным звароце капіталу, што вымагае таксама і большай колькасці маладняку для нормальнага папаўненьня свінога стада і для пакрыцьця страт ад свіных эпізотый. Затым мабыць пералічаныя вышэй раёны экстэнсыўнай свінагадоўлі ня вывозяць свінэй і свінніны і амаль не праводзяць контрактацыі свінэй. Толькі ў Рэчыцкім раёне, ня гледзячы на агульную познасьпеласьць стада, свінагадоўля набывае больш ці менш рыначны характар. Таксама і ў некаторых раёнах Пцічанскага Палесься разьвіваецца контрактацыя свінэй.

Наагул-жа раёны свінагадоўлі выпадала-б падзяліць на тры галоўныя групы: 1) *раёны інтэнсыўнай рыначнай свінагадоўлі*—Менска-Слуцкі, Аршанска-Магілеўскі, Полацкі, Гарадоцкі і Віцебскі, Гомельскі, 2) *раёны натуральнае скорасьпелае свінагадоўлі*—Лепельскі, Быхава-Прапойскі, 3) *раёны познасьпелае натуральнае свінагадоўлі*—Прыпяцкае Палесьсе, Бярэзінскае Палесьсе.

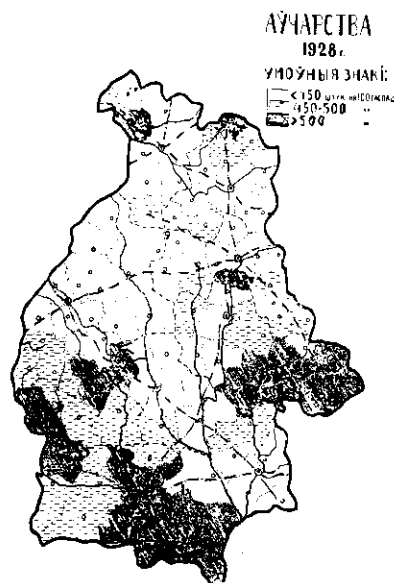
11. Другарадныя галіны жывёлагадоўлі.

У дадатак да географіі галоўных галін прадукцыйнае жывёлагадоўлі нам астаецца яшчэ коротка затрымацца на некаторых яе другарадных галінах. Такімі галінамі ва ўмовах Беларусі трэба лічыць гадоўлю коней, птушніцтва і аўчарства. Першыя дзьве галіны ў некаторых частках Рэспублікі ствараюць характэрныя раёны з выразным рыначным характарам і ўплываюць на склад агуловай прадукцыі і яе грашовай часткі і наагул на ўвесь характар сельскае-гаспадаркі.

Аўчарства па ўсёй Беларусі застаецца амаль выключна натуральнай галінай і яго паспяваеннае разьвіцьцё звязана найбольш з недахватам фабрычных тканін. Але ўсё-ж у складзе сялянскае гаспадаркі яно іграе пэўную ролю, сьведчачы аб большай ці меншай захаванасьці натуральнага ўкладу. Картаграма 36 паказвае сярэдні лік

авечак на гаспадарку. Раёнамі найбольшага пашырэння аўчарства аказваюцца Прыпяцкае, Рэчыцкае і Пцічанскае Палесьсе і б. Калініншчына. Шмат авечак яшчэ ў Слуцкім і Гарадоцкім раёнах. Такім чынам, раёны аўчарства ў значнай меры супадаюць з раёнамі мяснова, мясна-рабочага і мясна-малочнага быдла. Наадварот, усе малочныя раёны маюць зьніжаную колькасць авечак. У гэтых раёнах, відавочна, авечка, як конкурэнт малочнай каровы ў справе зімовага корму, саступае апошняй сваё месца.

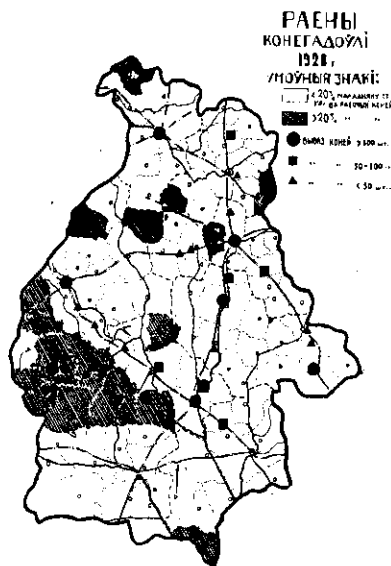
Гадоўля коней ў БССР таксама носіць пераважна натуральны характар. Мэта яе— дастаўленьне рэмонту цягавай сілы для сваёй гаспадаркі і для блізкіх рынкаў. Некаторыя раёны выяўляюць павышаныя паказчыкі гадаваньня маладняку. Так, пры звычайным для большасьці раёнаў адношаньні маладняку старэй 1 г. да дарослых коней, як 10—15 на 100, пры якім відавочна патрэба ў рамонце свайго конскага табуна зусім зда-

Карта 36.

вальняецца, ёсьць шэраг раёнаў, дзе гэтае адношаньне падыймаецца да 20 і больш. Суцэльныя такія раёны мы знаходзім перад усім на захадзе—гэта большая частка Менска-Слуцкага раёну і захад Пцічанскага Палесься. Другі значны раён ляжыць на ўсходзе Магілеўскай акругі. Разрозьненія-ж адм. раёны з павышаным % маладняку параскіданы амаль не па ўсёй Рэспубліцы. Вельмі характэрна, што яны звычайна супадаюць з раёнамі, дзе ёсьць асабліва значны лік бэконных гаспадарак, з боку якіх утвараецца пэўны попыт на коні. Так, у важнейшых гнездах бэконных гаспадарак—Лепельскім, Плешчаніцкім, Бабруйскім—мы адначасна знаходзім і павялічаныя разьмеры гадаваньня маладняку.

Тыповым раёнам рыначнай конегадоўлі можна лічыць Менска-Слуцкі, асабліва-ж Слуцчыну.

Карта 36.

Адгэтуль яшчэ да вайны вывозілася значная колькасць коней (ст. Койданаў, Замір'е, Рудзенск). У сучаснасці вываз коней з гэтага раёну значна ўзрос (1925-6 г.). Таксама разьвіваецца шэраг іншых дробных раёнаў з вывазам коней. Так, значны вываз дае (1925-26 год) Магілёўшчына і ўсходняя Бабруйшчына, Полаччына і інш. Гэтыя раёны, як ужо адзначалася, маюць павышаны % конскага маладняку толькі ў некаторых сваіх частках. Лічбы чыстага вывазу, аднак, ня бываюць нідзе асабліва значнымі, апроч Менска-Слуцкага раёну. Бясспрэчна большая роля належыць унутраному гандлю коньмі на розных ярмарках і таргох. Паколькі мы яго тым часам улічыць ня можам, дык і вызначэнне раёнаў рыначнай конегадоўлі можа быць толькі ўмоўным, абалёртым пераважна на укосных адзнаках. Сталым раёнам рыначнай конегадоўлі можна лічыць Менска-Слуцкі.

Птушніцтва да вайны было адной з найбольш рыначных галін. Яго продукты, — жывое і бітае птаства, яйкі, — ў значных колькасцях вывозіліся за граніцу. У сучаснасці вываз птаства яшчэ належна не зарганізаваны¹⁾. Наадварот, вываз яек разьвіўся даволі моцна. Затым для характарыстыкі галіны мы возьмем даныя аб вывазе птаства за 1913 год, аб вывазе яек за 1926-27 г.

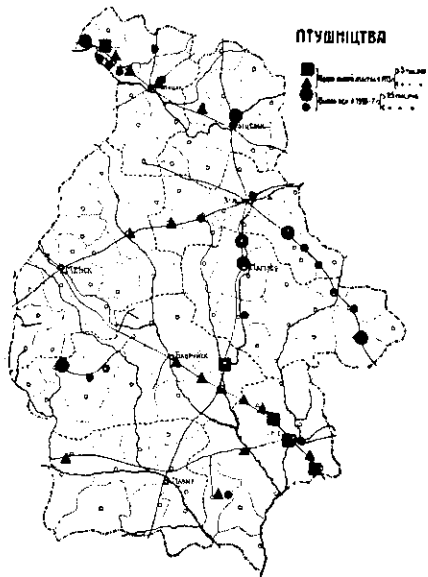
Вываз птаства выразна канцэнтраваны ў двух асноўных раёнах Бабруйска-Гомельска-Рэчыцкім на паўднёвым усходзе і Полацкім на паўночным захадзе. Апроч таго назначаўся невялікі раён вывазу птаства ў усходняй Барысаўшчыне. З прыложанай картаграмы 38 відно, як разьмяшчаўся вываз птаства. Прымаючы пад увагу цану гэтага продукту, трэба прызнаць, што значэнне яго ў грашовым баянсе гаспадаркі пералічаных раёнаў было даволі вялікім.

Вываз яек разьмешчаны па тэрыторыі Рэспублікі больш роўнамерна. Вылучаюцца, праўдз, больш іншых паўночная і ўсходняя Магілёўшчына і Аршаншчына (да 200 тыс. руб. у 1926-27 г.), Полаччына (да 100 тыс. р.), Слуцчына (130 тыс. руб.).

Падагульняючы, можна сказаць, што найбольшае значэнне птушніцтва мае ў Бабруйска-Гомельскім, Полацкім і Магілёўскім раёнах. У ўсходняй Магілёўшчыне, Барысаўшчыне, Рэчыцкім Палесся і Слуцкім гэтая галіна таксама павінна быць адзначана.

12. Раёны жывёлагадоўлі.

Падсумуем цяпер і прабуем аб'яднаць сказанае

Карт. 38.

¹⁾ Вываз жывога птаства з БССР у 1925-6 г. быў 163 т., тады як у 1913 г. 525 т. (Стат. штогоднік ЦСУБел.)

аб раёнах паасобных галін жывёлагадоўлі. Калі палажыць у аснову ўжо вылучаныя намі раёны гадоўлі быдла і накласыці на іх раёны сьвінагадоўлі і другарадных рыначных галін жывёлагадоўлі, а таксама параўнаць іх схэму з раёнамі кармовых умоў, дык атрымаем у агульных рысах наступную географію жывёлагадоўлі (карт. 39).

Менска-Слуцкі раён — з моцна разьвітай сьвінагадоўлей і з малочным быдам. Пад горадам распалагаецца сьвежамалочная прадукцыя, крыху далей малочна-масьляная, у Слуцкім ж сыраварэнне. З другарадных галін разьвіта рыначная конегадоўля. Кармленне інтэнсіўнае. Прыродная кармовая плошча на поўначы невялікая, на паўдні большая, але скрозь моцна разьвіта травасеяньне і культура корцеclubнеплодаў. Так сама гэтыя культуры разьвіты і ў Віцебскім раёне сьвежамалочнае і масьлянае прадукцыі. Прыродная кармовая плошча тут больш значная; гадоўля коней асабліва не вызначаецца. Магілёўска-Аршанскі раён таксама мае малочна-сьвінаводны характар. Кармовая плошча невялікая, травасеяньне слабей разьвіта, чым у папярэдніх раёнах. Затым выступае кармовае значэнне папару. Полаччына пры падобным характары гадоўлі быдла мае наогул кажучы большую плошчу сенажаці і выганаў, дык часткаю можа карыстацца з лясное пашы (на паўночным усходзе раёну). Тут-жа мы знаходзім моцна разьвітае рыначнае птушніцтва, вываз птаства і яек. Гомельска-Бабруйская краіна мае ўжо не заўсёды рыначную сьвінагадоўлю і менш выразны малочны характар гадоўлі быдла. Мацней яшчэ крыху ён выяўлены ля гарадоў — Гомлю — Бабруйску, а пасярэдзіне ля Жлобіну і Рагачэву жывёлагадоўля прыймае мясна-малочны характар. Па ўсім раёне да вайны моцна разьвіта рыначнае птушніцтва. Прыродная кармовая плошча недастатковая. Для пашы шырака выкарыстоўваецца папар.

Рыначная мясна-малочная раёны з разьвітай сьвінагадоўлей мы знаходзім на поўначы — Гарадоцкі раён і на поўдні — Глускі раён. Сюды-ж можа аднесены і Рэчыцкі раён, хаця ў ім сьвінагадоўля менш рыначная. У Гарадоцкім раёне шмат сенажаці і значнае травасеяньне, у двух апошніх — значныя лясныя пасьвішчы і вялікія сенажаці, якія дазваляюць трымаць шмат скаціны у тым ліку і немалочнай (ялаўкі) і авечак. Наогул гэтыя раёны вызначаюцца сваёй многажывёльнасцю.

Таварны раён мясна-рабочага быдла — Прыпяцкае Палесся — мае значную прыродную кармовую плошчу лясных пасьвішчаў і сенажаці. Зімовае кармленне беднае, найбольш сенае. Гэты раён асабліва шматскаціны; сьвінагадоўля экстенсіўная і натуральная, шмат авечак.

Краснапольска-Быхаўскі раён пры недахваце пашы і лугоў захоўвае значныя колькасці папару, але вельмі мала сее кармовых траў. Гадоўля быдла тут экстенсіўная і слабарыначная з мясным ухілам; шмат ялавак, авечак. Сьвінагадоўля натуральная, экстенсіўная.

Барысаўскі раён мае лясныя пасьвішчы, але мала сенажаці і сеяных траў. Гадоўля быдла — пераважна натуральная з мясным ухілам. Сьвінагадоўля экстенсіўная і натуральная. Толькі ля самога Барысаву жывёлагадоўля робіцца больш інтэнсіўнай; тут-жа мы спатыкаем таварную сьвінагадоўлю і некаторы вываз птаства. Разьвіта сьвінагадоўля ў суседнім Халопеніцкім раёне, які па характары гадоўлі быдла падобен да Барысаўскага, мае менш лясных пасьвішчаў, але больш сенажаці. Травасеяньня тут яшчэ менш, чым у папярэднім раёне і мацней разьвіта папарная паша.

Мала характэрны і лічбы аб складзе стада ў буйных гаспадарках, бо ў большасці як саўгасы, так і калгасы маюць яшчэ змала жы-вёлы, асабліва маладняку. У стадзе быдла выразную перавагу маюць каровы—66% у саўгасах і 70,5% у калгасах, тады як у сялян толькі 60,1%. Хаця ў гэтых лічбах адбіваецца большае значэнне малочнага кірунку ў буйных гаспадарках у параўнанні з дробнымі, але магчымы ўплыў і недаўкомплектванасці стада. Гэтым толькі можна растлумачыць, што найбольшы % кароў у стадзе быдла мы знаходзім ізноў-жа ў саўгасах Мазыршчыны (69,3) і найменшы ў саўгасах Аршаншчыны (58,2), тады як па калгасах лічбы цалкам адваротныя—най-больш у Аршаншчыне (79,4) і найменш у Мазыршчыне (63 %).

Паказчыкі ральніцтва буйных гаспадарак значна больш адпавядаюць раённым характарыстыкам масавае гаспадаркі. Найбольшую розніцу з апошнімі мы бачым у разьмерах травасеяння. Плошча пад травамі ў саўгасах займае ў паасобных акругах да 42% агульнае засеўнае плошчы, а ў калгасах да 27%, тады як акруговыя лічбы па сялянскіх гаспадарках дасягаюць толькі 10—12%. Перавага буйных гаспадарак тут відавочна, і тлумачыцца прынятай імі пладазъемнай і травапольнай сыстэмай ральніцтва. Характэрна, што разьмяшчэнне гэтага паказчыка па акругах добра адпавядае тыпу масавае гаспадаркі—найменшы % траў і па калгасах і па саўгасах у Мазырской акрузе (хаця і тут мы бачым 28% і 16% пад травамі), найбольшы—у Полацкай, Віцебскай і Гомельскай акругах. Таксама цалкам законамерна і разьмяшчэнне бульбы, якая найбольшае месца займае ў паўднёвай Беларусі (Магілёўская, Бабруйская, Мазырская і Гомельская акругі з 17—19% бульбы) і найменшае ў паўночнай частцы Рэспублікі (Полацкая і Віцебская акругі 5—9%).

Валакняныя культуры ў буйных гаспадарках прадстаўлены тым часам даволі слаба, асабліва ў саўгасах, у якіх нават па Віцебскай акрузе мы знаходзім толькі 0,8% лёну. У калгасах лёну больш і разьмяшчэнне яго адпавядае агульнаму эаномгеаграфічнаму ландшафту: найбольш лёну мы знаходзім у калгасах Віцебшчыны і Полачшыны (5,4-5,7%), найменш у Меншчыне (0,3%), дзе ён відавочна не забяспечвае нават уласных патрэб насельнікаў калгасу. Яшчэ мацней скарачаны разьмеры каналінай культуры, але і па ёй максымум мы знаходзім якраз у Магілёўскай акрузе.

Паводле пашыранасці збажжавых культур на першыя месцы высоўваюцца: Менская, Аршанская і Полацкая акругі, на апошнім Гомельская. Такім чынам, дзякуючы слабай выяўленасці льянства, у буйных гаспадарках змагаюцца між сабою за плошчу з аднаго боку збажжавыя культуры і травы, з другога—бульба, прычым на больш звязаных глебах перамагаюць першыя, на лягчэйшых—другая.

Ужо гэты кароткі разгляд вытворчых асаблівасцей буйных гаспадарак БССР пераконвае нас, што яны, захоўваючы асноўныя рысы раённай характарыстыкі, арганізаваны пераважна паводле травапольна-малочнага тыпу на поўначы і захадзе і пладазъемнага бульбяна-заводзкага тыпу на паўдні. У абодвух выпадках мы маем высокапрадукцыйную таварную гаспадарку, якая, нават ня скончыўшы яшчэ свайго арганізацыйнага перыяду, значна выпярэджвае сваім народагаспадарчым эфектам і высокай вытворчасцю працы поўнатуральную сялянскую гаспадарку ўсіх групаў. Апошняя, дзякуючы свай тэхнічнай і

арганізацыйнай разроўненасці і слабасці, змушана ў найбольшай меры лічыцца з прыроднымі, эаномічнымі і сацыяльна-гістарычнымі умовамі раёну, якіх яна ня можа перасіліць; Гэтым тлумачыцца выразнасць географічных тыпаў масавае гаспадаркі і законамернасць іх разьмяшчэння.

14. Сынтэтычныя сельска-гаспадарчыя раёны.

Мы разгледзілі географію важнейшых паказчыкаў спецыялізацыі і інтэнсыўнасці масавае сельскае гаспадаркі БССР і ўстанавілі шляхам сапастаўлення і параўнання шэрагу крыніц папярэднія спецыяльныя раёны па аснаўных галінах. Пасля гэтых раёнаў аб'яднаныя намі ў дзве групы: раёнаў ральніцтва і раёнаў жывёлагадоўлі. Цяпер астаетца зрабіць далейшы крок у гэтым аб'яднанні і ўтварыць праект раёнаў вышэйшага парадку—сынтэтычных або інтэгральных раёнаў сельска-гаспадарчай вытворчасці.

Для характэрнасці гэтых раёнаў у першым прыбліжэнні будзе даволі даных аб разьмяшчэнні ральніцтва і жывёлагадоўлі, асабліва прымаючы пад увагу, што географія сенажатніцтва намі ўжо ўлічвалася ў раёнах жывёлагадоўлі. Такім чынам намі ахоплены каля 97% агуловае прадукцыі сельскае гаспадаркі (лічачы паводле бюджэтных даных ЦСУ).

Самую пабудову сынтэтычных сельска-гаспадарчых раёнаў мы будзем весці тым самым спосабам накладання пры дапамозе ўмоўных літараў, значэнні якіх вылічаны на картаграме. Першая літара ў кожным раёне абазначае сабою тып ральніцтва, другая тып жывёлагадоўлі. Апроч таго трэцяя літара адзначае характар і інтэнсыўнасць не-земляробчых заробкаў. Увядзенне гэтага дадатковага паказчыка выдасца нам патрэбным з тае прычыны, што гэты від дзейнасці з аднаго боку конкуруе з сельскай гаспадаркай, адрываючы ад яе людскую і конскую працу, а з другога боку істотна дапаўняе грашовы прыбытак ад сельскай гаспадаркі і нярэдка пакрывае яе дэфіцыты. Дзякуючы гэтым сваім асаблівасцям неземляробчыя заняткі ў раёнах асабліва іх разьвіцця неразрыўна ўв'язваюцца з усім тыпам сялянскай гаспадаркі і патрабуюць супольнага з ёю разгляду.

Правёўшы неабходныя адзначэнні, мы лёгка знойдзем на карце больш ці менш значныя групы адміністрацыйных адзінак з аднолькавымі літарнымі характарыстыкамі або з дужа падобнымі. Мы злучаем іх у адзін раён і разьмяркоўваем паміж сумежных раёнаў адзінкі з пераходнымі характарыстыкамі. Вылучанаму раёну даецца характарыстыка супольная для найбольшай колькасці аб'яднаных у ім адзінак. На гэтым статыстычная і картаграфічная работа вылучэння раёнаў спыняецца.

Атрыманая сынтэтычная сельска-гаспадарчыя раёны трэба спраўдзіць, вывучыць, трэба растлумачыць іх эаномічны ландшафт. Гэта вымагае абшырнай навуковай працы, вынікі якой можна будзе ўлічыць толькі пры канчатковым раёнаванні. У гэтай-жа працы мы пастараемся толькі даць больш-менш увязаную характэрнасць вылучаных раёнаў з боку выяўлення ў кожным з іх паасобных элементаў

гаспадаркі, і паспрабаваць вылучыць асноўныя тыпы сельска-гаспадарчых ландшафтаў, тыя „чыстыя лініі“, якія мяшчаюцца між сабою і ўскладненыя рознастайнымі староньнімі адзнакамі ўсё-ж найбольш моцна адчуваюцца ў эмпірычнай характарыстыцы раёну, як пэўны лейтмотыў.

Сынтэтычных с. г. раёнаў намі вылучана 13. Пяройдзем да іх характарыстыкі.

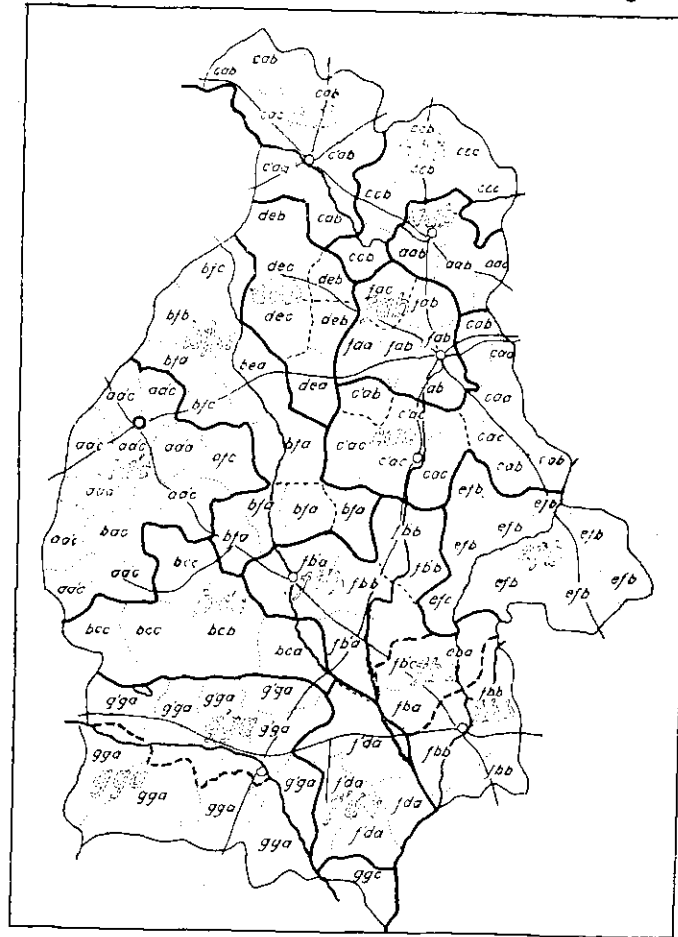
АА'С. *Менска-Слуцкі*. Плодазьменна-бульбяны, інтэнсыўна-жывёлаводны (сьвіньні, малочнае быдла, на паўдні коні), непрамысловы.

Плодазьменнага тыпу ральніцтва з значным травасеяньнем (пад травам і 10,4% засева), з асабліва моцным разьвіццём занятага папару і лубіну (4,2% ад ральлі) рэзка высоўваюць наперад гэты раён, надаючы яму выразнае аблічча. Плодазьмен тут звычайна неўпарадкаваны, разьвіваецца на базе трохпалёвае арганізацыі тэрыторыі ральлі. Сярод глеб пераважаюць лёсавыя суглінкі, шмат ёсьць, аднак, і морэнных суглінкаў і супескаў і розных гатункаў пяскоў. Аднак, на паўдні гэтыя глебы ляжаць на ніжэйшых гіпсомэтрычных узроўнях, у сувязі з чым у шырокіх і плоскіх рэчных далінах тут шмат сенажаці, тады як на поўначы сенажаці мала. Гэтая асаблівасьць, а таксама больш мяккі клімат і больш багатыя глебы патрабуюць вылучэньня Слуцкага падраёну. Паўночны, Менскі падраён мае горшыя кармавыя і кліматычныя ўмовы, але больш выгоднае рыначнае палажэньне з прычыны блізкасьці вялікага гораду і некалькіх чыгунак, якія пераразаюць гэты падраён.

Самастойнае рыначнае значэньне ральніцтва ня дужа высокае: раён мае пэўныя збажжавыя лішкі, якія пераважна ідуць на Менскі рынак і апроч таго дастаўляе значныя колькасьці бульбы крухмальным і сьпіртавым заводам. Валакняныя культуры маюць выключна натуральны характар; збываюцца толькі пэўныя колькасьці льнянога сям'я. Асноўнае прызначэньне ральніцтва—забесьпячэньне кормам высокаінтэнсыўных галін жывёлагадоўлі. Рыначная гадоўля сьвіней у раёне, асабліва ў Слуцкім, дасягае найбольшых у Беларусі разьмераў. У Менскім падраёне здаўна існуе рыначная сьвежамалочная, а далей ад гораду масляная прадукцыя; у апошнія гады тут вырасла моцная малочная коопэрацыя (якой ахоплена ў некаторых адм. раёнах да 20% гаспадарак). Урэшце ў раёне і таксама найбольш у Слуцкім разьвіта рыначная гадоўля завадзкіх коней (пераважна ардэнаў).

Да ўсяго гэтага трэба адзначыць павышаную агульную і земляробчую культурнасьць насяленьня (павышаны процант граматных сярод насяленьня, пацярнанасьць палепшаных сельска-гаспадарчых прылад і машын, найбольшае разьвіццё пругрэсыўных культур і тэхнічных спосабаў). Тут мы знаходзім значную забясьпечанасьць капіталамі (паводле бюджэтных даных—звыш 100 р. асноўнага с. г. капіталу на 1 гасп.), што трэба лічыць вынікам эканомічнае гісторыі гэтае старога земляробчае краіны. Тут-жа мы знаходзім умоўненую дыфэрэнцыяцыю вёскі, вылучэньне поўкапіталістычных элементаў, значны наём парабкоў, які ахапляе месцамі да 11% усіх гаспадарак. У раёне наймацней разьвіта буйное земляробства савецкіх гаспадарак, плошча засева якіх мясцамі складае да 7% ад с'ялянскага засева. Таксама ёсьць шэраг земляробчых кунун. Наагул-жа калектывізацыя ў раёне адстае ад іншых раёнаў.

СЫНТЭТЫЧНЫЯ С-ГАСП. РАЁНЫ

Сынтэтычныя сельска-гаспадарчыя раёны

1. Ральніцтва		б'. Мясна-малочныя з рыначным птушніцтвам
а. Плодазьменнае з бульбяным або льняным ухілам	в'. Мясна-малочныя і сьвінагадоўчыя	
б. Раёны занятага папару з бульбяным ухілам	с'. Тое-ж з конегадоўлей	
в. Таварна-льняныя раёны, с' - тое-ж з бульбяным ухілам	д. Мясна-малочныя з экстенсыўнай сьвінагадоўляй	
г. Экстенсыўная льняныя раёны	е. Раёны з натуральным быдлам і рыначнай сьвінагадоўляй	
д. Камалляныя раёны	ж. Натуральныя папарна-гнаёвыя раёны	
е. Таварна-бульбяныя раёны	з. Раёны мяса-рабочага быдла і экстенсыўнай сьвінагадоўлі	
ж. Бульбяныя раёны з льняным ухілам		
з. Абложна-пярэстапалёвыя раёны		
г'. тое-ж з бульбяным ухілам		
2. Жывёлагадоўля		3. Неземляробчыя промыслы
а. Інтэнсыўныя малочна-сьвінагадоўчыя раёны	а. Раёны мясных промыслаў	
б'. Тое-ж з конегадоўлей	б. Раёны адходных (і мясных) промыслаў	
в. Рыначныя малочна-птушнікія	с. Слаба-прамысловыя раёны	

Продукцыйнасьць гаспадаркі тут найбольшая ў Беларусі: паводле бюджэтных даных да 150 руб. на 1 дзес., што таксама можна лічыць лішнім довадам інтэнсыўнасьці гэтае стараньне.

БГА. Барысаўскі. Раён палепшанай трохпалёўкі (заняты папар, лубін), з некаторым бульбяным ухілам; натуральная гнаёвая жывёлагадоўля; разьвітыя лясныя промыслы.

Бедныя пяшчаныя глебы ўздоўж Бярозы і дрэннае рыначнае палажэньне (звыш 60% тэрыторыі ляжыць далей 20 км. ад чыгункі, што звязана з правядзеньнем тут саўсім штучнае мяжы польскае дзяржавы, якою значныя тэрыторыі паўночнай Барысаўшчыны адрэзаны ад бліжэйшай чыгункі) законсэрвавалі тут экстэнсыўныя формы гаспадаркі (на поўначы пераважае саха). Але з сумежнага Менскага раёну сюды заходзяць заняты папар, травасеяньне (траў 4,7%), лубін, якога на поўначы ёсьць да 7% і палепшаны інвэнтар. Наогул заходнія ўзьмежжы раёну маюць лепшыя глебы і больш інтэнсыўную гаспадарку.

Паводле пашыранасьці культуры лубіну паўночная і цэнтральная частка раёну займае адно з першых месцаў у Беларусі. На паўдні трохпалёўка захавалася больш, мясцамі нават счазе заняты папар. Гэта, магчыма, трэба паставіць у сувязь з асабліва моцна разьвітымі тут ляснымі заробкамі, якія даюць значны грашовы прыбытак—на гаспадарку да 73,8 руб. (у Сьвіслацкім адм. раёне) і відавочна конкуруюць з земляробствам.

Жывёлагадоўля натуральная і экстэнсыўная; толькі ля чыгункі і гарадоў (ля Барысаў) пачынаюць зьяўляцца малочныя арцелі, рыначнае свінарства і рыначнае птушніцтва. У вывазе фігуруюць амаль не выключна лясныя тавары; характэрных сельска-гаспадарчых прадуктаў у вывазе вельмі мала—крыху бульбы (якая, аднак, займае тут наогул 13% засеўнай плошчы) і лёну, наогул тут натуральнага; магчыма, што ён трапляе сюды з сумежнага льянага Халопеніцкага раёну.

Пералічаныя асаблівасьці раёну дазваляюць думаць, што ён у перспэктыве будзе разьвівацца паводле тыпу папярэдняга Менскага раёну. Таксама як у апошнім, на поўначы Барысаўскага раёну шмат гаспадарак з парабкамі (да 14,8% у Плешчаніцкім адм. раёне), але адначасна тут-жа на поўначы мы знаходзім вельмі многа (максымум) гаспадарак бяз рабочай жывёлы (да 22%), што прыпамінае сумежную з поўначы Полаччыну.

ДЭВ. Халопеніцкі. Папарна-трохпалёвы раён таварнага льянарства з экстэнсыўнай жывёлагадоўляй.

Раён гэты мае больш звязныя глебы, але яшчэ горшэе рыначнае палажэньне, чым Барысаўскі (да 80% тэрыторыі аддалена ад чыгункі больш як на 20 км.). Гэта стварае тут экстэнсыўны тып гаспадаркі—папарна трохпалёвае ральніцтва (26,2% ральні пад чыстым папарам), амаль што без травасеяньня, бяз лубіну, з нізкай земляробчай тэхнікай (сохамі аруць 6—12% гаспадарак, каштоўнага інвэнтару мала) і зьніжанай прадукцыйнасьцю. Збажжавы займаюць 79% засеўнай плошчы але маюць толькі натуральнае прызначэньне. Загэе раён мае выразны таварна-лясны ўхіл. Лён займае 4,1% зас. плошчы, вывозіць валакно і семя. Аб разьмерах льянавай культуры можна меркаваць паводле таго, што ў 1927 г. кантрактавана 1336 га лёну на валакно; з гэтага боку раёну належыць 5-е месца ў БССР.

У раёне шмат лугоў і гэта дазваляе часамі вывозіць сена. Жывёлагадоўля ж тут экстэнсыўная, натуральная, найбольш гнаёвая. Апошнімі часамі ў паўднёвай частцы раёну разьвіваецца контрактацыя бэконных свіней. Мясцовыя неземляробчыя промыслы разьвіты слаба, але ў паўночна-ўсходняй частцы раёну (Чашнікі, Чарэя) разьвіты адыходныя промыслы. У паўночна-заходняй частцы раёну (Лепель, Вушач) асабліва шмат бясконных гаспадарак (да 22%). Граматнасьць зьніжаная ў параўнаньні з сумежнымі раёнамі (апроч Барысаўскага).

Гэта глухі і адсталы раён мала звяртае на сябе ўвагі, бо падзелены паміж чатырох акруг—Полацкай, Віцебскай, Аршанскай і Менскай. Тым часам тут, можна лічыць, ляжыць асяродак культурна-гаспадарчых перажыткаў, кштаттам трохпалёўкі, змаганьне з якімі тут магло-б даць найбольшы эфэкт.

САВ. Полацкі. Травапольна-лясны, слаба малочны з разьвітымі неземляробчымі промысламі.

Ральніцтва захавала тут шмат папару (25,5%), але разам з тым разьвіваецца значнае травасеяньне (9,2% траў у засеве), у якім на ўсходзе першую ролю іграе віка (да 7,8%), на захадзе больш канюшыны (да 8% у Вальнецкім адм. раёне). Наогул паводле свае прыроды і эканомікі раён лёгка можа быць падзелены на 2 падраёны. Заходні падраён (Дрысенскі) з цяжкімі глебамі (лёсаватымі і морэннымі суглінкамі) рэзка вылучаецца сваім таварным льянарствам. Лёну тут да 16% у засеве (Дрысенскі адм. раён), праводзіцца вялікая контрактацыя¹⁾, загатоўка і вываз льянага валакна. На ўсходзе глебы больш лёгкія, а рыначнае палажэньне лепшае, бо бліжэй г. Полацак і праходзіць цэлы шэраг чыгунак, якія звязваюць раён з Віцебскам, Ленінградом і інш. гуйнымі цэнтрамі. Тут таварнага лёну менш, а ля самага Полацку і на паўдні ад яго—лён толькі натуральны і гаспадарка прыймае інтэнсыўна-жывёлаводны ўхіл: да 6% гаспадарак ахоплены малочнай коопэрацыяй, ёсьць прыметы таварнае свінлагадоўлі бульба займае да 13% зас. плошчы, што на поўначы Беларусі спатыкаецца ня часта. Аднак і тут ёсьць гнезды таварнага льянарства (ля Вулы), выпадкі-ж заніканьня таварнага льянарства ў блізкасьці гарадзкіх рынкаў мы пабачым і далей (ля Віцебску, Воршы). Гэта і дазваляе нам аб'яднаць абодва падраёны ў адзін Полацкі раён.

Тэхніка ральніцтва ў раёне нявысокая. Сохамі арэ да 4-5% гаспадарак, каштоўнага інвэнтару мала, ураджайнасьць жыта мінімальная (31 п. з га). На базе травасеяньня і багацьця на лузі разьвіваецца ў цэнтры і на ўсходзе малочная жывёлагадоўля, гадоўля свіней. Раён аднак маласьвінны, па ўзьмежжах з значным гадаваньнем маладняку. Лясісты паўночны ўсход раёну мае шмат промыслаў, наогул-жа з усяго раёну, апроч паўднёва-заходняга яго краю існуе значны адыход у заробкі на старану—перадусім у Ленінград (у паасобных адм. раёнах звыш 13 чалавек адыходнікаў на 100 гаспадарак). Характэрны малюнак уяўляюць з сябе соцыяльна-эканамічныя адносіны раёну. Тут асабліва шмат бясконных і наогул бядняцкіх гаспадарак, што наогул адпавядае нізкай прадукцыйнасьці глебы. Але побач з гэтым мы тут-жа знаходзім значны наём батракоў (да 11% гаспадарак з наймам у Вальнецкім адм. раёне), у некаторых частках раёну і значную забяспечанасьць зямлёю і капіталам. Усё гэта сьведчыць аб значнай дыфэ-

¹⁾ Па ўсім раёне контрактацыя дала ў 1927 г. максымальную па БССР лічбу—да 6.000 га.

рэнцыяцы селянства, якую ізноў жа нельга не паставіць у сувязь з моцным развіццём таварнага земляробства, як гэта ўжо даўно адзначалася для старых лянных раёнаў Расіі.¹⁾

ССВ Гарадоцкі. Травопольна-ляныны, мяса-малочны раён з развітымі адыходнымі промысламі. Раён мае даволі многа звязных, моцна апалзоленых глеб (пераважна морэнныя сугліны), але даволі далёка ляжыць ад гарадоў, а пасобныя яго часткі і ад чыгунак. Ральніцтва тут перахавала найбольшы процант папару (26,5), але побач з тым мы знаходзім і значнае травасеянне (9,1%). Паводле развіцця рыначнага лярства раёну належыць адно з першых месцаў у БССР. Контракцыя лёну на валакно дасягнула ў 1927 г. 4350 га, вываз валакна на суму 363 тыс. руб. Раён багаты на сенажаці, як і ўся морэнная краіна. Гэта дазваляе развіцця значнай рыначнай мясной жывёлагадоўлі з найбольшым у Беларусі вывазам мяса (на 738 т. р.). Да вайны існаваў значны вываз адгэтуль сьвінога сала і сьвініны (у 1911-13 г. па 250 тон у год), у сучаснасці вываз сьвініны меншы. Лічбы веснавых роспытаў характарызуюць раён, як адзін з найбольш маласьвінных, але з параўнаўча скорасьпелым сьвіным стадам. Зьвяртае на сябе ўвагу некалькі павялічаная адносна колькасць цялят да 1 году, што дазваляе спадзявацца іх спецыяльнай галоўлі для рынку. Побач з гэтым развіваецца малочная коопэрацыя — у пасобных адм. раёнах яна ахапляе звыш 60% гаспадарак; можна думаць, што перспэктывы яе тут неаблагія. Гэта надае жывёлагадоўлі раёну характар мяса-малочны.

У некаторых частках раёну моцна развіты адыходныя промыслы (Езярышчанскі адм. раён мае 18,5 чал. на адыходных промыслах на 100 гасп.).

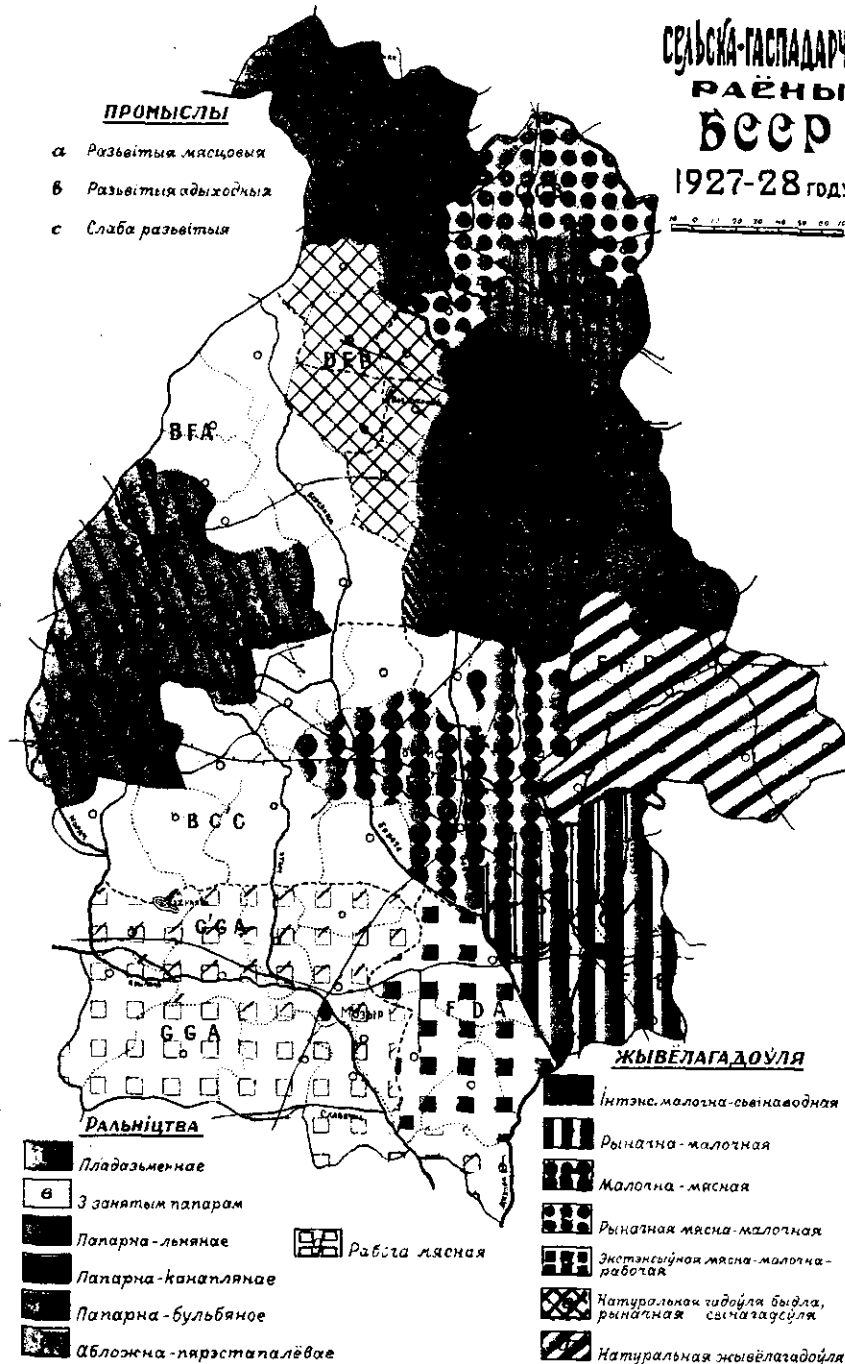
ААВ. Віцебскі. Пладазьменная-ляныны, інтэнсыўна-жывёлаводны (малочны).

Раён ляжыць у бліжэйшых ваколіцах вялікага гораду (Віцебск — звыш 100 тыс. нас.) і выгодна звязаны з ім шляхамі зносін. Такое выгоднае рыначнае палажэнне, засланяючы сабою ўсе іншыя фактары (напр. глебы) утварае тут інтэнсыўнае пладазьменнае ральніцтва з моцна развітым рыначным лярствам. Паводле вывазу валакна раён займае першае месца ў Беларусі (часткова, можа, коштам іншых сумежных раёнаў, у якіх вядзе загатоўкі Віцебск). З боку контракцыі лёну раён ужо саступае першае месца іншым раёнам (2059 га ў 1927 г.).

Ня глядзячы на багацце на сенажаці раён мае моцна развітае травасеянне. Травы займаюць да 16,8% засеўнае плошчы, у тым ліку 9,5% пад шматгадовымі. Папар скарочаны ў параўнанні з сумежнымі раёнамі (21% ральлі), хая і не ў такой меры, як можна было б спадзявацца. Правільныя шматпалёвыя севазвароты спатыкаюцца тут даволі часта; відаць, яны таксама пакідаюць значныя плошчы пад чыстым папарам. Бульбяная культура выяўлена даволі слаба (пад бульбай толькі 8,5% засеву), за тое шмат (найбольш у Беларусі) каранёплодаў (1,7%).

Рыначнае лярства сапраўды моцна выяўлена толькі на ўсходзе раёну (Лёзна), найбольш аддаленым ад Віцебску. У непасрэднай-жа блізкасці Віцебску гэтая галіна моцна сьціскаецца, урэшце занікае. На першы плян тут выступае малочная гаспадарка, разлічаная, як на збыт сьвежага малака ў Віцебску, так і на збыт масла і сыру на больш далёкіх рынках. Апошні кірунак малочарства (масляна-сырны) пашы-

Сельска-гаспадарчыя раёны БССР 1927-28 году.

¹⁾ Гл. у гэтай справе: Ленін. т. III стр. 225.

раны па ўсім раёне, уключаючы і яго ўсходнія ўзмежжы. У раёне наймацней развіта малочная коопэрацыя, якую ахоплена наогул 15% усіх гаспадарак раёну; у паасобных мясцовасцях гэты процант ахопу шмат большы. Склад стада быдла малочны (71% кароў у стадзе быдла); на ўсходзе раёну, аднак, у вывазе фігуруе як масла, так і мяса. Магчыма, што яго паходзіць з сумежных рэдказаселеных і лясных раёнаў. Сьвіньні ў раёне, большае, чым у суседнім, жывое вагі, збываюцца на Віцебскі рынак.

Тэхніка ральніцтва, капіталазабяспечанасць і прадукцыйнасць гаспадаркі стаіць у Віцебскім раёне высока. Тут мы знаходзім у значнай колькасці палешаны і каштоўны інвэнтар: арфы, сячкальні, малатарні мае да 20% гаспадарак. Разам з тым мы тут бачым і значную дыфэрэнцыяцыю вёскі. На агульным фоне малазасеўнай і часта бясконнай сялянскай гаспадаркі высіцца моцная заможная верхавіна, якая наймае парабкоў. Гаспадарак з наймам парабкоў ёсць у паасобных частках раёну да 23% (найбольшыя разьмеры найму ў Беларусі). У той жа час да 17-18% бядняцкіх гаспадарак ня маюць рабочай жывёлы і відавочна прадаюць сваю рабочую сілу, як на месцы ў сельскай гаспадарцы заможнага сялянства, так і на старане на адыходных неземляробчых промыслах (6,3 чал. на 100 гасп.).

Культурны стан насяленьня, калі меркаваць паводле грамаднасці, высокі (грамаднх сярод насяленьня 43%, максымальны процант на БССР).

ГАВ Талачынскі. Папарна-травопольны таварна-бульбяны раён, мясцамі з развітым лянярствам. Малочная жывёлагадоўля.

Самы паўночны раён таварнае бульбы, якая контракуецца ў значнай колькасці (1838 гаг мясцовымі крухмальнымі і спіртавымі заводамі. Аднак, у прапорцы культур бульба займае ня вельмі віднае месца (11,0%). Раён зрэзаны чыгункамі (з Воршы яны разыходзяцца цяпер у 6 кірунках), але ляжыць даволі далёка ад вялікіх гарадоў. Глебы — пераважна багатыя лёсавыя суглінкі. Ральніцтва захавала шмат чыстага папару (24,4%) і збажжавых культур (75,7%), але разам з тым мае значнае травасеянне (7,4%), пры чым шматгадовыя травы пераважаюць; на поўначы раёну травасеянне слабейшае, але там шмат сенажаці. У заходняй частцы раёну (Талачын, Сянно) мацней развіта рыначнае лянярства. Контракцыя лёну на валакно ў 1927 г. дала 1009 га, існуе значны вываз валакна (186,9 тыс. р.) і сям'я (на 134,7 тыс. р.).

Тэхніка ральніцтва і капіталазабяспечанасць вышэйшая, чым у сумежных трохпалёвых раёнах. На паўночным усходзе раёну даволі пашыраны і больш каштоўны інвэнтар.

Склад стада быдла — малочны, развіваецца малочная коопэрацыя ў паасобных адм. раёнах ёю ахоплена да 10% гаспадарак. У вывазе, аднак, значную ролю грае мяса (на 280 тыс. руб.). Магчыма, што быдла пераганяецца сюды з сумежных экстенсіўных раёнаў. Сьвіньні познасьпелыя, нявысокай жывой вагі. Апошнімі часамі ў сувязі з пабудовай бэкконнага заводу ў Воршы моцна развіваецца контракцыя сьвіней.

Дыфэрэнцыяцыя сялянства, наём парабкоў, адыходныя промыслы выяўлены ў гэтым раёне слабей, чым у папярэдніх паўночных раёнах. Раён наогул пераважна земляробскі, малатаварны, сярэдне забяспечаны сродкамі вытворчасці. Моцна развіваецца тут калектывізацыя.

САС Магілёўскі. Папарна-травопольны, малочны з лянным і часткаю бульбяным ухілам.

Раён мае добрыя лёсавыя глебы на ўсходзе, на пд. захадзе— супяскі. Рыначнае палажэнне даўгі час было неспагаднае; яно рэзка змянілася з правядзеннем чыгунак. З гэтай мусіць прычыны тып гаспадаркі як быццам кэнчаткова не сфармаваўся і не лёкалізаваўся. Папарная трохпалёўка (папару 23%) парушана развіццём адсеваў, мясцамі занятага папару і кармовых траў (7,9), сярод якіх на ўсходзе (у Амсьціслаўшчыне) пераважаюць аднагадовыя (віка). Лён зыймае 5,1% засеўнай плошчы і творыць некалькі моцных таварных падраёнаў (Ляды, Шклоў), у якіх ідзе контрактацыя (3174 га) і вываз валакна (на 242 тыс. руб.) і семя (216 тыс. руб.). Шмат семя ідзе на мясцовыя аляярні. На ўсходзе ідуць загатоўкі пнянкі. Бульба ля Магілёву і ўздоўж чыгункі мае віднае значэнне (да 16%), далей ад чыгункі на ўсходзе толькі 6—8%. Контрактацыя (519 га) і вываз яе (30 т. р.), аднак значна меншыя, чым лёну на валакно.

Лугоў мала. Малочная жывёлагадоўля мясцамі, напр., ля гораду, моцна развіта (Лупалаўскі раён мае 18% коопэраваных гаспадарак). Праз станцыі раёну вывозіцца, аднак, шмат і мяса (218 тыс. руб.) і быдла (на 74 т. р.). Матар'ялы для гэтага вывазу складаюцца бязмоўна ня толькі з бракоўнай жывёлы, яго дае і гадаванне маладняку ў менш інтэнсіўных частках гэтага раёну і сумежных.

Тэхніка ральніцтва крыху падвышаная; у цэнтры раёну даволі многа малатарань і арфаў. На ўсходзе ўсё-ж большая ўраджайнасць, дзякуючы лепшым глебам. Наогул краіна земляробская. Промыслаў мала; наём парабкоў нязначны.

ЕФВ. *Краснапольскі*. Папарна-трохпалёвы, каналляна-ляняны, з бульбяным ухілам, экстенсіўнай гнаёвай жывёлагадоўляй і адыходнымі промысламі.

Раён займае ўсход Магілёўскае акругі. Глебавае акрыццё прыстае. Астравы лепшых глеб чаргуюцца з значнымі прасторами пяску. Рыначнае палажэнне благое. Звыш 60% тэрыторыі ляжыць далёка (>20 км.) ад чыгункі Ворша—Унеча, якая да таго-ж толькі нядаўна пачала функцыянаваць. Ральніцтва папарнае (папару 23,6%), трапляецца мясцамі і аблога; занятага папару мала, травасеянне неразвіта (пад травамі, пераважна аднагадовымі, толькі 3% засеваў). Пад бульбай 12,3% плошчы засеваў; праводзіцца значная контрактацыя яе для мясцовых сьпіртавых заводаў (970 га). Гэта паказвае на паўны бульбяны ўхіл гаспадаркі. У сучаснасці ўсё-ж большае значэнне належыць валакняным. Тут мы знаходзім максымальныя па БССР засеваў каналля (у Кармянскім адм. раёне 3,5%), вядуцца значныя загатоўкі пнянкі. Так, адзін толькі Касцюковіцкі пункт Дзяржгандлю загатоўіў у 1927-28 г.—122,8 тон пнянкі дый ня менш пэўна загатавала і сельска-гаспадарчая коопэрацыя і інш. загатоўцы. Апроч таго мясцамі сеюць шмат і лёну (да 5% і больш) і вывозяць валакно і семя. Усяго валакна каналлянага і лянянага вывезена на 303 тыс. р. і семя на 220 т. р. Апроч таго значны вываз гэтых тавараў з раёну ідзе праз станцыі сумежных раёнаў.

Жывёлагадоўля экстенсіўная. У стадзе быдла шмат ялавіц (да 12%), шмат авечак; вывозіцца некаторыя колькасць мяса (на 54 т. р.). У паўночна-ўсходняй частцы раёну ля Крычаву развіваецца малочная коопэрацыя (ахоплена там ёю звыш 5% гаспадарак); у іншых частках раёну гэты рух саўсім слабы.

Тэхніка земляробства адсталая, капіталазабясчэпанасць слабая. Прадукцыйнасць жывёлы нізкая. Ураджай жыта ніжэй 40 пуд. на

дзес. Наём парабкоў нязначны; бясконных гаспадарак мала. Шмат якія серадняцкія гаспадаркі маюць па два кані. Вельмі моцна развіты адыход на заробкі на старану (да 13 чал. на 100 гасп. у Хоцімскім і Краснапольскім раёнах), пераважна ў капальні Донбасу. Культурны стан насялення нізкі, грамаднасць ледзь дасягае 30--35%. На ўсходзе раёну, аднак, узмоцнена развіваецца колектывізацыя. (Клімавіцкі адм. раён-з гэтага боку займае ў БССР першае месца).

ФВВ. *Гомельскі*. Таварна-бульбяны папарны раён, мясцамі з ляняным ухілам, з малочнай і малочна-мяскай жывёлагадоўляй і адыходнымі промысламі.

Раён перасякаюць даліны некалькіх вялікіх рэк (Дняпро, Сож, Бяроза, Іпучь, Беседзь), уздоўж якіх ляжаць багатыя заліўныя лугі. Глебавае акрыццё даволі прыстае. Мясыціны з ураджайнай сугліністай глебай і густым насяленнем чаргуюцца з рэдказаселенымі пясчанымі прасторамі, пакрытымі лесам, і з сенажацямі. Тып гаспадаркі ў гэтых мясыцінах будзе пэўна-ж розны—ў першым выпадку больш земляробскі, у другім—жывёлаводны, аднак, вылучэнне адпаведных гэтым тыпам дробных раёнаў справа далейшых прац і спецыяльных даследаванняў. Зараз-жа мы злучаем гэтыя прасторы ў адзін раён, грунтуючыся на нашых асноўных меркаваннях, на тым значэнні, якое мы надаем рыначнай спецыялізацыі.

Рознастайнасць прыродных умоў у Гомельшчыне нівэліруецца ў значнай меры магутным ульивам рынку. Сам Гомель зьяўляецца буйным рынкам і актыўным гандлёвым асяродкам. Увесь раён праразаюць чыгункі, рэкі, шосы, пры якіх пачыналіся значныя паселішчы гарадскога тыпу. Усё гэта стварае спагадныя рыначныя ўмовы для сельскай гаспадаркі (раёну¹⁾ і дапамагае яе таварнай спецыялізацыі. Асноўным продуктам збыту зьяўляецца бульба, засеваў якой дасягаюць 21% агульнай засеўнай плошчы (максымум у Беларусі). Праводзіцца значная контрактацыя бульбы (1200 га), шмат бульбы (сталовай) вывозіцца па чыгунцы на далёкія рынкі, шмат яе збываецца ў мясцовых гарадох і ідзе ў корм жывёле. Гэтае значэнне культуры бульбы зьяўляецца найбольш характэрнай адзнакай земляробства раёну. Апроч таго ў паасобных мясыцінах развіваецца таварнае ляньярства—на паўднёвым усходзе найбольш прадукцыя валакна, на паўночным захадзе—лянянага семя, якое збываецца на мясцовыя аляярні і вывозіцца (ываз семя на 65 т. р., кантрактацыя на семя 2174 га, вываз валакна з раёну на 228 т. р., кантрактацыя на валакно 700 га).

Ня глядзячы на значную таварнасць, ральніцтва захавала трохпалёвую форму з чыстым папаром (24,6% ральлі), пачаткамі травасеяння (3,3%) і культуры лубіну. Тэхніка і прадукцыйнасць ральніцтва астаюцца нізкімі. Гэта тым больш дзіўна, што значная частка раёну ўжо даўно земляўпарадкавана.

Жывёлагадоўля не адзначаецца вялікай інтэнсіўнасцю. Толькі ля гарадоў—Гомлю, Бабруйску і інш. і ў некаторых іншых частках раёну (Уваравіцкі адм. раён) развіваецца рыначная малочная гаспадарка; тут малочная коопэрацыя ахапіла звыш 8% насялення; у рэшце раёну гэты процант ня вышэй 3, а на паўночных узмежжах (Быхаўшчына) ёсць значныя прасторы саўсім ня ахопленыя малочнай коопэ-

¹⁾ Згодна бюджэтных даных ЦСУ іменна тут дасягаецца найвышэйшая рыначнасць ральніцтва.

рацыяй, што да пэўнай меры тлумачыцца пераважна мясным тыпам жывёлагадоўлі. Якраз з Быхаўшчыны вывозіцца па чыгунках шмат мяса і продукт гэты па сваёй вартасці пераважна ў вывазе. Таксама мясны і малочна-мясны мясцовасці можна вылучыць і ў іншых частках раёну (Буда-Кашалёўскі адм. раён, поўдзень Гомельскага адм. раёну і г. д.). Наагунасьць іх тлумачыцца добраі забяспечанасцю сенажацямі і пашай у паасобных частках раёну. Гадоўля сьвіней пераважна экстенсіўная, пазнасьпелая, але мясцамі — бліжэй да гораду і чыгунак разьвіваюцца і больш інтэнсіўныя формы гэтае галіны; да вайны вывозілася адгэтуль шмат жывога птаства (на 57 т. р. у 1913 г.), у сучаснасці па гэтай галіне збыт яшчэ належна неарганізаваны.

Трэба яшчэ адзначыць моцнае разьвіцьцё ў раёне прамысловага садоўніцтва і значны вываз яблык. З іншых прадуктаў сельскай гаспадаркі вывозіцца даволі многа сена.

Густое насяленьне раёну (у некаторых яго частках да 80 чал. на кв. км.) значна адцягнута ў неземляробчыя промыслы — часткаю мясцова-выя кустарныя промыслы або заробкі у лесе, а часткаю адыходныя промыслы. Апошнія асабліва моцна разьвіты ў Веткаўскім, Церахоўскім і Рагачэўскім адм. раёнах; у першым, напр., у заробкі ходзіць 26 чал. на 100 гасп.

Каштоўнага інвэнтару ў сялянскіх гаспадарках параўнаўча мала. Наём парабкоў паводле даных 1927 году слаба разьвіты.¹⁾ Некаторыя адм. раёны маюць даволі многа бясконных гаспадарак (Жлобін, Бабруйск), іншыя, наадварот, забяспечаны коньмі шмат вышэй сярэдняга ўзроўню.

ГДА. *Рэчыцкі*. Папарна-збажжавы з бульбяным і мясцамі льяным ухілам. Многаскацінны з мясным быдлам. Лясныя промыслы.

Раён займае ўсходнюю частку палескае катліны і мае прыродныя ўмовы пераходнага характару паміж Прыпяцкім Палесьсем і Гомельшчынай. На асноўным фоне пяшчанага і балотнага Палесься тут, як і ў Гомельшчыне, вырысоўваюцца абшырныя густазаселеныя астравы суглінкаў. Такім востравам зьяўляецца ўраджайная Брагіншчына. Засьпенска-Холмецкая паласа ўздоўж правага берагу Дняпра і інш. Гэтыя густазаселеныя востравы надаюць характар усяму раёну: у іх жыве пераважная большасьць насяленьня, яны ў значнай меры эксплётуюць і палескія прасторы: там ляжаць іхнія сенажаці, а іншы раз і пасьвішчы. У значнай частцы раёну складаюцца даволі спагадныя ўмовы для гаспадаркі: ральніцтва на ўраджайным суглінку і жывёлагадоўля на базе абшырных часткай заліўных, часткай балачных сенажацяў. Менш спагадныя рыначныя ўмовы. Вялікіх гарадоў тут няма. Значная частка раёну ляжыць далёка ад чыгунак; тэя чыгункі, што ёсьць, пабудаваны нядаўна і не паспелі разьвіць значнага грузаваароту, таксама не выкарстоўваюцца ў належнай меры і рэчны транспарт. У выніку ўсіх гэтых умоў у раёне пераважна захавалася папарная збажжавая гаспадарка. Чысты папар займае да 29% ральлі. А ў палескіх мясьцінах з пяшчанай глебай мы спаткаем многа аблогі і часта тыповую абложна-пярэстапалёвую гаспадарку. Травасеяньне нязначнае (3,3%) пераважна на земляўпарадкаваных плошчах. Лубіну амаль што ня сеюць. Судзячы паводле вывазу і контрактацы

значную ролю іграе тут культура збожжа, якая нярэдка мае рыначны характар. Але найбольш характэрная роль у засеве належыць бульбе, якая займае 20,2%; контрактацыя яе, аднак, разьвіта слаба (у 1927-8 годзе толькі 156 га); таксама і разьмеры вывазу не адпавядаюць ролі бульбы ў засеве. Тлумачыцца нізкая таварнасьць бульбы пераважна слабым разьвіцьцём бульбаапрацоўчай прамысловасці, моцна прадстаўленай тут да вайны сьпіртвымі браварамі. У сучаснасці тут будуцца два вялікіх крухмальных заводы.

Гадоўля быдла носіць пераважна мясны, або мясна-малочны характар. Быдла тут трымаюць шмат, мясцамі трымаюць і рабочых валоў, якіх пасьля некалькі год работы прадаюць на мяса. Вываз мяса дасягае 69 т. р. быдла 17 т. р. Апошнімі часамі разьвіваецца тут патроху і малочная коопэрацыя. Яна ахапляе пакуль што толькі 1,3% гаспадарак. Мясцамі спаткаецца рыначная сьвінагадоўля (ля Холмечу), наогул жа гэтая галіна мае тут экстенсіўны і натуральны характар. У раёне моцна разьвіты мясцовыя лясныя промыслы. Адыходныя промыслы, наадварот, выяўлены слаба.

ВС'С *Глуцкі*. Інтэнсіўна-жывёлаводны раён з мясна-малочным быдлам, рыначнай сьвінагадоўляй і конегадоўляй. Малапапарнае ральніцтва бульбянога кірунку.

Раён займае прастору верхняга або Пцічанскага Палесься. Уздоўж рэк і на вялікіх вадападзельных балотах тут шмат сенажацяў. Балотнае сена разам з бульбаю, якая іграе тут значную ролю ў ральніцтве (займае 18,7% засеву) зьяўляецца асноўнай базай жывёлагадоўлі. Глебы раёну пераважна лёгкія і бедныя, рыначная палажэньне благое; толькі на поўначы і паўночным усходзе праходзяць дзьве чыгуначныя галіны ды шоса; на паўдні і паўднёвым захадзе ня рэдкасьць мясьціны, аддаленыя ад чыгункі звыш 90—100 км. Усё-ж блізкасьць інтэнсіўнага Менска-Слуцкага раёну і беспасярэдная з ім сувязь праз колэнізацыйны патак, які адтуль накіроўваўся ўвесь час у Пцічанскае Палесьсе, праз заўсёдным абмен прадуктамі — ляснымі і лугавымі з аднаго боку, земляробчымі з другога, спрыяла падвышэньню гаспадарчай тэхнікі і ўкараненьню некаторых прогрэсыўных зьяў. Так тут мы знаходзім толькі 16,5% чыстага папару. Аблогі даныя веснавых роспытаў паказваюць мала (3,5% за 1928 г., а ў папярэднія гады крыху больш¹⁾ таксама мала і занятага папару. У раёне побач з звычайнай пашырана беспাপарная 3-х палёўка (азімая і дзьве яравыя зьмены), мясцамі 2-х палёўка. Кармовыя травы пашыраны слаба (пад імі 2,0% ад засеву). Мясцамі сеюць шмат лубіну — па раёне ён займае 2,2% усяе ральлі.

У жывёлагадоўлі мы таксама бачым значныя зрушэньні. Экстенсіўны мясны кірунак гадоўлі быдла, з гадаваньнем валоў і звышрамонтнага маладняку, складае і цяпер пераважную частку вывазу (праз станцыі раёну вывезена ў 1926-27 г. мяса на 32 т. р., быдла на 81 т. р.; ня менш, пэўна, прайшло праз станцыі сумежных раёнаў — асабліва праз Слуцк і Бабруйск). Аднак, побач з ім шыбка разьвіваецца малочная коопэрацыя; у паасобных раёнах яна дасягае значных лічбаў (у Прыпяцкім адм. рёне ахоплена ёю 13,3% гаспадарак). У заходняй палавіне раёну разьвіта рыначная сьвінагадоўля; мясцамі павялічана да рыначных памераў гадоўля конскага маладняку (да 28% маладняку старэй 1 году адносна рабочых коняў). Наогул-жа жывёлы тут шмат, і

¹⁾ Магчыма, аднак, што гэтая зьява належна не адбілася ў матэрыялах веснавых роспытаў, дзякуючы на зусім правільнаму выбару аб'ектаў для алісаньня.

¹⁾ Таксама большыя лічбы аблогі для гэтага раёну дае і досьвед экспэдыцыі вывучэньня эканомікі мэліярацыі: па ўсходняй частцы 17,1% ральлі, па заходняй 14,7%. Мат. экспэдыцыі для вывучэньня эканомікі мэліярацыі на Беларусі. Вып. 2.

гэта дазваляе мацней гнаць зямлю, абыходзячыся пры гэтым без папару.

На рынак паступаюць пераважна продукты жывёлагадоўлі. Рыначнасьць бульбы нізкая. Контрактацыя яе мала разьвіта (усяго 199 га) і вельмі мала яе адгэтуль вывозіць па чыгунцы (на 8 тыс. руб.). Неземляробчыя промыслы мацнейшыя на ўсходзе і слабейшыя на захадзе. Гаспадарак з наймам парабкоў многа на захадзе (Старобінскі адм. раён звыш 8%). Заходняя-ж частка раёну найбольш забясьпечана і каштоўнымі сродкамі вытворчасці. Пры агульнай многаскацінасьці некаторыя адм. раёны (Стара-Дароскі) маюць высокі % бясконных (16,0% усіх гаспадарак).

ГГА. Мазырскі. Экстэнсыўна-жывёлаводны з рыначным мясна-рабочым быдлам. Ральніцтва абложна-пярэстапалёвае. Моцна разьвітыя лясныя промыслы.

Раён займае моцназabalочную і рэдказаселеную нізіну Прыпяцкага Палесься. Ральля раскідана па ляшчаных палянах паміж лясоў і балот на значных нярэдка адлегласцях ад вёскі. Шмат балотных сенажацяў нявысокай якасьці і абшырныя звычайна пасьвішчы дазваляюць трымаць шмат жывёлы. Аднак, бедныя глебы і надзвычайна неспагадныя рыначныя ўмовы, выклікаючы аддаленасьцю ад гарадоў, рэдкасьцю чыгуначнай сеткі і бліжэйшымі дарогамі ствараюць тут найбольш экстэнсыўны ў Беларусі тып гаспадаркі з агуловай прадукцыяй 70—80 р. на гэктар і асноўным вытворчым капіталам 65—70 р. на дзес. Асноўнай рыначнай галіной зьяўляецца гадоўля мясновага і рабочага быдла. Валы складаюць значную частку стада быдла (18,9%) і звычайна зьяўляюцца галоўнай рабочай жывёлай; пакрысе, аднак, валоў выцесьняюць коні. Малочная коопэрацыя разьвіта слаба і пераважна ў блізкіх да рынкаў або чыгункі мясцох. Сьвінны познасьпелыя (у стадзе 41% сьвіней старэй 1 году), усё лета праводзяць на пасьвішчах, нярэдка бяз усякага догляду.

Значны лік жывёлы дазваляе інтэнсыўна гнаць зямлю. У сувязі з гэтым на бліжэйшых да вёскі кавалках зямлі вядзецца беспапарнае пярэстапалёвае ральніцтва з частым і моцным гнаеньнем. На далёкіх палянах, куды вазіць гной неаплагна нават зімою, вядзецца абложная гаспадарка з засевамі жыта і грэчкі і шматгадовай аблогаю. Аблогі ў раёне 32,1%. Папар спатыкаецца толькі як выключэньне і на ўзьмежжах раёну. Травасеяньне пашыраецца вельмі слаба (пад травамі 0,7%), культура лубіну—таксама займае толькі 0,2% ральлі. Культура бульбы ў паўночнай частцы моцна пашырана (да 18% ральлі); на паўдняя ад Прыпяці бульбы менш 10%. Тут пануе збажжавая гаспадарка з перавагай засеву жыта, грэчкі і проса.

Тэхніка ральніцтва ў раёне наогул нявысокая; адпаведна ёй нізкая прадукцыйнасьць. Капіталазабясьпечанасьць вышэй на паўночным захадзе. Тут-жа мы знаходзім даволі значны % гаспадарак з наймам парабкоў. Асабліва значны наём парабкоў адзначаны на паўднёвым усходзе (Камарынскі раён). У раёне моцна разьвіты лясныя промыслы; яны даюць значны грашовы прыбытак (напр. у Тураўскім раёне—83 р. на 1 гасп.). Наогул грашовы прыбытак сялянскай гаспадаркі ў гэтым раёне складаецца амаль не выключна з сум ад продажу быдла і ад заробкаў. Усе іншыя галіны захоўваюць натуральны характар.

Канчаючы на гэтым характарыстыку вылучаных нам сельска-гаспадарчых раёнаў, мы павінны былі-б на завяршэньне даць баянс

сельска-гаспадарчай прадукцыі па кожным з іх. Паколькі, аднак, схэма нашых раёнаў канчаткова ўстаноўленай ня можа лічыцца, рабіць складаныя баянсавыя разрахункі было-б немэтазгодна. Усё-ж для атрыманьня некаторага агульнага ўражаньня аб характары і меры спецыялізацыі раёнаў мы даем на далучанай картадыяграме разьмяшчэньне вывазу па чыгунках галоўных прадуктаў сельскай гаспадаркі ў валерыстычным выражэньні за 1926-27 год. Гэтая картадыяграма пацьвярджае і ілюструе нашыя характарыстыкі. Мы бачым перад усім на поўначы і слабей на ўсходзе раёны таварнага валакна. Па лініі Дняпра разьмяшчаюцца раёны таварнае бульбы. Паўднёвы захад вывозіць мяса і быдла. Таксама вялікі вываз мяса мы бачым у Гарадоцкім раёне. Меншыя, але ўсё-ж досыць значныя колькасьці вывазу мяса можна, заўважыць бязмала па ўсіх іншых раёнах, апроча паўночна-заходняга. Мы, аднак, ведаем адну з прычын такога расьсеяньня гэтага продукту—высокую транспартэбельнасьць жывога быдла. Перавозкі малака і малочных прадуктаў, а таксама сьвіней у 1926 годзе, відаць ня былі яшчэ значнымі. Дзякуючы адсутнасьці гэтых галін інтэнсыўнай жывёлагадоўлі, а таксама наяўнасьці моцнага Менскага рынку, які забірае значныя колькасьці сельска-гаспадарчых прадуктаў, заходнія раёны выглядаюць малатаварнымі.

Вываз збожжа мы знаходзім у Магілёўшчыне, Калініншчыне, Меншчыне—у невялікіх адносна разьмерах і асабліва вялікі ў Гомельшчыне. Намі, аднак, высветлена на месцы, што гэты вываз таксама, як часткаю і вываз быдла з пд-усходняй Гомельшчыны трэба лічыць зьявай выпадковай—продукты гэтыя ідуць гужом з Украіны пад уплывам розніцы ў цэнах і толькі адпраўляюцца з станцыі Гомельшчыны. Сама-ж па сабе Гомельшчына збожжа ня вывозіць і ў значнай меры спажывае прывозны хлеб.

(каляктыўных і савецкіх) гаспадарках і земляўпарадкаваных вёсках. У іншых-жа паселішчах вельмі часта тут захоўваецца трохпалёвы падзел ральлі і на фоне яго шляхам скарачэння або поўнага знішчэння папару разгортваецца пладаз’емнае ральніцтва.

Гэты тып гаспадаркі ўтвараецца на месцы рознастайных іншых тыпаў (напр. на месцы папарнае збажжавое гаспадаркі, на месцы льнянай або бульбяной трохпалёўкі і інш.) пераважна пад уплывам асабліва спагадных рыначных умоў. З ростам гарадоў і прамысловасці пашыраецца яго павінна ўзрастаць.

Б. Льняна-малочны, папарна-травопольны тып (са,сс).

Спатыкаецца гэты тып пераважна на суглінках, радзей на супясках, найчасцей добра забяспечаных сухімі сенажацямі, у пэўным аддаленні ад буйных гарадоў. Асноўны продукт, які выкідаецца адгэтуль на рынак—льнянае валакно, можа вытрымаць далёкую перавозку, дзякуючы сваёй транспартабельнасці. У адпаведнасці, аднак, з эканомічнымі ўмовамі таварны лён можа спатыкацца пры розных сістэмах ральніцтва. У найбольш адсталых і рэдка заселеных мясцовасцях лён сеюць на аблогах, якія тут утварыліся ў выніку крызісу збажжавое гаспадаркі, або на разворатых сухіх сенажацях. Такого тыпу льняных раёнаў у Беларусі цяпер ня шмат. Найбольш пашыранай у нас камбінацыяй будзе таварны лён у яравой з’яме трохпалёўкі і пачысе пашыраецца льнярства з правільнымі травопольнымі севазваротамі, дзе лёну адводзіцца месца на канюшынішчы.

У кожным разе ў льняных раёнах мы звычайна сустракаем даволі значнае травасеянне, якое ў сваю чаргу побач з прыроднымі сенажацямі служыць базай для малочнай жывёлагадоўлі. Звычайна тут развіваецца і малочная коопэрацыя, якая з’яўляецца значна колькасці масла. Адначасна з малочным кірункам жывёлагадоўлі мы бачым тут гадаванне і адкорм мясной жывёлы, пераважна маладняку, а таксама і рыначную свінагадоўлю.

Льняныя раёны развіваюцца ў Беларусі на месцы трохпалёўкі, пры чым лён і травы выцясяняюць збожжа з палёў, набліжаючы сістэму ральніцтва да льнянага травополья. Аднак, і тут правільныя травопольныя севазвароты спатыкаюцца ня вельмі часта, найчасцей-жа прыходзіцца спатыкацца з льнянай трохпалёўкай, у якой да таго-ж плошча чыстага папару вельмі мала скарачана і ён складае часамі да 30% ральлі (Ляднянскі адм. раён 30,9%). З палепшаннем рыначных умоў лён прымушаны лічыцца з конкурэнцыяй бульбы і інтэнсіўнай жывёлагадоўлі і пры набліжэнні да гарадоў саступае месца гэтым сваім конкурэнтам, пры чым гаспадарка пачынае набліжацца да першага тыпу.

Льняна-малочны тып дастаўляе адзін з важнейшых відаў сыравіны для тэкстыльнай прамысловасці (а часткова і для харчовай) і для экспарту; з гэтай прычыны ён пасяля правядзення неабходнай рацыяналізацыі павінен у перспектыве заняць даволі значнае месца ў калектывізаванай гаспадарцы БССР.

В. Бульбяны, малочны-мясны кірунак (fa,fb,bc).

Уласцівы штандорт гэтага тыпу: лёгкія, але ня лішне бедныя глебы, даволі густое насяленне, добрыя шляхі зносін і наяўнасць

блізкіх рынкаў збыту—бульбаапрацоўчае індустрыі або гарадзкага рынку. Падобныя ўмовы мы знаходзім на паўднёвым усходзе БССР. Там жа сконцэнтраваны і раёны гэтага тыпу.

Значэнне гэтых умоў выплывае з характару бульбы як мала-транспартабельнага продукту, якому патрэбен блізкі рынак і добрыя шляхі. Густое насяленне патрэбна як дастаўца рабочае сілы, якое на бульбу ідзе шмат. Таварная бульба, як і лён, можа зьяўляцца ў розных сыстэмах ральніцтва—ад абложна-пярэстапалёвай да плодазьменнай уключна. У беларускіх умовах тут найбольш пануе трохпалёўка з чыстым папарам амаль што нескарочаным. Але знаходзім мы бульбяныя раёны і ў рамках абложна-пярэстапалёвае сыстэмы. Там бульба займае цэнтральнае месца ў земляробстве і забірае амаль што ўвесь запас угнаення.

Бульба, аднак, зьяўляецца ня толькі рыначным продуктам, але яшчэ ў большай меры кармовым. У сувязі з гэтым у бульбяных раёнах разьвіваецца на грунце бульбянога корму (або ля бравароў на грунце брагі), а таксама і сена з прыродных сенажацяў, якіх тут звычайна бывае даволі многа,—мясная жывёлагадоўля. Побач з ёю разгортваецца пакрысе і малачарства. У некаторых раёнах бульбянога кірунку жывёлагадоўля набывае выразны рыначна-малочны характар з продукцыяй пераважна масла і сыру; тым ня менш гэтыя раёны вывозяць і значныя колькасці мяса, а нават быдла. Разьвіваецца ў бульбяных раёнах і рыначная сьвінагодоўля, але не заўсёды ў такіх разьмерах, як можна было-б спадзявацца па наяўнасці бульбы,—спэцыяльнага сьвінога корму. Прычына гэтага—у недахваце канцэнтраванага корму ў патрэбных для інтэнсыўнай сьвінагодулі колькасцях.

Побач з бульбай нярэдка мы знаходзім і таварную культуру лёну або канпель, у выніку чаго ствараюцца раёны пераходнага характару ад бульбянога да валакнянага тыпу.

Травасеяньне звычайна разьвіваецца тут слабей, чым у папярэдніх тыпах. Гэта тлумачыцца лёгкасцю глебы і параўнаўча добрай забяспечанасцю прыроднымі сенажацямі.

Нявысокая тэхніка земляробства і звязаная з ёй адноснае пералюдненне патрабуюць шырэшага разьвіцця неземляробчых промыслаў. Звычайна мы іх тут і знаходзім або ў відзе мясцовых лясных заробкаў, або ў відзе адходных промыслаў. Высокая рыначнасць сялянскае гаспадаркі, створаная як продажам бульбы і продуктаў жывёлагадоўдзі, так і паступленьнем у гаспадарку прыбытку ад заробкаў, відаць, мала павышае тэмп капіталанабірання. Грашовыя прыбыткі ідуць пераважна на пакрыццё асабістых патрэб і ў меншай меры адкладаюцца ў гаспадарцы ў відзе палешанага і каштоўнага інвэнтару або жывёлы. Таксама тут слабей, чым у папярэдніх раёнах разьвіты адносіны найму на с. г. работы. Мясамі даволі моцна разьвіваецца коллектывізацыя. Наогул пры інтэнсыфікацыі свае гаспадаркі значная частка раённаў Беларусі, трэба думаць, будзе разьвівацца паводле гэтага тыпу, дастаўляючы сыравіну для індустрыі, сталовую бульбу для гарадоў і шэраг продуктаў жывёлагадоўлі.

Г. Натуральны папарна-трохпалёвы тып з гнаёвым быдлам (ef, bf)

У найбольш далёкіх ад гарадоў і чыгункі раёнах, пры маласпагодных прыродных умовах і пры наяўнасці неземляробчых заробкаў

захоўваюцца найбольш экстенсыўныя і натуральныя гаспадарчыя формы. Пераважна мы спатыкаемся тут з папарнай трохпалёўкай у найбольш тыповым яе выглядзе. Для яе характэрна адсутнасць занятага папару і травасеяньня і асабліва значны ўдзел збажжавых культур у засева. Толькі разьвіццё бульбяной культуры на палявой зямлі адхінае гэты від трохпалёўкі ад чыстага папарна-збажжавага тыпу. Але як культура збожжа, так і культура бульбы звычайна мае чыста натуральнае прызначэнне. Жывёлагадоўля тут таксама экстенсыўная і натуральная; яе асноўная роля—дастаўленне гною ў гаспадарку, без якога немагчыма было-б атрымаць і тае нязначнае продукцыі збожжа і бульбы, якая ёсць цяпер. Рыначнае адчужэнне ў гэтым тыпе колькасна нязначнае, але мае разнастайны і пераважна выпадковы характар. Яно складаецца з бракованага быдла, часамі пэўных колькасцяў збожжа (якое пасья ў часе патрэбы купляецца ізноў на рынку па вышэйшых цэнах, бо свайго збожжа тут звычайна не хапае), з продуктаў птушніцтва, розных лясных тавараў—дроў, ягад, грыбоў і г. д. Асноўнай-жа крыніцай грашовых прыбыткаў у гэтым тыпе звычайна бываюць неземляробчыя, асабліва лясныя, промыслы.

Звычайна на раёны такога экстенсыўнага тыпу з усіх бакоў напіраюць больш інтэнсыўныя формы гаспадаркі; паасобныя прогрэсыўныя галіны—як прыкл. лён, бульба, травы і г. д. уразваюцца ў экстенсыўнае акружэнне трохпалёўкі і шмат дапамагаюць аджыванню яе перастарэлых форм і перараджэнню яе ў новыя формы таварнае гаспадаркі. Працэс гэты, аднак, адбываўся дагэтуль ня дужа шыбка і мы на падставе статыстычных матар'ялаў з году ў год можам констатаваць сужыццё старых экстенсыўных форм, якія яшчэ надаюць агульны характар гаспадарцы, і новых форм, якія приходзяць ім на зьмену. Працэс рэканструкцыі і звязаныя з ім зьмены тэхнікі у бліжэйшым часе павінны зьлікваваць гэты перажыўшы свой век тып.

Д. Абложна-пярэстапалёвы мясна-рабочы тып (gg).

У рэдказаселеных прасторах паўднёвае Беларусі з беднай глебай, але вялікай кармовай плошчай, пры асабліва блігіх рыначнах умовах—далёка ад гарадоў і чыгунак пры вельмі дрэнных гужавых шляхах, захоўваюцца рэшткі старадаўняе абложнае гаспадаркі на далёкіх землях, якая перарастае ў беспарную пярэстапалёвую на блізкіх да сядзібы землях. Стады трохпалёўкі ў цэнтральных раёнах, што належыць да гэтага тыпу, ніколі ня было. Але па ўзьмежжах абложнае ральніцтва пераплятаецца з трохпалёвым, ствараюцца пераходныя формы і раёны і нават магчымыя выпадкі, калі насяленне, атрымаўшы значныя прасторы ральні ў адным кавалку (напр. у выніку земляўпарадкавання), заводзіць на іх „талоку“, г. зн., незаняты выпасовы папар заместа беспарнае перэстапалёўкі.

Травасеяньне, дзякуючы лёгкім глебам і конкурэнцыі прыродных сенажацяў, тут разьвіваецца вельмі слаба. Аграмадныя лясныя і багатыя пасьвішчы даюць магчымасьць трымаць шмат жывёлы, у тым ліку валоў, якія скарыстоўваюцца для работы і для продажу на миса, зьяўляючыся асноўнай таварнай галінай гаспадаркі. Трымаюць тут і шмат іншага немалочнага быдла. Дзякуючы шматкаціннасці гаспадаркі, земляробства даволі добра забяспечана гноем; гэта дае магчымасьць моцна гнаіць блізкія да сядзібы землі, вёсцы там беспарную агляваю гаспадарку, у якой асабліва відная роля належыць бульбе.

Грашавыя прыбыткі атрымоўваюцца як ад продажу мяснога быдла, так у ня меншай меры ад моцна развітых тут лясных промыслаў.

Гаспадарка гэтага тыпу, ня гледзячы на сваю экстенсыўнасць, адзначаецца высокай рыначнасцю. Забяспечанасць капіталамі пасобных гаспадарак бывае нярэдка досыць значная, у сувязі з чым стаіць і клясавая дыферэнцыяцыя сялянства. Наём парабкоў тут мясцамі даволі пашыраны. У рэдказаселеныя прасторы Палесся з даўніх часоў накіроўваецца моцны колёнізацыйны паток з суседніх земляробчых краін. Культурны стан насялення найбольш нізкі, грамадных менш 30% насялення.

Умовы, у якіх развіўся і існуе гэты тып гаспадаркі павінны будзь рэзка змяняцца ў бліжэйшыя часы. Разам з імі грунтоўна змяняцца і тып гаспадаркі, захоўваючы, аднак, і на далей шмат арыгінальных рысоў. Тут мы пэўне пабачым побач з абшырнымі леса-прамысловымі раёнамі раёны вузка-спэцыялізаванае гаспадаркі на асушаных балотных масывах.

На разглядзе асноўных географічных тыпаў сельскай гаспадаркі мы і канчаем гэтую папярэднюю працу па сельска-гаспадарчым раёнаванні. Далейшая распрацоўка пабежна зацэпленых тут пытанняў у наступных працах і дапамога мясцовых зямельных працаўнікоў і краязнаўцаў дасць нам з часам магчымасць больш упэўнена гаварыць аб сельска-гаспадарчай географіі Беларусі і пабудаваць канчатковую схэму сельска-гаспадарчых раёнаў. Зразумела, што гэтая схэма будзе заканчваць толькі першы этап нашай працы па сельска-гаспадарчым раёнаванні БССР, на які мы цяпер уступаем. Гаспадарчае жыццццця і бесьперарыўна змяняе свае формы. Яшчэ мацней змяняе гэтыя формы свядомая і пляновая работа сацыялістычнае дзяржавы. На нашых вачох дробная сялянская гаспадарка ператвараецца ў буйную калектыўную, вырастае сацыялістычнае земляробства на высокай тэхнічнай базе, накіраванае ўжо ня стыхійнымі процэсамі эвалюцыі, агульнадзяржаўным плянам. У размяшчэнні гэтых новых форм мы часам зможам, аднак, устанавіць географічныя заканамернасці ня менш выразныя, чым у стыхійна зложанай сялянскай гаспадарцы сучаснасці. Наадварот, вызначаныя навукай прыродныя і эканамічны асаблівасці кожнага раёну, кожнае мясціны будучы найпаўней выкарыстаны гэтым сапраўды рацыянальным земляробствам для выраўнавання ўстанавлення свае спецыялізацыі, свае ролі ў географічнай падзеле працы.

ЛІТАРАТУРА.

а) Мэтодалёгічныя пытаньні.

- Александров И. Г. проф. Экономическое районирование России. Мат. Госплана РСФСР. 1921.
- Алкин И. О некоторых методологических проблемах эконом. географии. Эк. Геогр. Сборн. 1929.
- Баранский Н. Н. проф. План экономико-географической характеристики госплановской области. Соц. Хоз. 1928. № 1.
- Баранский Н. Н. Экономическая география СССР. 1927.
- Баскин Г. И. Критическая оценка материалов Всероссийской сельско-хоз. переписи и система ее разработки. Самара. 1916.
- Баскин Г. И. Районирование территории, как необходимая предпосылка и твердая основа экономического строительства. Вестн. Самар. Губ. Ст. Б. № 1. 1921.
- Бернштейн-Коган С. В. проф. К вопросу о программе и методе составления районных обзоров и хозяйственных планов. "Экон. Район. России". 1921.
- Бернштейн-Коган С. В. проф. Очерки экономической географии. 1923.
- Бринкман Т. Экономические основы организации сельхоз. предприятий. 1926.
- Брук Б. Л. Производственные районы Воронежской губ. Управ. по опыту делу. Сп. Черн. Обл. 1921.
- Брук Б. Л. Сельско-хозяйств. районы ЦЧО. Мат. по районированию ЦЧО. 1925.
- Воробьев К. К методологии сельско-хозяйствен. районирования. Вестн. Стат. XVIII.
- Горецкий Г. И. Экономический профиль Петровско-Разумовское — Дурьино. 1928.
- Давидович М. О системе признаков в сельско-хозяйственном районировании. Вестн. Стат. (особны адбітак).
- Зиман Л. Я. К вопросу о методе построения экономических карт. Эк. Геогр. Сборн. 1929.
- Кажанов Н. Н. проф. От капиталистических отношений к планоному хозяйству. 1925.
- Кауфман А. А. проф. К вопросу о районировании дробного масштаба. 1913.
- Книпович Б. Н. К методологии районирования. 1921.
- Книпович Б. Н. Сельско-хозяйственное районирование. 1925.
- Коротков И. П. Опыт разделения Харьковской губ. на сельхоз. районы. 1919.
- Костров Н., Никитин Н. проф. и Эмме А. Очерки организации крестьянского хозяйства. 1926.
- Котов А. К вопросу о проведении границ между сельско-хозяйственными районами. Соц. Хоз. 1928.
- Котов А. Проблемы размещения сельского хозяйства и промышленности. 1927.
- Ленин Н. Развитие капитализма в России. Соб. Соч. III. 1925.
- Ленин Н. Новые данные о законах развития капитализма в земледелии. Соб. Соч. IX. 1925.
- Либкина А. Социально-экономическая география крестьянского хозяйства. Нагр. фр. 1929. № 2.
- Людоговский А. П. проф. Основы сельско-хозяйственной экономики и сельхоз. счетоводства. 1875.
- Лищенко П. И. проф. Хлебная торговля на внутренних рынках России. 1912.
- Наконечный А. М. Сельско-хозяйственное районирование Марийской авт. обл. 1928.
- Никитин Н. П. Разделение Московской губ. на сельхоз. районы. I. 1921.
- Никитин Н. П. Экономика животноводства. 1927.

Обухов В. М. К вопросу о распределении статистического материала при районировании. Вести. Стат. XI. 1922.

Плеханов Г. В. Очерки по истории материализма. Изд. 1922.

Рыбников А. А. проф. Систематика основных типов экономических районов. Соц. Хоз. 1929, № 1.

Сельскохозяйственные районы Уральской области. Уралплан. 1928.

Семенов-Тяньшанский В. П. Район и страна. 1928.

Скворцов А. И. проф. Основы экономики земледелия. 1914.

Скворцов А. И. проф. Хозяйственные районы Европейской России. 1914.

Скворцов А. И. проф. Влияние парового транспорта на сельское хозяйство. 1890.

Стебут И. А. проф. Основы полевой культуры. 1888.

Студенский Г. А. проф. Очередные вопросы сельхоз. географии. 1929.

Студенский Г. А. Очерки сельско-хозяйственной экономики. 1925.

Студенский Г. А. проф. Проблемы экономики и географии сельского хозяйства. 1927.

Ужанский С. Г. Основные измерители состояния, эволюции и прогресса сельского хозяйства. 1926.

Челинцев А. Н. проф. К методологии сельско-хозяйственного микрорайонирования. Пути Сельск. Хоз. 1928, № 4—6.

Челинцев А. Н. Сельско-хозяйственные районы Европейской России, как стадии сельхоз. эволюции и культурный уровень сельского хозяйства в них. 1911.

Челинцев А. Н. проф. Сельско-хозяйственные районы, порайонные перспективы сельского хозяйства и мероприятия с.-х. политики. 1928.

Экономическое районирование России. Доклад Госплана III сессии ВЦИК. 1922.

б. Матар'ялы аб Беларусі.

Афанасьеў Я. М. праф. Нарысы глебаў па Беларусі. 1926.

Белорусская ССР в цифрах к 10-летию существования БССР 1919—1929.

Бонч-Осмоловский Р. А. Сельско-хозяйственный обзор Советской Белоруссии. Нар. Хоз. ССРБ. 1924, кн. 2-3.

Бонч-Осмоловский Р. А. Эволюция сельского хозяйства Белоруссии с 80-х годов до настоящего времени. Сов. Буд. 1926, № 1-2.

Бокун Э. И. Предварительный отчет по качественному изучению литовско-белорусского скота в Минской губ. 1913.

Винер В. В. проф. Сельско-хозяйственное опытное дело в Западной области. Вынікі адміністрацыйнага сьлісу паселішчаў і гаспадарак БССР на 1/1—1925.

Гарэцкі Г. Народны прыбытак Беларусі. 1926.

Ждановіч С. А. Да пытання аб умовах разьвіцця рынкавае сьвінагадоўлі Беларусі. 1929.

Ждановіч С. І. Ярашчук А. Характарыстыка сельскай гаспадаркі Беларусі на падставе даных чыгуначных перавозак. 1926.

Кайгарадаў А. І. праф. Кліматычны атлас Беларусі.

Кайгарадаў А. І. Осадки, снеговой и ледяной покров Западной Области. Изв. Зап. 1924.

Калантар А. А. проф. и Озеров А. В. Белорусский скот по данным экспедиции по обследованию животноводства б. Гомельской губ. 1928.

Котов А. А. Системы полеводства и севообороты Белоруссии. Сов. Буд. 1926, № 2-3.

Маргелаў С. П. Броварная прамысловасьць і яе штандорт на тэрыторыі Беларускай ССР. 1928.

Матар'ялы к дакладу СНК БССР. 1928.

Материалы по вопросу районирования Зап. Области Союза. Вып. I. Гомельская губ. 1926.

Матар'ялы экспэдыцыі па вывучэньню эканомікі мэліорацыі на Беларусі і рэд. праф. Н. С. Фролова.

Нарысы сельскай гаспадаркі Мазырскага Полесься. Зборнік артыкулаў А. Саліча, А. Ярашчука, М. Лайкова і В. Сьвіршчэўскага.

Перспективний план развития сельского и лесного хозяйства БССР 1925-6—1929-30 г.

Пятилетний план нар. хозяйства и культурного строительства БССР 1928-9—1932-33 г.

Расавы П. П. Глебы Беларусі. Працы Гары-Гарэцкага Нав. Таварыства. т. V. 1926.

Риевский М. Западный район экспедиции по изучению хлебной торговли и производительности России. ч. II. Район Зап. Двины и верховьев Днепра. 1876.

Районирование Белоруссии. Докладная записка Госплана БССР. Сов. Буд. 1926, № 8-9.

Сельское хозяйство—у зборніку „Белорусская Советская Социалистическая Республика“ выд. СНК БССР. 1927.

Семенов-Тяньшанский В. Типы местностей Европейской России и Кавказа. 1915.

Смоліч А. Кароткі курс географіі Беларусі. 1925.

Смоліч А. Типы географічных краінаў Беларусі. 1925.

Смоліч А. Эканомічнае становішча Беларусі перад вайною і рэвалюцыяй. 1924.

Смоліч А. Організацыя сялянскай гаспадаркі ў раёнах Цэнтральнай Беларусі. 1927.

Смоліч А. Равьмяшчэньне насельніцтва па тэрыторыі БССР. Мат. геогр. і стат. Бел. II. 1929.

Сташэўскі А. Аб раёнаваньні БССР. Сов. Буд. 1927, № 6.

Статистический справочник СССР. 1927.

Статыстычны даведнік на 1928 год ЦСУ БССР.

Статыстычны штогоднік ЦСУ БССР 1923-1924.

Статыстычны штогоднік ЦСУ БССР 1924-1925, I, II, III.

Статыстычны штогоднік ЦСУ БССР. 1925-6.

Торговля и промышленность Евр. России по районам. Вып. II, XI.

Фролов Н. С. проф. Вопросы экономики мелiorаций в Мозырском Полесье. 1926.

Фролов Н. С. Сельско-хозяйственные районы Западной Области. „Экон. Жизнь“ Смоленск. 1923.

Ярошевич Н. И. К методике сельско-хозяйственного районирования. Типы сельского хоз. Белорусской ССР. 1925.

Ярошевич Н. И. Сельско-хозяйственные районы Минской губ. 1923.

Ярошук Е. А. Связь крестьянского хозяйства БССР с рынком. 1926.